

Часопис
студентів і молоді української інтелігенції

ЗУС
ТРИ
ЧИ

№ 2
(20)

1989

Варшава Рік VI

Часопис
студентів і молоді української інтелігенції

ЗУС
ТРИ
ЧИ
№ 2
(20)

1989

Варшава Рік VI

У номері презентуємо:

Ілюстрації до "Кобзаря" Василя Седляра (1899-1938)
та гравюри Андрія Тирпича (нар. 1964 р.) - студента
Львівського художнього інституту.

SPOTKANIA - pismo Rady Naczelnej Zrzeszenia Studentów Polskich.
Wydaje Rada Kultury Studentów Mniejszości Narodowych KRK ZSP.

Redaguje Kolegium:

Bogdan Huk (red. naczelny), Halina Leskiw, Andrzej Zabrowarny (sekretarz red.)
Roman Kryk, Andrzej Zelwak, Andrzej Maruszczyk, Mirosław Maszlanko.

Adres redakcji: ul. Smyczkowa 5/7 p. 63
07-678 Warszawa

*Редакція не повертає текстів не замовлених, залишає за собою право
скорочувати і правити мову.*

Погляди презентовані у статтях не завжди збігаються з поглядами редакції.

Numer 2(20) zamknięto w sierpniu 1989 roku.

ЗМІСТ

Сьогодні

Парламентарне представництво - редактор 2

Вибори

Посол - *Богумила Бердиховська* 14

Документи

Лехові Валенсі і "шістдесятці" 21

Лист до виборців про національні й релігійні меншості 22

Про українську меншість у Польщі 23

Відкритий лист до моїх православних братів до громадськості білорусів і українців у Польщі 26

Звернення до виборців грекокатоликів 27

Кандидатам на Сенаторів і Послів до Сейму і Сенату ПНР, що висуваються з Новосанчівського воєвідства від імені "Солідарності" 28

Відкритий лист до українців у Польщі 29

З комюніке про засідання Політбюро ЦК ПОРП 31

Вибори на Підляшші - *Євген Рижик* 32

Польща і Україна

Працюю для національних меншостей та співпраці народів - розмова з послом до Сейму ПНР *Яцеком Куронем* 41

Наша східна політика - *Анджей Фрішке* 48

Про що, власне, йдеться - *Стефан Кіселевський* 52

XI Фестиваль - промови 60

Підляшшя і Холмщина

Підляшшя і підляшуки - *Іван Ігнатюк* 64

Шукаємо нової моделі праці - редакційна розмова 75

Моя позиція - *Сакрат Яновіч* 84

На зорі другого Тисячоліття - інтерв'ю з Його Преосвященством, Преосвященішим *Авелем*, православним єпископом холмським 87

Уходящая Русь - *Богдан Гук* 92

Історія. Ідеї

Комісаріат народної освіти для Холмщини, Підляшшя і Полісся - *Марко Сирник* 98

Православ'я на Холмщині 1918-1989 - *Ігор Гривна* 102

Трагедія українського Санчо Панча - *Вячеслав Липинський* 112

Вячеслав Липинський - *Ярослав Пеленський* 120

Література і мистецтво

Обрії - *Василь Лісовий* 132

Напівсонні листи з Діамантової імперії та Королівства Північної Землі - *Володимир Яворський* 140

Феномен Шевченка - *Євген Сверстюк* 146

Огляд

Навчити людей шанувати самих себе - *Микола* 158

Другий тиждень української культури у Католицькому Люблинському університеті - *Ева Рибалт* 166

СЬОГОДЕННЯ

Парламентарне представництво

Удруге в цьому десятилітті Польща переживає час великих змін. Здійснюються серйозні намагання перетворити суспільно-політичний устрій країни. Реальний соціалізм показався нездатним служити як модель функціонування держави. Заспокоєння національного інтересу поляків майже повсюдно додається в побудові парламентарної демократії, введенню ринкової форми господарювання, плюралізм політичних партій, суспільних, культурних та світоглядних спілок, об'єднань. "Солідарність" - велика профспілка, великий національно-громадський рух - поновно легалізована, сталася разом з реформаторським крилом ПОПР рушійною силою й гарантом теперішніх перетворень. Круглий стіл увів у практику політичного життя Польщі медіаційний спосіб вироблення суспільної умови. Результатом двохмісячних нарад були вибори 4 червня - прецедентне явище в країнах т.зв. соціалістичного табору. Опозиція згуртована довкола Громадянського комітету "Солідарність" вийшла з них переможною, а влада, яка піддалася в процесі виборів своєрідній верифікації, зазнала дошкульної поразки. Це породило зовсім нову ситуацію, в якій опозиція стала не лише, передбаченою договором "КС", меншістю в парламенті, але й перебирає виконавчу владу в свої руки. Така-бо й є логіка всього дотеперішнього розвитку подій, саме розуміння поняття опозиції. Створення, чи то відновлення, Сенату /другої палати парламенту/ та уряду президента не тільки становить нову структуру законодавчої влади у перехідний час найближчих чотирьох років, коли-то мають відбутися вільні парламентарні вибори /якщо, звичайно, цей час не скоротиться/, але й модель функціонування державної структури Польщі і в дальшому майбутньому. Це має незаперечне значення для всього суспільного й політичного життя країни. В цьому напрямку йде також розвиток політичних концепцій ПОРП, яка переживає час значних змін у своєму внутрішньому функціонуванні.

Польські зміни відбуваються в контексті й, до великої міри, співзвучності з перебудовчими процесами в Радянському Союзі та демократійними перетвореннями в Угорщині. Ці три держави ведуть перед у відходженні від сталінської системи "казармного комунізму". Ця обставина, до великої міри, гарантує успішність проведення розпочатих змін. Тим більше, що західні країни підтримують демократизаційні процеси, виділяючи й фінансову допомогу для рятуння порушеного народного господарства соціалістичних держав. Унаслідок переоцінення власного минулого в Радянському Союзі, а зокрема періоду сталінізму, ліквідації т.зв. білих плям, усамостійнювання держав Східної Європи, з усією гостротою ставиться питання пакту Ріббентроп - Молотов від 23 серпня 1939 року й довершених згідно з його постановами територіальних змін, тобто приєднання Литви, Латвії, Естонії та східних окраїн II Речі Посполитої - Західної України й Західної Білорусі - до СРСР. А це імплікує також переоцінення постанов Ялтанської конференції в справі фактичного поділу Європи на дві частини. Останні подорожі

Михайла Горбачова до ФРН та Джорджа Буша до Польщі й Угорщини по ставили цю справу з новою актуальністю.

Демократизаційні процеси в СРСР, Польщі та Угорщині супроводжуються подіями, що викликають тривогу й ставлять питання про межі змін. До сим волю зросла збіжність двох фактів, які мали місце 4 червня 1989 року: пар ламентарні вибори в Польщі та криваве придушення студентських маніфеста ція в Китаю. Площа Тянанмен, яка протягом двох місяців була площею надії, змінилася на місце бруталної розправи танків з розпачливим кри ком за людські права й демократію.

Іншим тривожним явищем є широке виступання міжнародних кон фліктів в СРСР, Болгарії, Румунії, Югославії. Їх жертвами все стають мен шості. Горішній Карабах, Казахстан, Узбекистан, Косово, Абхазія у взає мній ворожнечі проливається кров, заново перемішається людиність, а єдиною розв'язкою показується воєнний стан, нове насильство - трагедії немає кін ца ні зупину.

Ключовою справою для держав і суспільств є економічна ситуація. Вна слідок панування наказової системи управління народним господарством, дотримування в економіці не економічних а політичних принципів - заго рожує нам не лише господарча й технологічна відсталість, але цивілізацій ний регрес, який навряд чи можна буде ліквідувати у відносно недалекому майбутньому. Шансом для нашої частини Старого Континенту є підключити ся до об'єднаної Західної Європи, яка у січні 1992 року станеться потуж ним господарчим, політичним і суспільним організмом. І в цьому контек сті з додатковою силою стоїть питання поялтанського порядку в Європі та висловлювана широко потреба його зміни.

* * *

Вибори 4 червня перейдуть до історії української громадськості в Поль щі як важлива, у певному розумінні зламна подія. Голосами мешканців Гожівського воєводства, в переважній більшості - поляків, вибрано на посла до Сейму д-р Володимира Мокрого з Кракова. Він висувався від Громадян ського комітету "Солідарність". Таким чином збувся старий постулат про потребу представника українців у польському парламенті. Дорога до цього факту була довга й непроста, тому-то й варто придивитися їй уважно.

Дотеперішня система парламентарних виборів у Польщі вимагала згоди політичних чинників на висування окреслених кандидатів, політичних, себто т.зв. коаліцій /ПОПР, ОСП, ПД/ й пов'язаних з нею організацій /т.зв. кон цесіонованих католицьких організацій, інших суспільних об'єднань/. Пре цедент із католицьким Посольським клубом "Знак" мало що міняв цю пра ктику. Статус нашої громадськості в Польщі не дозволяв жодного разу про йти цей бар'єр українцеві, який міг би сказати про себе, що він предста вляє нашу національну меншість. Ситуація трохи помінялася в цьому році. Створення, згідно з постановами Круглого стола, чітко окресленої куріяльної системи розділу місць до Сейму з 35-відсотковою курією для т.зв. незале жних кандидатів та вільного порядку зголошування й голосування до Сена ту, дозволяло висувати кандидатів різним організаціям, групам людей, аби лише набрати 3 тисячі підписів за кожним. Короткий термін підготовки й проведення самих виборів накинув великий темп всій передвиборчій кампа нії. Серед української громадськості, яка до цього моменту досить інертно придивлялася до розвитку подій у Польщі, заговорено про потребу висування власних кандидатур. Справу здійснено 27 квітня 1989 року на засіданні Го ловного Правління УСКТ, яке вибрало 5 кандидатів на послів та одного на сенатора. Трьох з-посеред них погодилося: проф. Михайло Лесів на сена-

тора від Ольштинського воєводства, Богдан Мартинюк на посла від округу Більськ Підляський та Роман Любинецький на посла від Перемишля. Акція збирання підписів тривала дуже коротко, бо лише до 10 травня, коли кінчався термін реєстрації кандидатів. Найбільше підписів зібрано в неділю 7 травня після богослужень. Українські представники зібрали від 4,5 до 5,5 тисяч голосів, що треба визнати непоганим результатом та виявом бажання мати своїх представників у парламенті. ГП УСКТ прийняло також рішення подати на т.зв. Краєвий список кандидатуру Мирослава Вербового, головного редактора "Нашого Слова". Проте т.зв. урядова коаліція, з чільних діячів якої складався цей список вирішила цю справу в нашу некористь.

Іншими сйлами висувався Володимир Мокрий. Член "Солідарності" від 1980 року, публіцист "Тигодніка Повсехнего" - на протязі 1982-1989 років головної легальної опозиційної газети - для польської опозиції став беззунівним авторитетом й представником української громадськості Польщі. Виявом признання для його діяльності на ниві польсько-українського поєднання стала нагорода Фундації ім. Івана Павла II признана йому в 1987 році. Тому-то справою натуральною було для нього включитися в роботу опозиційної сторони в процесі вироблювання політичного контракту перед і під час Круглого стола. Істотним моментом у цьому контексті був написаний в жовтні 1988 року від нього й від професорів Михайла Лесіва й Степана Козака та білоруса д-р Юрія Туронка й литовця д-р Броніслава Маковського лист до Леха Валенси з проханням взяти до уваги при дебатах Круглого стола справу національних меншостей. Результатом цього листа було створення при Громадянському комітеті "Солідарність" /своєрідному політичному представництві опозиції/ серед 15 його комісій також Комісії співробітництва з національними меншостями. Володимир Мокрий став її членом, а також членом Громадянського комітету. Круглий стіл який розпочався 6 лютого 1989 року, не виділив спеціальної комісії для обговорення справи національних меншостей, хоч з постулатом у цій справі звертався до його учасників голова ЗРКСНМ СПС Ігор Щерба. На одному із засідань політичного "підстолика" Яцек Куронь виступив із справою загарантування прав національним меншостям.

Розглядаючи справу кандидатів на послів та сенаторів Громадянський комітет "Солідарність" розглядав також справу представників національних меншостей, а головним чином найчисельніших: білорусів та українців. До позитивного узгодження справи з першими не дійшло. Згуртовані довкола Білоруського клубу, чільні білоруські діячі висунули своїх кандидатів незалежних від коаліції та "Солідарності": письменника - члена Комісії співробітництва з національними меншостями при Громадянському комітеті "Солідарність" - Сакрата Яновіча /на сенатора від Білостоцького воєводства/ та Яугена Мірэнвіча /на посла від Більська Підляського/. Сталось це м.ін. унаслідок того, що не дійшло до згоди білостоцького Громадянського комітету "Солідарність" відносно білоруської кандидатури. Натомість В. Мокрий прийняв представлену йому пропозицію балотуватися на посла. Ускладнення викликала справа місця висунання з уваги на розпорошеність українського населення. Початково говорилося про Лігницю або Перемишль, однак, місцеві Громадянські комітети не погодилися, аргументуючи, що виборці не виберуть його через незалікований польсько-український антагонізм. Погодився натомість Громадянський комітет з Гожова Велькопольського. Володимирові Мокрому визначено балотуватися від округу в Хошні.

Виборча кампанія крім основної справи - висунення самих українців, принесла також інші вагомні політичні факти. Насамперед Лех Валенса написав "Листа до виборців у справі національних і віресповідних меншостей" датованого 27 квітнем. Згодом, 9 і 16 травня відбулися в ЦК ПОПР зус-

трічі з представниками національних товариств /на першій був присутній Славомір Вятр - член Комісії з питань суспільних організацій, а на другій секретар ЦК ПОПР Лешек Міллер та Александер Квасьневський заступник голови Ради Міністрів/, на яких обговорено проблеми меншостей та відновлено діяльність Національної комісії ЦК ПОПР. Ці проблеми обговорювалися також на засіданні політбюро ЦК ПОПР.

Своє зацікавлення проблемами нашої громадськості проявили деякі кандидати "Солідарності". Відбулися зустрічі з нашими громадами в Перемишлі, Ольштині, Вроцлаві, Гурові Ілавецькому, Устю Горлицькому, написано звернення до українців від Громадянського комітету з Перемишля. З українською громадою Кошаліна зустрівся також А. Квасьневський, який балотувався на сенатора від цього воєводства.

З-посеред українських кандидатів у виборчій кампанії найбільшу активність проявили: Володимир Мокрий та Богдан Мартинюк. Зокрема кампанія кандидата "Солідарності" була напружена, велася динамічно, присутні були в ній численні факти розігрування справи польсько-українських сентиментів, щоб його дискредитувати. Виявилось, що громадськість Хощна та околиць стоїть понад такими маніпуляціями і вибрала програму репрезентовану В.Мокрим та авторитет Леха Валенси й "Солідарності", яким, до речі, повірила вся Польща.

Виборча округа Більськ Підляський охоплювала територію не лише Підляшшя, заселену етнічно не польською православною людністю, але майже цілого Білостоцького воєводства, без самого міста Білосток й кількох навколійних гмін. Ускладнило це Б. Мартинюкові завдання, хоч його офіційно підтримувала православна Церква. Додатковою трудностю було й те, що з цієї ж округи висувався представник Білоруського клубу Ф. Мірновіч. Таким-то чином виборча кампанія сталася на Підляшші одним з елементів розвитку ситуації на білорусько-українському пограниччі.

У цілому, червневі вибори до парламенту дозволяють зробити кілька висновків, які ставлять серйозні питання перед українською громадськістю Польщі.

По-перше, в існуючій суспільно-політичній ситуації в Польщі та розпорошеності нашої людності з українських кандидатів міг пройти лише кандидат, що підтримувався польською політичною організацією. Цей критерій задовольняв лише В. Мокрий, бо кандидатура Б. Мартинюка мала лише моральну підтримку Церкви, а він висувався з курії призначеної для вільних виборів, а не напр. Християнсько-громадської унії, від якої балотувався інший православний - Яуген Чиквін. Кандидат "Солідарності" здобув 60,1% голосів /33.142/, що напевно є значним успіхом, коли врахувати всі обставини його кампанії; за Б. Мартинюком голосувало 8,53% виборців /11.472/, що при існуючій національній ситуації на Підляшші може рахуватися за непоганий результат; Р. Любинецький здобув 2,71% голосів /4.706/, що розцінено як непоганий результат для Перемишля та його околиць, де українців не надто багато, а й "Солідарність" вела жваву кампанію, щоб забезпечитися підтриманням української людності; М.Лесів здобув 2,09% голосів /5.118/, що при численності української людності Ольштинщини треба рахувати поганим результатом. Які причини такого стану? Певної відповіді давати не можна, не маючи під рукою ширших статистичних даних. Маючи справу з абсолютною перевагою кандидатів "Солідарності", і, з другого боку, з майже цілковитою відсутністю передвиборчої кампанії за українського кандидата, /не було ані фондів, технічних засобів, ані відповідного штабу людей/, важко було не рахуватися з необранням М.Лесіва. Проте питанням відкритим є: чи він міг здобути більше голосів.

По-друге, слід констатувати дуже нечіткі політичні постави українців у

виборах. З наведених даних можна робити висновки про відносно невелику політичну активність наших громадян. Чи спричинила це невіра в покращання статусу нашої громадськості, чи були тут якісь інші причини - відповідати дуже важко. Це зокрема стосується українців Ольштинщини.

По-третє, неспроможним провести передвиборчу кампанію показалося УСКТ. Ідеться тут не лише про брак фондів на потреби кампанії, але й про саму її концепцію, якесь бодай намагання допомогти своїм кандидатам з боку верхівки Товариства. І знову люди "в терені" були залишені самим собі. Пояснювання, що і так стоїмо на втрачених позиціях, бо "відповідні політичні чинники не вирішили цього питання в нашу користь" є свідченням елементарного браку почуття дійсності й того, що крім позитивного результату у виборах йшлося також про мобілізацію власної людності, об'єднання її довкола спільної справи, що гуртувала б і давала відчуті спільності цілей. Цього не було. Було натомість інше - "невідомі винуватці" майже кожного дня здирали передвиборчий плакат проф. М.Песіва з дверей ольштинської домівки УСКТ.

По-четверте, через чотири роки в Польщі мають відбутися зовсім вільні парламентарні вибори. Отож, якщо хочемо хоч у невеликій мірі рішати про себе, про політику держави відносно нашої громадськості, тоді мусимо проявити значно більше політичної й громадської активності порівняно з цьогорічними виборами. Реальною силою в демократичному суспільстві є організовані групи людей, що через своїх представників дбають про свої інтереси й впливають на кшталт вироблюваних законів, а тим же на політику держави. Коли взяти до уваги нашу малочисленність, тоді ця вимога стоїть у ще більшій гостроті. Тому-то вважаю необхідним існування *українського політичного представництва*. Розумію під цим поняттям: орган, який існує реально, заступається за наші інтереси й має громадський авторитет. У його склад повинні ввійти представники нашої громадськості, що репрезентуватимуть різні групи й погляди, які існують в нашій громаді. Спосіб покликання такого представництва, його внутрішню структуру, повноваження можна виробити в ході підготовки до його створення. Передумовою виникнення представництва являється розуміння збіжності наших потреб й постулатів незалежно від політичних, світоглядових чи віросповідних різниць. Завданням його було б якраз піклуватися про забезпечення наших прав і справ на державному рівні. Білоруси вже у цих виборах створили таке представництво - Білоруський клуб.

По-п'яте, політичного заангажування вимагають вже вибори до територіальної самоуправи. Їх термін поки що не встановлений, але треба сподіватися, що вони будуть проведені не пізніше як протягом двох років. Отже, треба відповідно підготуватися до них, щоб знову не сказати, що ми були неспроможні. Адже на місцях, у т.зв. терені вирішуються основні справи нашого існування.

* * *

Українська громадськість у Польщі в правовому відношенні надалі знаходиться на "виключному статусі" перших післявоєнних років. Досі-бо в державному акті - Конституції - не загарантовано нам прав, не зафіксовано факту нашого існування. Не відхилено також дискримінаційних законів, від 27 липня 1947, 27 липня 1949 та 28 вересня 1949 років, унаслідок яких перейшов не тільки до державної казни цілий масток українських установ і переселенців 1945-46 років та виселенців 1947-1950 років, але на їх основі державні влади відмовляли нам у виконанні наших постулатів, як майнових так і правових. Тому-то першою потребою української громадськості в

Польщі вважаю *врегулювання її правового статусу*. Без цього постулювати нами справи з питань шкільництва, організацій, культурно-наукових установ, охорони пам'яток тощо, важко буде налагодити належним способом. Треба сподіватися, що новий парламент займеться розв'язанням цієї справи, це вже показала дискусія над створенням сеймової комісії з питань національних та етнічних меншостей. Нам необхідно усвідомлювати власні потреби й голосно про них заявляти.

Іншим важливим питанням в цьому контексті є спосіб забезпечення за нами участі наших представників у парламенті обраному у вільних виборах. Можливі тут дві дороги: створення спеціальної курії для національних меншостей або перехід цієї справи у вільну політичну гру, в якій українці /а також інші національні меншості/ були б кандидатами від різних політичних сил, власних або польських. Очевидно, перший спосіб є найкращий і ми повинні стремити до введення його в життя. Оскільки так сталося б, тоді справою кількості представників та способу їх покликування треба було б зайнятися якраз згаданому вище політичному представництву. Проте, нам слід розглянути ще й ситуацію, коли не створиться такої курії, а воно зовсім можливе при майже загальному бажанні провести вільні вибори. Тоді нашу курію розглядатиметься як певний прецедент, що не всім може відповісти. Звичайно, "свідченням дозрілості суспільства є його ставлення до меншостей", проте я не цілком погодився б на таке ствердження. А надто, слід нам брати до уваги різні варіанти можливого розвитку подій. Якщо створиться саме така ситуація, де не відведеться місця окремо для нас, тоді силою обставин ми повинні звійти в такий політичний контракт з польськими організаціями, щоб був можливий вибір нашого представника /-ків /, або принаймні забезпечувалося репрезентування наших інтересів від послів і сенаторів вибраних також українськими голосами. Мова тут ідеться про поняття виборчого електорату, а про нього старається кожний кандидат і перед ним він повинен звітувати свою діяльність.

Із справою парламентарного представництва, правового статусу нашої громадськості в польській державі стисло пов'язана справа, так би мовити, психологічного аспекту цих проблем. Маю на думці три справи: наше відношення до Польщі, польської держави в контексті питання про батьківщину; проблеми відповідальності за країну, в якій проживаємо; врешті, стереотип українця в польському суспільстві.

Один із учасників редакційної розмови "Зустрічей" "Виїжджати чи залишатися?" сказав: "Мій виселенський поїзд їде надалі". Думаю, що ці слова добре передають нашу психічну ситуацію в Польщі, а принаймні багатьох з-посеред нас. ~~Насильно викинені з давніх місць проживання, помимо того, що більшість вже прижилася на нових місцях поселення й не хоче вертатися назад навіть, коли б такі можливості створилися, живемо в стані своєрідної внутрішньої еміграції, бо ця країна не є для нас батьківщиною, а лише державою, де проживаємо. Стоїть за тим оправдане почуття кривди, здійснювана на протязі десятиліть політика щодо нас. Дуже важко повірити в можливість змін, уявити собі нормалізацію. Звідси виникає й така легкість еміграції. Що ж бо тут в'яже? Опустілі землі з позostalими церквами, поруйнованими цвинтарями, обезлюднілими селами?.. Проте щось повині міняється. Сьогодні вже можна організуватися, творити установи, засновувати часописи, видавництва. Можна голосно заявити про себе й це вже не буде "глас вопіючого во пустині". Родиться інша проблема: чи буде для кого творити організації, писати статті, книжки? Асиміляція вже принесла великі спустошення, приносить їх напевно надалі. І постає вже висловлюване серйозне питання: чи відкритість не прискорить цього процесу? На мою думку, ні. Замкнутість є нагадуванням атмосфери гетто, від якого молоде по-~~

коління тікає якнайдалше. Зрештою, саме життя примушує до входу в різні структури, якимось функціонувати в них. Причому існував тут певний психічний комфорт: це їх справи. А, що в цілому суспільство існувало подібна постава супроти держави як чогось чужого, то це полегшувало справу. Серйозні намагання змінити внутрішнє функціонування Польщі, з суспільства зробити повноправний суб'єкт державного життя, несуть в цьому контексті зміни. Чи будуть це також наші перетворення? .. Незадовільна й половинчата розв'язка питання правового статусу Української Католицької Церкви ставити під сумнів таку можливість. Але нам треба попри все використати всі можливості, загосподарувати все те, що можливе.

Вибори 4 червня поставили перед польським суспільством проблему відповідальності за державу, за її політику. Вибір надійних представників до парламенту поставив не лише їх перед питанням узяти на себе відповідальність за справу держави. Вкинення виборчої картки за якими небудь кандидатами означає надати їм легітимізацію й довірення власних справ. Таким способом виборець бере участь у процесі формування кшталту функціонування держави. Наскільки ці рішення є незалежні, наскільки висловлюють вони суверенну волю та, що вона може змінити - залишається іншою проблемою, обумовленою цілим контекстом зовнішньої й внутрішньої політики й ситуації, в якій знаходиться Польща.

Для психологічної ситуації української громадськості безперечно найбільше значення має негативний стереотип українця серед польського суспільства. Це реальний факт. Проте ми повинні врахувати також й те, що стереотип поволи відмирає, й що головною перешкодою в його поборюванні є штучне підживлення антиукраїнського сентименту та брак можливостей всесторонньо обговорити весь комплекс польсько-українських та українсько-польських відносин у минулому, сьогодні та майбутньому. Приклад того, що В. Мокрого вибрали поляки з провінційної округи, які навряд чи читали роботи про потребу польсько-українського зближення, свідчить, що певні зміни можуть в цьому плані відбутися.

Стереотип живиться міфічною тканиною побудованою на подіях II світової війни. Останнім часом виступають симптоми доточити до цього ще й побоювання повторення ситуації національних конфліктів з Горішнього Карабаху чи Абхазії. На такі висловлювання треба рішуче заявити: ні в якому разі! Українська громадськість може стати жертвою таких конфліктів /щоб вони ніколи не відбулися! / а не бути їх ініціатором. Хто ставить на денному порядку такі припущення, свідомо чи не свідомо, розятрує новий польсько-український антагонізм, тоді коли існують шанси налагодження добросусідських відносин поміж нашими народами. ~~Досить-бо у наших стосунках було кривавих конфліктів. У їх наявності не зацікавлений ані польський, ані тим паче український народ.~~

* * *

Проблема парламентарного представництва українців у польському парламенті пов'язана також із справою нашого відношення до України, українсько-польських взаємовідносин. Досі- бо ми знаходилися на подвійно виключному становищі: жертви сталінського розмежування польських і українських національних і державних територій та пов'язаної з тим концепції вчинення Польщі однопонаціональною державою, а також трактування нас урядовими чинниками УРСР як "небажаної дитини". З входом до Сейму, виходом з власного "гетто" й, що з цим пов'язане, впливом /бодай дуже великим/ на внутрішню й зовнішню політику держави - з'являється додатковий шанс поставити польсько-українські відносини на належному держа-

вному рівні, говорити про них відкрито, як про щось нормальне, а не трактувати їх в категоріях постійно кривавих конфліктів. З дотеперішнього розвитку подій в СРСР можна робити висновок, що це співпадатиме з процесом здобування Українською РСР державного суверенітету з усіма випливаючими з цього наслідками також по відношенні до української діаспори. Звичайно, суверенітет охоплює перш за все економічну незалежність, а по ступатами якої виступають шораз ширші кола українського суспільства. І в цьому-то контексті сама логіка сусідства Польщі й України підказує потребу нормальних державних відносин. Тут існують вже добрі й надійні основи й передумови.

Звичайно, з'являється питання про це, чи існує декларована воля наладнати добросусідські відносини з обох боків, входу в тісне співробітництво. Відповідь не є проста, тому що як з польської, так з української сторони маємо справу з значною непрозорістю політичної ситуації, напрямків її еволюції. Ідеться мені про залежність від того, як розгортатиметься процес децентралізації управління в СРСР, надання нової форми відносинам поміж державами Варшавського договору, а також того, наскільки польські й українські політичні сили зацікавлені у такому співробітництві й готові до нього. І, оскільки перша справа йде в позитивному напрямку - відбуваються такі зміни, про які кілька років тому важко було й думати, остільки ця друга узалежнюється від прийняття такої чи іншої політичної концепції.

Ключове значення для польської політичної думки має питання польсько-російських відносин, від яких у прямій залежності знаходяться й польсько-українські стосунки. Ототожнювання, до великої міри, радянської держави з Росією додатково підсилює таку точку зору.

У польській політичній думці над польсько-українськими стосунками дуже сильно тяжіє досвід історії. З одного боку це спадщина по політичних концепціях ХІХ і І половини ХХ ст., їх практичної реалізації, а з другого, це пам'ять про криваві конфлікти, а зокрема про "непроголошену" польсько-українську війну 1942-1947 рр.

Дотеперішні офіційні польські чинники й публікації дуже рідко висловлюють свої погляди відносно обговорюваної проблеми, будучи пов'язаними з реалізацією державної політики, яка за партнера має цілий Радянський Союз, а не його окремі складові частини. Хоч візит у Київ Юзефа Чирека в грудні 1988 року та взаємні візити міністрів культури ПНР та УРСР і підписані ними умови є симптомом певних зрушень. У цьому контексті треба говорити також про нову хвилю антиукраїнських публікацій, бо ж інакше годі назвати писання Е. Пруса, А. Бати, С. Мислінського, Є. Гарасимовича. Це підсилювання антиукраїнських сентиментів серед польського суспільства є пряма дія для зміцнювання польсько-українського антагонізму, що жодною мірою не спричиняється до покращання відносин між Польщею й Україною.

Політичні концепції дотеперішньої опозиції по відношенні до східних сусідів розбиваються на дві головні течії: перша - додержання польсько-російського союзу понад народами, які заселяють території між Польщею й Росією /в етнічних границях/, друга - союзу з цими народами на протипагу, а навіть проти Росії.

Першу концепцію сповідують політичні групи, партії, окремі люди приналежні до правих, які відкликаються до спадщини національної демократії /ендеції/, християнської демократії /хадеції/, правого крила селянського руху, а по часті також ліберальних та консервативних течій. Національне пробудження литовців, білорусів, а перш за все українців, державні аспірації цих народів вони вважають загрозою для стабільності політичного

порядку в Середньо-Східній Європі, що пов'язується з гарантією стабільності сучасних кордонів Польщі. Найбільшу загрозу вони відчують з боку Німеччини, якої об'єднання становило б небезпеку для західних польських границь. А що українців вважають германофілами й прихильниками ревізії кордонів, тому-то й українські домагання вважають за небезпечну для себе ірреденту й внутрішню справу Росії - Радянського Союзу. Перестройку сприймають із схваленням, вважаючи її шансом налагодження добросусідських партнерських відносин з Росією, щоб не виходячи з мілітарного Варшавського договору, довести до управління Польшею згідно з волевином польського народу й у тісному співробітництві з Західною Європою. Цю концепцію коротко схарактеризовано як намагання "фінландизації" Польщі.

Натомість прихильниками другого напрямку є ті, хто додержується центрових та лівих поглядів й відкликується до польської самостійницької тра-

Андрій Тирлич

диці з-перед І світової війни пов'язаної з ППС Юзефа Пілсудського. Його федералістичними концепціями, а також політичних груп партія з часів II Речі Посполитої: ППС, групи "Biuletynu polsko ukraińskiego" "Polityki", а також післявоєнної еміграційної паризької "Kultury" Здійснення польського національного інтересу добирають вони в усамостійненні польської держави, на перешкоді до чого стоїть сильно централізований Варшавський договір та Радянський Союз, що отожднюється до великої міри з самою Росією. Гарантом тривалої розв'язки цієї дилеми є союз з Литвою, Білоруссю й Україною - безпосередніми сусідами Польщі. Такий союз пов'язується з широкою проблемою країн Середньо-Східної Європи, яка внаслідок Ялтанської конференції була піддана сталінському диктатові, а згодом т.зв доктрині Брежнєва. Близьке об'єднання Західної Європи ставить ці країни перед новим викликом. Перестройка в Радянському Союзі сприймається позитивно, як гарантія можливості проведення бажаних перемін.

У такій, коротко зарисованій, політичній обстановці розвивається польсько-український діалог. За передумову його успішного проведення ви знається дві справи: загарантування стійкості існуючих кордонів та все стороннє висвітлення, оцінок проблем відповідальності за українсько-польський конфлікт в часі II світової війни. І, оскільки майже всі політичні групи стоять на ґрунті непорушності кордонів, остільки у справі відповідальності за конфлікт і різню, назагал вважається, що несе її українська сторона.

З чим до українсько-польського діалогу стає українська сторона? Відповідь складна, не має-бо ясно сформульованих поглядів на цю справу, які сприймалися б ширшими колами громадськості та політичними чи суспільними групами. Проте, як здається, можна зробити деякі висновки й поставити окреслені тези відносно найістотніших питань українсько-польських стосунків.

Справа потреби заіснування добросусідських відносин з поляками. Мають ніхто не заперечує, а тим паче не відкидає її доцільності. Проблема конкретних форм, вирішень, є відкрита з уваги не недостатнє обговорення її в публікаціях, заявах чи постановах. Щодо офіційних чинників то справа представляється майже ідентично, як у випадку польської сторони.

Неформальні чи незалежні сили, поки що слабо проявили активність у цьому напрямку. Проте спираючись на численні висловлювання й відчитування польських публікацій, на факт існування товариства любителів Львова чи вимоги перегляду постанов Ялтанської конференції можна зробити висновок, що виступає серйозне побоювання, що поляки стремітимуть до ревізії кордонів і включення в склад своєї держави Західної України разом зі Львовом. Через те наполягається на тому, щоб сучасній територіальній ситуації гарантувати стійкість і тривалий характер.

Справа кордонів. Знову доведеться ствердити, що, мабуть, немає серйозно думуючих політичних груп, які ставили б справу перегляду кордонів, пересунення українсько-польської границі на захід. Сталінський метод вирішення територіальних спорів поміж різними країнами - депортації та репатріації - ліквідував компактні поселення української людності в Польщі та польської в Україні. Факт цей зумовлює те, що зміна кордонів, немов автоматично, викликала б збройний конфлікт, нове переселення людей, нові трагедії. А цього, знов-таки, мабуть, ніхто не хоче. Шлях до налагодження польсько-українських стосунків лежить у мирному забезпеченні співробітництва, гарантуванні повних прав національним меншостям та збереженні культурної спадщини одного народу на території сусіда.

Справа відповідальності за минуле. Історія українсько-польських відносин у ХХ столітті дуже слабо досліджена й висвітлена. Період II світової

війни є особливо "непрозорий" а водночас повний стереотипних уявлень, неправдивих суджень вміло й успішно підсилюваних рядом відповідних публікацій в Польщі та Україні. Брак ретельної інформації та одностороннє, фальшиве висвітлення подій спричиняється до мітологізації польсько-українського минулого, як хоча б у випадку мнимої участі дивізії "Галичина" в подавленні Варшавського повстання 1944 року.

В історичній пам'яті українського народу Польща виступає як одна з держав-загарбників. Тому теж національна й державна еманципація українців пов'язувалася з боротьбою проти Польщі. Це призвело до негативного стереотипу поляків в очах українців. Велику роль зіграли у цьому 1918-1919 роки, коли-то відновлена Польща збройно перемогла Західноукраїнську Народну Республіку. Зайняття її території, а також етнічно українських Волині, Холмщини й Підляшшя розцінено як окупацію. Це й породило різні форми боротьби з польською державою: від парламентарної до терористичної. Ситуацію додатково ускладнювала офіційна польська політика, що стреміла до державної та національної асиміляції українців. Проявом цієї політики були м.ін. "пацифікація" 1930 року та розорювання церков у 1937-1938 роках. Через те в період II світової війни наші народи увійшли з негативним досвідом. Нехіть, упередженість, а то й ненависть досягли своєї кульмінації в 1943-1947 роках, коли-то дійшло до взаємної різні на Холмщині, Волині й в Галичині. Брак політичного порозуміння, крайньо протилежні інтереси довели до трагедії. Гинули цілі села, діти, жінки, старці. Її початок, розвиток та справа інспірації залишаються неясними. Так можна сказати про політичний та історичний бік цієї проблеми. З людської, моральної точки зору - треба простити й просити прощення, тому, що не підлягає сумніву сам факт кривавого, з обох боків, конфлікту. Грунтовні дослідження повинні показати хто несе за нього більшу відповідальність.

Що в цьому питанні можна встановити напевно?

По-перше, винишувальні акції були здійснювані як українським так і польським підпіллям. Там, де одна із сторін була сильніша, там і вона довершувала злочинів. На Волині й в Галичині була це УПА, на Холмщині й Підляшші - польське підпілля. Акції велися з великою жорстокістю, а відповідальність за них несуть політичні керівництва обох ворогуючих сторін.

По-друге, велику роль у розпалюванні українсько-польського конфлікту зіграли треті сили, які шляхом провокацій, підтримки одних і других спричинилися до збільшення драматизму всієї ситуації.

По-третє, політичне керівництво українського підпілля /УПА/ прийняло тактику боротьби на трьох фронтах /протинімецькому, протирадянському та протипольському/ й стояло на становищі визнання етнічного кордону українсько-польського. Воно прийняло тактику "звільнення української території" від польського населення. Польський еміграційний уряд у Лондоні, його краєва Делегатура та Армія Крайова стояли на становищі неперорунності східних кордонів Польщі згідно з Ризьким договором 1921 року, боролися з Німеччиною, зберігали "зичливий нейтралітет" у відношенні до Радянського Союзу /траплялися доволі часті випадки співробітництва/ та виступали проти українського підпілля.

По-четверте, частина української громадськості, а перш за все моральний авторитет переважної більшості галицьких українців - митрополит Андрей Шептицький виступили проти винишувальних акцій, вбивств.

По-п'яте, комуністичні партії України й Польщі прийняли існування польсько-українського кордону згідно з поділом довоєнних територій дії Комуністичної Партії Польщі та Комуністичної Партії Західної України.

По-шосте, депортаційну акцію "Вісла" проведено згідно з принципом збірної відповідальності за дії УПА в південно-східній Польщі, що не мало

мілітарного мотивування, а мало на меті ліквідацію проблем української національної меншості в Польщі

По-сьоме, для розрядження атмосфери ненависті й ворожнечі слід негайно зупинити пропаганду розраховану на розпалювання негативних стереотипів і публікацій, що цьому служать

Справа національних меншостей: польської в Україні й української в Польщі, а також справа збереження культурних пам'яток обох народів на території сусідніх держав. Висувається домагання надати їм повні права, врегулювати правовий статус церковних і громадських організацій

Загарантування повних прав національним групам власної етнічної спільноти є однією з основних вимог кожної країни. Сталінський метод вирішення проблеми кордонів між державами Середньо-Східної Європи був насильницький. Шляхом депортацій, зовні- й внутрідержавних, позбавлено меншості, як і решту суспільства, належних їм прав, і ведено політику повної денационалізації. Практикувалося це майже на протязі цілого останнього сорокаліття, приносячи непоправні шкоди національним меншостям. Разом з періодом лібералізації, демократизації й ростом підметності суспільств соціалістичних країн прийшла також значна актуалізація проблем національних меншостей. Вона викликає багато пристрастей, підозр, саме про виконання ролі "п'ятої колони", "троянського коня", яким уведеться питання перегляду кордонів, вмішуватиметься у внутрішні справи. Це дуже чітко показується м. ін. у випадку угорсько-румунського конфлікту з приводу угорської національної меншості в Трансильванії, чи польської національної меншості в Литві й ставляних нею вимог територіальної автономії. Поки що у польсько-українських взаємовідносинах до таких справ не дійшло, хоч грізні симптоми існують, як хоч би питання Католицького Костьола в Україні, його відношення до справи легалізації УКЦ, діяльності товариств любителів Львова, намагання розділити українців у Польщі на різні регіональні групи. Тому теж такому розвиткові подій треба на самому початку гостро й рішуче протиставитись. Лише добросусідські стосунки України і Польщі являються єдиною правильною дорогою налагодження наших взаємовідносин. *Tertius non datur.*

І саме в цьому напрямку повинна вести свою діяльність наша громадськість. Нам треба наголошувати власні потреби, протидіяти посилюванню антагонізмів, добиватися нормального трактування з боку України. Про всі справи нам треба говорити відкрито, показуючи українську точку бачення, наш погляд на справи минулого, сьогодення й майбутнього. Не можна бо залишити на боці справи наших повернень, направлення вчинених переселенням кривд. Проте повні права для нашої громадськості мають також зворотній бік - повні права для польської громадськості в Україні. Така бо логіка, такий бо нормальний спосіб налагодження добросусідських взаємовідносин. І меншу роль грає в цьому відношенні це, хто їх сьогодні має "більше". Пунктом віднесення повинен бути оптимальний стан цих проблем. Тільки бо це гарантуватиме спокійне й безпечне сусідство Польщі і України.

І на кінець ще одне зауваження. Володимир Мокрий 7-9 липня перебував у складі польської парламентарної делегації на сесії Європейського парламенту. Звичайно, представляв він Польщу, але виразно як українець. Не лише як представник нашої спільноти, але й в ширшому контексті українського народу. Це також треба брати до уваги в дискусіях над справою нашого представництва в польському парламенті.

редактор

15 серпня 1989 року

ВИБОРУ

Богумила Бердиховська

Посол

Цьогорічний фестиваль УСКТ за характером був нетрафаретний, співавучний вагомим подіям, які мають місце в нашій частині Європи. Серед інших незвичайних випадків цього фестивалю був і такий: гості з Києва дарували хліб привезений з Шевченкової землі першому українському послові в Польщі — докторові Володимирові Мокрому. Його появу на сцені багатотисячна публіка сопотського амфітеатру зустріла зведенням на ноги й гучними оплесками. У цих оплесках була радість, пошана, а, може, перш за все надія. Надія на те, що члени національних меншостей вже не будуть небажаними гістьми в країні, яка кінець-кінцем гордиться Міцкевичем і Словацьким. Була це також надія, що в тій країні варт жити і варт працювати, спільно трудитися над забезпеченням її кращого майбуття. Хтозна чи не ця надія наказала їм ентузіастично привітати докторові слова про польсько-українську солідарність, про солідаризування всіх людей. Повагом щоразу більші маси суспільства усвідомлюють вагомість рішення, яке мешканці Гожівщини (адже від Гожівського воєвідства висувався д-р В. Мокрий) прийняли 4 VI 1989 року. А шлях до того вибору, до речі, згідно з передбаченнями чи не всіх, не був простий.

У виборчій кампанії не було легких моментів і майже до останніх хвилин ніщо не було певне. Уже призначення д-р Мокрому балотуватися від Гожівщини викликало багато контроверсій. Значна частина української громадськості в Польщі вважала таку "локалізацію" винятково несприятливою, адже в Гожівському воєвідстві майже поголовно проживають переселенці зі сходу, багато тут і поляків з України, що в них, як треба було сподіватися, антиукраїнські нахили могли бути триваліші, ніж у людей, які ніколи не були сусідами українців. Чулися навіть думки, які однозначно стверджували, що д-р Мокрого послано на Гожівщину ради його поразки. Отже той іспит уже з самого початку явився особливо важким — важким тому, що водночас складали його (оскільки може вдатися до невдалої метафори) учні й професор.

Адже польське суспільство стало перед особливо трудним іспитом: після сорока років припинення нормальних відносин між поляками й українцями, після років, протягом яких засоби масової інформації прямо труїли покоління поляків антиукраїнізмом, це суспільство (неначе також, як вже згадувалося, винятково живою пам'яттю про трагічні події війни) мало вибрати своїм представником у Сеймі польського громадянина української національності — 40-літнього викладача Ягайлонського університету, спеціаліста з ділянки української літератури, людину, яка — як читаємо в інформаторі "Солідарності" — "присвятила діяльності задля польсько-українського поєднання". Однак цей іспит прийшовся важким передусім самому докторові, бо хоч і був він кандидатом Громадянського комітету "Солідарності", то

Богумила Бердиховська - докторант в Католицькому Люблинському університеті. Пише докторську дисертацію про образ українців у польській післявоєнній літературі. Брала участь у виборчій кампанії д-р Володимира Мокрого.

все-таки як людина не приховуюча свого українства, мусив почати боротьбу проти чи не всіх стереотипових уявлень поляків про українців

І в цьому контексті (попри всю допомогу Громадянського комітету "Солідарності" в Гожові, своєї групи, людей доброї волі з цілої Польщі) доктор діяв сам. Йому довелося прийняти на себе багато ударів, почути низку несправедливих поглядів, увійти в трагедію окремих людей, подолати весь негативний контекст слів Україна-українець-український, цей-бо контекст постійно присутній в польській свідомості – він мусив усе це робити, щоб його передвибірчі зустрічі могли закінчитися очищенням. Так, наприклад, було в Сулішеві біля Хошна, де на початку передвибірчої зустрічі встав чоловік років 60-ти й, звертаючися до доктора сказав, що хоче говорити про трудні справи, про те, що в нього є антиукраїнська нехоть – шість осіб з його сім'ї вбили українці під час II світової війни. "Чи Пан вірить у можливість польсько-українського поєднання, бо ж Пан знає, що на Заході воно мається не найкраще, а на Сході теж не добре. Чи Пан в це вірить?" У відповідь д-р Мокрий розповідав про складну ситуацію українців у II Речі Посполитій, про те, що в вересні 1939 року вони виконали свій обов'язок супроти польської держави, про мільйонні жертви українського народу під час II світової війни, про трагічність змагань УПА, про право на вибір традиції, з якою можуть ототожнювати себе українці в Польщі, про найновіші проби польсько-українського порозуміння, про право українців в Польщі і поляків на Україні жити гідно.

Докторові ще не раз треба буде повторювати такі самі слова – завжди коли прозвучить питання, чи правда, що він українець. І дуже часто реакція слухачів буде подібна до тої в Сілішеві: наприкінці зустрічі та сама людина встала, щоб сказати: буду голосувати за доктора, бо йому вірю. Така реакція знаменніша ще й тому, що кандидат в послы від Гожівщини – Володимир Мокрий не був людиною з цього терену. Будучи від багатьох років зв'язаним з Краковом, довелося йому відповідати на питання виборців чому балотується саме від округу Хошно, з якою до цього моменту не мав ніяких зв'язків. А ці питання не завжди були результатом демократичної потреби забезпечити собі автентичне представництво в Сеймі, якже часто мали вони на меті дискредитувати кандидата "Солідарності" як людину що приїхала "в течці". І так 13 травня в Дембні вперше "невідомі особи" поширили тиражем біля 500 примірників вірш "На чужого посла", вірш підписаний від нікому невідомої "Спілки патріотів Західних земель" (Związek Patriotów Ziemi Zachodnich). Такі ж віршики, підписані на той раз так само таємничою "Спілкою молодих патріотів" (Związek Młodych Patriotów) подибувалися на терені майже цілої округи. Ось приклад цієї "метеликової поезії":

Aby Nasza Ziemia rosła
trzeba nam naszego Posła,
który tutaj się Urodził
obcy nas nie będzie wodził!

(Щоб процвітала Наша Земля/ треба нам нашого Посла / який тут народився/ чужий нас вести не буде!)

Вершинним проявом тих дискредитаційних заходів був анонімний лист, якого отримали виборці в околицях Дравна (передусім члени ЗБовід) – членам Громадянського комітету "Солідарність" у Дравні вдалося встановити, що принаймні 25 примірників його отримали адресати – послання решти припинено на пошті, позволю собі навести його повністю:

"Шановні люди!

Посилаючи Вам сердечні вітання, прагнемо повідомити, що дня 4 VI пот. року у виборах балотується Володимир Мокрий – українець, що його родина міцно далася взнаки польському народові в 1939 році. Цей український тип не є з нашого терену, не знає наших щоденних потреб, тим-то з чистою

совістю свід цього типа закреслити разі благополуччя нашого польського народу.

Приятель."

Анонімний "Приятель", який видніє в підписі, задля здійснення своїх доволі очевидних прагнень, не повагався використати привиди національного егоїзму. Проте ми переконалися, що це не кінець знеславлюючих можливостей "незнаних осіб".

Однак таким чином ми вернулися до українського аспекту виборів — щоб побачити його з іншої перспективи. Хтозна чи не найтрудніші моменти кампанії мали місце по черзі з Пелчицях, Барлінку, Мислібожу. Бувало, хтось уставав і обурювався. Виволікувалися привиди жорстоких українсько-польських боїв на Волині 1943 року (цей елемент украї гостро проявився два рази в Барлінку). У Дравінах, видимо недостатньо поінформований учасник зустрічі питається в доктора чого хоче він досягти тими "українськими нахилами". Це питання становить безпосередню реакцію на фільм про Мокрого, який попереднього дня транслювався в телебаченні "Солідарність". Притчею во язицех стало для нас питання, яке прозвучало в Замецьні: один з учасників зборів попросив доктора спростувати інформацію, що він українець тому що... він замолодий як на українця. Молода людина присутня на зустрічі на одній з виробень Мислібожа запитала доктора за простотою, яка компрометує теперішню модель науки історії, як насправді кшталтувалися польсько-українські відносини. У Тжебіжу одна з жінок не могла примиритися з фактом, що в "Тижоднику Пільськім" поміщено статтю "На валецькій Україні": "прийшли зі Сходу й тепер посміли писати про валецьку Україну..." А на зустрічі в Гарнізоновому клубі в Хошні жінка десь всього 40-літня ділилася своїми "побоюваннями": до речі, побоюється, чи вибір пана Мокрого не доведе до націоналістичного захоплення серед його земляків. Післявоєнну уніфікацію називає формою солідарного співжиття (!?).

Вищенаведені питання, атмосфера, яку я намагалася передати засвідчують безмір праці, що стоїть перед нами, тим більше, що люди ставали сприйнятливими до аргументів в момент, коли інформатор здобув їх довіру. І так з кожним кроком. Проте доконечною умовою того нашого першого кроку є зміна пропагандивної політики в засобах масової інформації. Ми могли спізнати їх важливу роль, коли місцева преса ("Газета Любуска", "Земля Гожовська") після початкового періоду відносного спокою почала виступати проти доктора без яких-небудь обмежень включно з брехнями. Однак найсерйозніший удар прийшов виборчого ранку, коли-то телефон з Барлінка повідомив працівників Громадянського комітету "Солідарність" в Гожові про розповсюдження на терені округи Хошно "невідомими особами" листівок винятково примітивних навіть в аспекті тої кампанії. ("Кращий всякий скурвисинець ніж улівець-українець, тобто "Lepszy każdy sкурwysyniec niz uwowiec-Ukrainiec", або "Мокрий, сухо це тобі не пройде", тобто: "Mokry, nie ujdzie ci to na sucho".) Згодом виявилось, що листівки такого змісту члени Громадянських комітетів знаходили в Дембні, Сарбинові, Добігнєві, Стрільцях Краєнських, Дрезденку, Дравні.

Однак разом цим ті ж зустрічі кінчалися близькими розмовами виборців з доктором, стисканням рук, ствердженням типу: "Ми Мокрого не забудемо".

При нагоді хочеться згадати й про інші підходи до доктора, підходи українців, які ще не були певні чи можуть признатися до свого українства, прилюдно. Інколи робили це приховано, кажучи десь на стороні: "Я українець". "Я українка", часом, побоючись і далі вжити слово Україна, казали: "Я того самого віросповідання, що й Ви". При таких зустрічах радість з приводу, що в їх селі, містечку хтось гідно висловлюється про українців ще не пододала закам'янілої обави. Бо, як сказав на одній з зустрічей канди-

дат у сенатори від Гожівського воєводства: "Українець, на жаль, весь час ще означає щось недобре".

Як тяжко виволитися від обав, чи, може, просто впливає це з інертності української громади Гожівщини свідчить факт, що крім 2-3 осіб з Гожова й Стрільців Краєнських ніхто не потрудився яким-небудь чином взяти участь у виборчій кампанії. Серед членів Громадянського комітету "Солідарність" у Стрільцях Краєнських чималий подив викликала вістка про відмову тамтешнього греко-католицького священика відслужити разом з римо-католицькими священиками Службу Божу на Боже Тіло. Як воно рідко буває серед українців, та для групи доктора Мокрого не знайшлося нічлгу навіть на два дні. Коли б не приїзд молодих людей з Гданьська (завдяки Петрові Павлише) та поміч зі Щеціна за ініціативою пана М. Козака не можливо було б позбутися враження, що українці в Польщі не цікавляться вибором свого делегата. Натомість завжди ми могли розраховувати на коментарі, що "нічого не вдається зробити", "середовище є фатальне", "поляки..."

А поляки були всілякі, проте не можна було байдуже пройти повз те, що можна було побачити в пегеерах. А пегеєрівських сіл було найбільше, тому що згідно з обчисленнями біля 70% землі в Гожівському воєводстві належить державним господарствам. І тут кандидату в послы треба було скласти ще один іспит: із співчуття і особливої терпеливості. Пегеєрівське село — розпиччене, позбавлене якої-небудь традиції, затавроване погородю всіх (у структурах Гожівського воєводства створено для них поняття третьої категорії людей — перша це робітник у місті, друга — індивідуальний рільник), воно приходило щоб побачити доктора, щоб пожалуватися йому, здетерміноване, із свідомістю, що коли він не pomoже, коли він не послухає — не зробить уже ніхто.

"Поводар"

Андрій Тирлич 1988 р.

А інколи важко було повірити розповідям людей. Бо як повірити мешканцям Чуднов про те, як спершу не без участі управи пегеєру зруйновано їх костел, відтак прийшла заборона молитися в невикористаній сільській світлиці (у якій колись була школа), так що тепер Служба Божа служиться проти неба? Якою могла бути реакція на інформацію, що на Гожівщині хліб на селі дорожчий, ніж у місті, бо до ціни хліба додається.. кошти транспорту!? А ще справа кривдних пенсій для рільників, неоплатність сільсько-господарського виробництва — і передусім повсюдне приниження людської гідності рільників. У тих ситуаціях н. пр. у Пясечнику або Сихрах особливо настирливою ставала свідомість, що солідарність означає також пошану. Мені здається, гожівські рільники віддали докторові всю свою довіру і тим найбільше його зобов'язали. Це вони відпочатку (як ті в Домброві) були переконані, що доктор переможе, бажали успіху.. Але й зпатія, яку ми зустрічали, тут була найболючіша. Багатьом з них виборча кампанія "Солідарності" асоціюватиметься з браком цукру, запізніним постачанням хліба і це, безсумнівно, успіх пропаганди ("Ледве виїхала "Солідарність", а вже тогс й того нема..."). Спостерігачів дивувала переміна, що відбувалася в людях під час зустрічей: від неохоті, дистанції до запальних дискусій, як у Обожанах, де люди були такі здетерміновані, що казали жорстоку правду про свої болі, не зважаючи, що в залі є присутній директор рільничого об'єднання і водночас член гмінної управи. А при нагоді тих зустрічей в найрізноманітніших конфігураціях появлялася справа українська: хлібороби в Ружанську казали: "Ми за Мокрим, та чи він не постраждає під час кампанії від того, що на голошує на своє українство?" Чи постраждав? Не знаю. Натомість знаю що в'їлося в людські думки. І гаразд.

А в Даргомислі сталася така дивна оказія, що просто годі не розповісти про це. Насамперед "зовсім випадково" в день передвиборчої зустрічі до храмиць у цьому місті потрапило дешеве вино, якого вже досить довго не було. У мить коли мала початися передвиборча зустріч виявилоса, що директор Сільського будинку культури, де вона мала відбутися, не дасть залу. Розмова організаторів проведена з ним перед самою зустріччю не дала ніякого результату, тому що директор, як з'ясувалося, хотів бути (наведімо його вислів) "лояльним чиновником". У такій ситуації зустріч відбулася проти неба і шоразу перебивали її п'яні любителі дешевого вина. Найкумеднішим було те, що оті прихильники шпиртних напитків кричали, що ганьбою є неможливість проведення зустрічі в будинку культури.

* * *

Уже коло 6 години ранку в понеділок 5 VI працівники Громадянського комітету "Солідарність" у Гежові, які приймали інформації з окружних виборчих комісій знали, що д-р Мокрий пройшов, що цього дня він став послом у Сейм. Перші вісті прийшли з Мислібожа, потім Дравна, Старого Курова, Звезжина, Дрезденка... У тому часі, дець біля "4-ої подавонив хтось з Мендзижеча (містечко в Гожівському воєвідстві, яке не входило у склад виборчої округи Хошно), один з членів тамтешнього комітету потрудився тільки тому, щоб довідатися як справи з Мокрим. Майже далоса почути полегшене зітхання, коли йому сказали, що все поки що гаразд. Опівночі появилсв сам шеф Комітету Рафал Западка (член Воєвідської виборчої комісії), так само за інформаціями про доктора, перед полуднем напосілися телефони з Варшави: з Загальнопольського комітету, з Інформаційного бюро "Солідарності", з західних пресагентсв — усі хиталися між надією і обавою. Зацікавлені розуміли як легко викликати фобію, адже було зроблено чимало заради викликання таких реакцій.

Майже в ту мить, коли довідався, що його вибрано послом, д-р Мокрий вирішив ще раз усісти в машину й зустрітися з своїми виборцями тепер уже як посол. Знову села й міста, наче в калейдоскопі мигали й лишали ся поваду спершу малого, а потім великого фіата.

У Стрільцях Красеньких відвідуємо приходство. Отець парох признає, що не надіявся на наступні відвідини доктора так міцно закарбувалися в людях схеми створені 40-річним курсом неважання на людину. Доктор пише подяку всім, хто голосував за ним, текст передає пароху, просить прочитати вірним. "І скажіть їм, будь ласка, що приїжджатиму!"

Старе Курово — тут дуже активно працювала в Комітеті сім'я лісників: у своєму домі в лісі влаштували бюро "Солідарності" як Еля, так і Войтек Грохала були на всіх передвиборчих зустрічах доктора в околиці, а 4 VI працювали в виборчих комісіях.

Дрезденко — тут працюють здебільшого жінки. Працівниці залишають машини, аби поговорити зі своїм послом. Ливарня, якої стан технічний не дивував би в примітивній гуті з XIX ст. — знову радість, прийшов "наш" посол. Ще короткий візит в лікарні й їдемо далі. Скрізь залишаються палки подяки на письмі. Можливо, доктор іще раз дякує за те, що ще раз міг повірити в людей?

Добегнев — застаємо тільки вікарія, він збентежений не надто знає як поводитися в присутності посла. Розповідає про те, що відчувають усі, що в Добегневі боялися, робили все, що могли, та боялися, чи українство не знеохотить людей голосувати за доктора — тепер велике полегшення.

Реча — тут на зустріч прийшов весь Громадянський комітет "Солідарності". Ще можемо обдивитися інформаційні дошки "Солідарності". Приходить також двох священників: парох греко-католицької парафії у Старгарді Щецінському й місцевий римо-католицький. Мешканці Реча горді собою — саме тут у Речу доктор мав найбільше середнє число виборців — 74% людей голосувало за ним.

Хошно — найсмільшим нашим сподіванням судилося не збутися. Подяка перетворюється в ще одну зустріч, на якій хочняни (а їх біля 60-ти) передають останні вказівки вже "своєму" послові. Після закінчення зустрічі утворюється довга черга за послів автограф. Люди відходять, несучи двомовні присвяти: можливо, так народжується культурова поліфонія, про яку стільки говорив під час цієї кампанії доктор.

Наступного дня перед нами Мислібуж (загальноосвітній ліцей, текстильна виробня "Кораль"), Карско — тут уже виглядає доктора група людей з квітами. Знов вривається терпець, тепер вони свідомі, що розказують про власні клопоти (пенсії, ціни і те щоденне легковаження їх). Плачуть, та від радості, що в них такий посол, що пам'ятає про них — потім будуть ним чванитися.

Черговою місцевістю маршруту є Дембно з гостинним домом священника й так же гостинним домом подружжя Люльків — людей відданих кампанії Мокрого. Часу було ще вдосталь, аби заїхати до гостинних Болешковиць і вже їдемо до Сарбинова, щоб залишити письмову подяку в тамтешнього пароха й поговорити з паном Стефаном Сьвірським — головою сарбинівської філії Громадянського комітету "Солідарності". Пан Стефан, не знаючи порядку передвиборчих зустрічей, у Сарбинові, пішки пройшов кілька кілометрів до Цихр — дуже хотів пізнати "свого" кандидата в Сейм. Тепер ми застали його дома — він прийшов прямо з города, у робочому одязі, з руками забрудненими землею, і видно, що доктор викликає в нього збентеження. Його, уродженця якоїсь місцевості біля Новогородка, депортованого 1940 року в Сибір, у Народній Польщі трактованого як громадянина гіршої категорії. Попри те, що люди з комітетів скрізь були дуже віддані справі, не пригадує

нікого, хто з запалом рівним запалові гана Стефана працював у кампанії д-р Мокрого. Саме тут в Сарбинові на передвиборчій зустрічі влаштовано малу "академію", піднесено квіти — передвістя пізнішої перемоги в виборах. Коли прощається з нами видно — крайнім зусиллям повздержує сльози. Дякуємо, пане Стефано. Ваша постать і тепер стоїть перед нашими очима.

Стільки людей слід було б назвати, стільком подякувати (у Комітеті в Гожові таких подяк послано 1500), через необхідність мушу обмежитися кільканадцятьма.

Стасю Житківський — голова гожівського регіону НСПС "Солідарність", тепер сенатор Гожівського воєводства: скільки ж разів Стасю вставав на передвиборчих зустрічах і пояснював своїм землякам чому д-р Мокрий є кандидат "Солідарності" — він, син переселенців з Поділля.

Рафал Западка — голова Громадянського комітету в Гожові — без його зичливості взагалі неможливо було б провести кампанію.

Зенек Міхаловський — його машиною ми могли розпоряджатися будь якою порою. А він сам навіть якщо не їздив з доктором не пропустив ні одної нагоди, щоб популяризувати кандидата в Сейм від округи Хошно.

Годилося б назвати також членів філії Комітету в усій окрузі: п. Э. Косінського з Барлінка; К. Міхневича, Л. Палюшка, В. Ленцького з Хошна; Ф. Ковальчика з Добегнева; Л. Оніхімовського та Ст. Амроговича (ця пара складала живу робітничо-інтелігентську солідарність, перший працює в лікарні, другий є лікарем у місцевій лікарні) з Дрезденка, подружжя Бухайчиків з Дравна, Ярка Гнатко з Мислібожа; Томаша Сливу з Новогрудка Поморського; Петра Савоха з Стрільців Краєнських, Андрія Писулю з Цихр.

Однак чи не насамперед слід було б згадати двох членів групи д-р Мокрого: Петра Тиму (студента з Гданська) й Андрія Вархола з Кракова. Їх щоденна, дуже клопітка, віддана праця (вони займалися майже всіми справами зв'язаними з зоровою пропагандою) просто не піддається якій-небудь оцінці. Тільки вони знають скільки розклеїли плакатів, біограмів кандидатів Гожівського комітету, листів Леха Валенси до виборців у справі національних і віросповідних меншостей, інформатора-фольдера присвяченого д-р Мокрому і безліч інших матеріалів.

Добрим словом слід згадати також Ернеста Скальського, Збишка Буяка, Казімежа Качора, Володю Фрасинюка, Романа Реваковича — усі вони різними способами брали участь в кампанії д-р Мокрого.

У передвиборчому інтерв'ю доктор говорив про те, що якщо його не виберуть, не матиме претензій до своїх виборців, просто буде знати, що ще зарано. Результат виборів може дати підстави для надоптимістичних висновків, що найгірший етап польсько-українських відносин уже позаду нас. Я (маючи в пам'ятку село, звідки люди, довідавшись, що кандидат "Солідарності" українець, зовсім не прийшли на передвиборчу зустріч) підбила б кампанію висновком стриманішим, проте не песимістичним: попереду нас іще багато праці, кампанія доказала, що вона може принести конкретні плоди.

Ідею солідарності цей делегат уособлює, здається, більше проти інших і не лишень тому, що польські голоси вибрали українського делегата. Це й тому, що доктора Мокрого називають "наш делегат" гожівські виборці й українці з цілої Польщі, так називають його всі, хто всяким способом працював задля знищення муру, що роз'єднує поляків і українців.

Доктор Мокрий починає свій строк праці в Сеймі, відчуваючи за собою подвійний вибір, проте на ньому також подвійний тягар — від усього серця бажаємо йому гідно нести цей тягар. Його праці хай служить і польське *Szczęść Boże* і українське *Дай Боже Щастя*.

Богумила Бердиховська

Документи

Лехові Валенсі і "шістдесятці"

У зв'язку з зустріччю при "круглому столі", яка має відбутися у Варшаві з участю представників політичної влади й незалежних суспільних середовищ, у ситуації неприсутності при переговорах представників національних меншостей, звертаємося до Вас з закликом увести до дискусії проблему етнічних меншостей, проживаючих в ПНР

Формула зустрічі при "круглому столі", згідно з якою не передбачається заборонених тем, дозволяє мати надію, що введення проблеми політичної та культурної суб'єктності національних меншостей не зустрине заперечення й протидії з боку офіціальних чинників. Готовність влади відкрито й без обмежень обговорювати всі проблеми країни, відкриває незалежним суспільним середовищам нову можливість піднести одну з найбільш занедбаних, дражливих і стидливих проблем післявоєнної Польщі.

Хочемо звернути Вашу увагу на поступове погіршування політичного і культурного положення національних меншостей в ПНР. Етнічно не польська людність позбавлена в ПНР всякої суб'єктності, а чергові спроби реформи політичної системи Польщі, а також - більша або менша - еволюція цієї системи ні найменшою мірою не брали до уваги потреб, інтересів і постанів національних меншостей. Майже від 50-ти років живуть вони осторонь польського публічного життя, витіснені з нього національною політикою держави, приречені на вимушене мовчання й політичну відсутність. І хоч гострота національної проблеми в сьогоднішній Польщі ніяк не йде в порівняння з періодом II Речі Посполитої, то, однак, це і є кровна проблема кількохсот тисяч польських громадян. Їх змагання зішли з поля зору як офіціальних, так і, на жаль, суспільних чинників, які зокрема останніми роками прагнуть до повної еманципації польського суспільства й демократизації польської політичної системи. У відомих нам, як урядових, так і суспільних, проектах політичних реформ країни не знаходимо сьогодні нічого, на що національні меншості могли б обґрунтовано й з довірям покласти надії на крашу політичну й культурну майбутність.

Основне поліпшення ситуації національних меншостей вимагає структурних реформ. Їх дотеперішня доля визначалася доктриною, що за нею Польща є однонаціональна держава, а проблему національних меншостей розв'язано остаточно. Виходячи з ознайомленості з положенням національних меншостей в Польщі та їхніми потребами, вважаємо, що змін вимагають насамперед такі справи:

1. Зміну сталінської за її характером моделі суспільно-культурних товариств національних меншостей,
2. Зміни способів показу національних меншостей, їх культури й історії польськими засобами масової інформації й навчальними установами, що поширюють їх негативний стереотип або й зовсім заперечують їх існування,
3. Докорінна реформа шкільництва меншостей, його дотеперішня формула не справдилася й від багатьох років перебуває в кризі,
4. Створення національним меншостям можливості інституціонального наголосування й оборони їх специфічних інтересів,
5. Створити відповідні установи в системі політичної влади, які мали б завданням стежити за станом запровадження прав, що виникають з підписаних урядом ПНР міжнародних документів щодо національних меншостей.

Названі напрямки пропонованих змін становлять основний кшталт політичних реформ щодо національних меншостей у Польщі.

На нашу думку, незалежні суспільні середовища узявши на себе відповідальність за долю Польщі, не можуть не прийняти обов'язку оборони інтересів національних меншостей. Уважаємо, що з огляду на їхнє місце в процесі демократизації польської політичної системи, вони особливо призначені відіграти значну роль в справі поліпшування ситуації національних меншостей.

У польському суспільстві, не виключаючи інтелігенції, панує різке не-знайомство дійсного політичного, культурного, економічного й релігійного положення національних меншостей. А й поготів - у багатьох середовищах панують численні, шкідливі для меншостей міфи й упередження, які найближчим часом можуть стати сильнішими, як офіційна політика уряду можуть стати гальмом щодо участі меншостей в публічному житті. У багатьох регіонах Польщі непольська етнічно людність відчуває примус постійно приховувати свою національність, що є прояв особливо сильних напруг у національних відносинах. Разом з ходом демократизації держави, вага політичної відповідальності за таку ситуацію переходитиме з апарату політичної влади на суспільство, яке користуватиметься щоразу більшою автономією та політичною свободою. На такий погляд значно раніше наголошували, навіть трохи гостріше, самі поляки на сторінках люблінських "Споткань" та інших незалежних видавництва, також в публікаціях католицьких кіл.

Висловлюємо шире переконання, що наші пропозиції візьмуть до уваги при дебатах "круглого стола".

проф. доц. д-р габ. Михайло Лесів
д-р Володимир Мокрий
д-р Юрій Туронек
доц. д-р габ. Степан Козак
д-р Броніслав Маковський

жовтень, 1988 р.

/ переклад з польської мови /

+ + +

Лист до виборців про національні й релігійні меншості

У Польщі проживають разом з нами українці й білоруси, менш чисельні групи литвинів, євреїв, словаків, німців, чехів, вірмен, татарів, православні й греко-католики та християни, які виводяться від Реформації. Це наша на-давничайно важлива й гарна спадщина по давній Речі Посполитій багатьох народів. У момент нового пробудження національних сподівань, ми повинні відродити традицію толерантності і поваги як в ім'я спільного минулого, так і майбутнього.

Ці люди, які проживають між нами, поляками, найчастіше від діда пра-діда несуть такий самий вантаж. Мають подібні до наших побоювання та надії. З цією тільки різницею, що доходять їм специфічні турботи: про збереження в польському оточенні власної релігійної і національної тотожності, про свою культуру, школи і храми. Про свою гідність без "переодягання се-

бе" в поляків, про виховання для власної нації і церков своїх дітей.

Пам'ятаймо про цих наших близьких і співгромадян особливо під час теперішньої передвиборчої кампанії. Навіть під час найбільш запеклої боротьби. Знайдімо і вшануймо місця в поточній кампанії, в яких могли б вони гідно взяти належну їм участь. Це наш людський, моральний обов'язок, про який так чітко нагадав світові останнім часом у своєму посланні Святіший Отець, говорячи про практичне вшанування національних меншостей. Це також наш політичний обов'язок, суто польський: маємо бо мільйон поляків, частково за нашими нинішніми кордонами, які проживають на правах національних меншостей, і тому домагаємось вшанування їхньої тотожності і гідних умов публічного життя.

Було в нашій історії багато конфліктів і взаємних кривд. Пам'ять про них, на жаль, живе і до нинішнього дня. Не дозволимо, однак, щоб ці почування і "рації" ваяли верх над поєднанням, бо момент нині дуже важливий. Не дозволимо також нікому на цьому грати!

У Польщі немає округу без менш або більш чисельної групи співгромадян іншої національності або віросповідання. Наші кандидати повинні присвятити їм і їхнім справам належну увагу. І то не лише у кандидатських обіцянках, але і в вашій пізнішій парламентарній праці!

Одним з важливіших критеріїв дійсної парламентарської кваліфікації наших сенаторів і послів буде вмільий, сумлінний і людський початок у Польщі періоду замикання рахунків обвинувачень і кривд та відкривання нового періоду - на міру вимогів недалекого III Тисячоліття по Христі - гідного співжиття над Віслою громадян всіх національностей, культур і віросповідань.

—/ Лех Валенса

Варшава, 27.04.1989 року

/надруковано згідно з українським оригіналом/

Про українську меншість у Польщі

У післявоєнних переписах не питалися про національність. Усе, отже, спирається на приблизні дані. Уважається, що у ПНР є 300-700 тисяч українців, найчастіше подається перша цифра. Справу ускладнює факт існування лемків, уважаних від одних за українців, від них самих по-різному (лемко-поляк, лемко-українець, лемко-лемко, представник четвертої східнослов'янської нації). Після переселення в рамках акції "Вісла", багато лемків опинилося в тих місцях, що й здекларовані українці, так само й трактувалися, отже в багатьох з-посеред них поширилася українська національна свідомість. Офіційне Українське суспільно-культурне товариство неприхильно ставиться до лемківського сепаратизму; у квітні 1989 р. (чи не в Кошаліні або Слупську) зареєстровано об'єднання лемків у Польщі (не маємо певності щодо назви).

Під час акції добровільних переселень (вони не завжди були добровільні),

яка проходила від 15.10.1944р. до 3.07.1946р., до Української РСР виїхало 489 тисяч людей. Частина з них повернулася до Польщі як репатріанти після 1956 р. (зрозумілі причини не дозволяють подати певного числа). У рамках проведеної Польським військом акції "Вісла" (28.04 - 3.07.1946р.) на Відвоювані землі переселено 147 тисяч (за офіційними даними) українців. Там уже подбано, щоб їх розкинути, наприклад, мешканців лемківського села Флоринка поселено в 30 селах.

Після 1956р. частина переселенців поверталася на свої давні терени, де довелось їм відкупати бувші господарства від нових власників-поляків, що часто спричиняло конфлікти.

У ПНР існує єдине офіційне українське об'єднання, під наглядом МВС. Це Українське суспільно-культурне товариство, яке виникло на з'їзді 16-17. Об. 1956р. Цього ж року або напочатку 1957р. виникли товариства-близнюки: білоруське, литовське й німецьке. Діячі й члени останнього, однак, швидко виїхали до Західної Німеччини, проте Товариство (з осідком у Валбжиху) ніколи офіційно не зліквідовано. Що якийсь час деяких діячів УСКТ звинувачувало у виконванні ролі агентства української еміграції на Заході.

У Товаристві менше за 10 тисяч членів. УСКТ не могло вести господарської діяльності. Його органом є тижневик "Наше Слово" з щомісячним додатком "Наша Культура". Протягом довгих років наклад "Нашого Слова" - це 8 тисяч примірників. У 1988р. прийшов дозвіл на передплату тижневика на терені СРСР, після чого наклад збільшився до 13 тисяч і, можливо, що й надалі збільшуватиметься. УСКТ видає також календар.

Освіта

Після 1956р. створено пункти навчання української мови; їх кількість, на жаль, зменшується й сьогодні становить біля 50. Існує одна повна українська початкова школа у Білому Борі (розбудовується передусім з суспільних внесків, при ній має бути й гуртожиток) та часуючі вже паралельні класи в "початківці" в Баях Мазурських. У Лігниці є повний лицей з україномовним навчанням, а в Гурові Ілавецькому є паралельні класи в лицей. У 70-ті існували також: паралельні класи в лицях у Злоторії і Перемішлі та педагогічний лицей в Бартошицях.

У Варшавському університеті в рамках Відділу русистики й прикладної лінгвістики існує Кафедра україністики з п'ятьма працівниками і десь 50 студентами (переважно дівчата). У цьому ж відділі є ще друга кафедра - порівняльного слов'янського мовознавства з кількома працівниками, які ведуть заняття також на україністиці. У інших містах є окремі науковці, здебільшого на русистиці, або славистиці, займаються українською мовою і літературою. У багатьох історичних інститутах є люди - переважно поляки, - що досліджують історію України й польсько-українських відносин.

При Головній раді Спілки польських студентів існує Рада культури студентів національних меншостей, вона видає неперіодичний часопис "Зустрічі". Досі появилася 14 номерів україномовних і один зошит (набагато більший за об'ємом) з польськими перекладами важливіших текстів з українських номерів.

Як дотепер не виник навіть Засновницький комітет спілки українських студентів у Польщі, у білорусів вже від половини 1988р. (зарєєстроване в грудні 1988р.) Білоруське об'єднання студентів.

Віросповідні справи

Українці є католики (східного обряду, греко-католицького) і православні;

є теж протестанти, Свідки Єгови і т.п. Проте більшість – це католики, тому що в Польщі опинилися терени Галичини, де це віросповідання геть переважало. До 1939р. православ'я найміцніше трималося на Волині і Поліссі, частині Підляшшя і Холмщини, більшої частини яких не охопили кордони ПНР. У 1939р. стан греко-католицької перемиської єпархії (бо цікавлять нас передусім українці в ПНР) був такий: 45 деканатів, 577 парафій, 740 служителів культу й 1159380 вірних, натомість стан Апостольської адміністрації Лемківщини за 1936 р. був такий: 9 деканатів, 111 парафій, 120 священників і 127305 вірних.

Нині, унаслідок переселень, воєнних утрат, полонізації й латинізації, обструкції влади, у ПНР є два вікаріати а в них чотири деканати а 82 душпастирськими осідками (не всі є парафіями). Працює 58 священників (у цьому 6 двообрядовців) з чого 12 це члени Василіянського ордену, а 3 є члени інших трьох орденів. два священники народилися перед 1900 роком, 7 – перед 1910 роком, 8 – перед 1920 роком. У 1983 р. в люблінському семінарі навчалось 23 світських семінаристів греко-католицького віросповідання. кількох питомців-василіян – у семінарі в Варшаві.

Від мандату Апостольської столиці єпископську владу над греко-католиками виконують примаси. Від 1984 р. у Польщі кілька разів перебував секретар ватиканської Конгрегації східних церков, архієпископ Мирослав Марусин. Під час перебування в окремих осередках він виконував деякі єпископські функції.

Через брак єпископа церковне життя дуже трудне. Влада спершу заборонила (40-50 рр.) греко-католицькі богослуження, згодом поступово (хоча з великим опором) стала їх допускати. У 1981 р. зліквідовано цензурську заборону на вживання назви "греко-католицький обряд". Останнім часом справу греко-католиків трактується як внутрішній обряд у польській католицькій церкві. Богослуження служаться староцерковнослов'янською мовою з т.зв. українською вимовою ("г" в місце "r", відсутність "акання", тобто російського переходу "о" в "а"), деякі молитви, як "Отче наш" і "Вірую" проклязуються сучасною українською мовою, так як проповіді й більшість пісень.

Від 1987 р. видається "Церковний календар"(у 1988 р. накладом 1300 примірників). Іде підготовка неперіодичного (хоча запланованого як шоквартальне видання) "Наукового збірника".

У жіночих орденах перебуває: василіянки – 6 домів, 22 монахині, служебниці Пречистої Діви Марії – 12 домів, 81 монашка, йосифітки – 7 домів, 40 черниць.

Щорічно відбуваються прощі молоді і старших на Ясну Гору. На Ясній Горі 10-11. 09. 1988 р. пройшло святкування в честь 1000-ліття хрещення Русі. Службу Богу справляв і брав участь у інших богослуженнях голова Української католицької церкви кардинал Любачівський з Риму та кількох інших українських єпископів з усього світу. У святкуваннях брали участь: трьох польських кардиналів і кільканадцять єпископів.

Українська католицька церква офіційно не існує від 1946 р. коли-то 8-10 березня відбувався у Львові, зорганізований НКВД, т.зв. "собор", на якому проголошено приєднання греко-католиків до Російської православної церкви. Паралельно до цього відбувався процес заарештованих НКВД львівських і станицлавівських єпископів та візитатора греко-католиків на Волині. Єпископів перемиської єпархії на території Польщі заарештовано 27. 06. 1946 р. (разом з частиною капітулу) і передано радянській владі.

Під сучасну пору в СРСР існує греко-католицизм в "катакомбах". Кажуть, що є 6 єпископів, з-поміж них двох розкрилися.

Дня 14. 06. 1987 р. варшавський монастир василіян провідав Святий Отець Іван Павло II.

Греко-католики заявляють, що їх у Польщі понад 200 тисяч.

Православні українці мають новосанчівсько-сяніцьку єпархію (від вересня 1983 р.). Багато проживає в інших православних єпархіях. Не вдалося усталити кількісних даних. Богослуження служаться церковнослов'янською мовою, проте часто в російському варіанті.

Українські постулати

1. Призначити греко-католицького єпископа й віддати зайняте після ліквідації церкви майно. Воно є тепер власність як держави, так і Римо-католицької церкви. Українці багато чого сподіваються від закону про відносини держави з церквою і польсько-ватиканською конвенцією.

2. Український лицей в культурному центрі ПНР, напр. у Варшаві (необхідний був би гуртожиток, тому що у Варшаві нема стільки українців).

3. Розширити навчання української мови в існуючих школах і створити нові.

4. Українське книжкове видавництво й полегшення в продажі книжок з СРСР та Заходу.

5. Припинити створювання труднощey при організації культурних і фольклорних імпрез.

Група виборчої промоції Громадянського комітету
"Солідарність"

/переклад з польської мови/

- + +

Відкритий лист до моїх православних братів до громадськості білорусів і українців у Польщі

Оце знов повіяло в нашій країні надією. Чи можемо ми залишатися супроти неї недовірливими? Адже разом працюємо й несемо тягари такі самі як інші.

Наше головне завдання - це зберегти релігійну й національну тотожність, сперту на велику традицію християнського Сходу. У цьому ми, православні, об'єднуємося також з нашими Братами греко-католиками. Чи, однак, накине на нас ззовні, та й займована нами самими політична роль та ізоляція сприятимуть цій основній меті? Чи, скоріше, викликають загальну нехтіть і приносять нам духовні й моральні внутрішні шкоди?

У момент, коли по всій країні появляються первістки демократії виборені при Круглому столі, і ми включаємся в цей рух. Тільки ріст демократії в Польщі створює й нам шанс - і тільки зв'язок нас самих з автентичним демократичним рухом забезпечить нам гідний внутрішній розвиток. Оприлюднений Лехом Валенсоу 1-го травня заклик в нашій справі проявляє глибоке зрозуміння й сприяння, з яким трактується нас у відновленому рухові "Солідарність". Нас здуть у таборі демократії й тільки в ньому буде можливо направити багато кривд і провин. Не допустім, щоб через наше за-недбання, повільність або холодність взяли верх настрої ворожості, адже во-

ни весь час визирають і витісняють нас на обочину

Тому звертаюся з закликом:

1. У недалеких виборах зобов'язім наших кандидатів до.
 - автентизму й незалежності від будь-яких маніпуляцій іззовні,
 - широкої співпраці з виборчим рухом "Солідарність" - включно з створенням можливих виборчих коаліцій в евентуальному II турі виборів,
 - діяльності в дусі національного й віросповідного поєднання та недопушання до ворожих виступів.
2. Там, де не висуваємо власних - зробімо нашими речниками делегатів "Солідарності" шляхом участі в передвиборчих зустрічах, співпраці з Громадянськими комітетами "Солідарності", особистих розмов з кандидатами - презентуючи наші слушні справи й пам'ягшуючи конфлікти.

Від нас самих залежить кшталт майбутньої польської демократії та наше місце в ній. Це завдання нелегке.

А Церква нехай нам на це благословить й допомагає!

Михайло Клінгер
православний богослов - Варшава

Варшава, 2 травня, 1989 року

/переклад з польської мови/

Зверння до виборців грекокатоликів !

Від віків живемо поруч себе, на спільній землі, розділюючи долю і недолю. В нашій історії було записано чимало гарних сторінок, але також і конфліктів. Зокрема трагічними були роки II світової війни. Після її закінчення грекокатолицьке віросповідання було визнано незаконним. Цим способом порушено права людини, які міцно закорінені в польській конституційній традиції.

Католицькі храми було замінено в магазини і стайні, інші розібрано або знищено. Багато священників опинилося в концтаборах і в'язницях. Ці дії, так чужі духові польської толеранції потребують осудження. З радістю сприймаємо слова Святішого Отця Івана Павла II, адресовані українцям - грекокатоликам у Вашій рідній мові. Незабутнє враження зробили на нас слова кардинала Мирослава Івана Любачівського, котрий у жовтні 1987 р., на передодні Тисячоліття Хрещення Русі-України, звернувся до примаса Йосифа Глемпа: "Виbachаємо і просимо вибачення". Хай ці слова стануть початком любові в наших серцях і стануть початком в дії для майбутнього.

27 квітня 1989 р. голова "Солідарності" Лех Валенса написав листа "До виборців про національні і релігійні меншості". Віримо, що він може стати новим розділом у відносинах між нашими народами. Чи так буде, передусім залежить від нас самих: поляків і українців - громадян Польщі. Адже так часто були спроби нас порізнити. Засобом служили поговір, обмова і прово-

кація. Не личить це нашій національній гідності. Так і тепер, у час виборів багатьох із них поpróbують порізати, використовуючи емоції і людську несвідомість. Не даймо себе обдурити!

Наша спільна доля в наших руках.

Будуймо нашу спільну Вітчизну

— Річ Посполиту Польську.

Громадянський Комітет "Солідарність"
у Перемишлі

Наші кандидати:

— до Сенату — Ян Мусял, Тадеуш Ульма

— до Сейму — Януш Онишкевич, Тадеуш Трелька

/надруковано згідно з українським оригіналом/

+ + +

Горлиці 26.05.89 р.

Правління Секції розвитку регіональної
лемківської культури при УСКТ

*Кандидатам на Сенаторів і Послів до Сейму й Сенату ПНР, що
висуваються з Новосанчівського воєвідства від імені "Солідарності".*

Як представники української національної меншості Новосанчівщини повністю підтримуємо проєкт становища Громадянського комітету при голові НСПС "Солідарність" розроблений Комісією із справ національних меншостей від 27 січня 1989 р. та крім цього вважаємо доцільним винести на з'ясування й регуляцію такі справи:

1. Направлення моральних і матеріальних збитків — наслідків використання збірної відповідальності під час проведення акції "Вісла",
2. Конституція польської держави повинна загарантувати права національних меншостей:
 - а. політичні — шляхом забезпечення пропорційної участі у владах національних рад включно з представництвом у Сеймі й Сенаті,
 - б. економічні — шляхом скасування закону від 12. 03. 1958 р. та декрету від 27. 07. 1949 р.,
 - в. культурні — шляхом забезпечення повного розвитку регіональної лемківської культури, охорони культурних пам'яток, засновуючи науково-дослідну установу з регіональним музеєм, у якій широко брали б участь представники лемківської людності, забезпечення матеріальної бази розвитку самодіяльного культурного й художнього руху,
3. Унесення поправок у закони з ділянки освіти й шкільництва таким чином, щоб вони не лишень уможлилювали, але й забезпечували:
 - а. навчання в початкових школах української мови й історії як обов'язк-

- ових предметів для наших дітей
- б. поширювання освіти для старших людей рідною мовою шляхом творення світлиць, бібліотек, клубів і видавництва,
 4. Визнання заслуг лемків-українців в боротьбі з окупантом за визволення Польщі.
 5. Роз'яснити "білі плями", що відносяться до української національної меншості в Польщі, наголошувати зокрема на:
 - а. концентраційний табір у Явожні,
 - б. з'ясування правдивих обставин смерті ген. К. Сверчевського,
 - в. пацифікацію села Завадка Морохівська,
 - г. скільки відділів УПА було зорганізованих Польським військом і Урядом безпеки (УБ)?,
 - д. чому амністія не охопила відділів УПА?
 6. Визнати за наступниками право на спадкоємство нерухомого майна загарбаного силою від 27. 07. 1947 р.
 7. Віддати відібране майно: приватне, громадське, парафіяльне, культурно-освітнє (напр. бурса-гуртожиток в Горлицях, Сяноці, Народний дім у Перемишлі).
 8. Вимагати видачі виконавчих правил до "Ряшівських порозумінь", зокрема 9 пункту.
 9. Уможливити й зорганізувати безкоштовні повороти виселеній в акції "Вісла" та забезпечити їй матеріальну базу як-от: земля, будівельні матеріали і т.п.

Від імені української людності Новосанчівського воєводства підтримуємо програму й кандидатів на Послів до Сейму й Сенату, яких висунула НСПС "Солідарність".

/переклад з польської мови/

+ + +

Відкритий лист до українців у Польщі

Переживаємо сьогодні період великих перемін у суспільному і політичному житті Польщі. Поступовий відхід від тоталітарної моделі держави створює умови для перетворення польського суспільства в демократичне, основою ж демократії — гарантування і пошана прав людини й громадянина.

Унаслідок переселень української людності підчас акції "Вісла" ми розсіяні по всій Польщі, віддалік од рідної землі. Більше як сорок років примусового перебування в діаспорі завдало чималих шкід в життя нашої громадськості. Нас приречено на асиміляцію. Досі лише своєю витривалістю ми протидіяли цьому процесові. Віримо, що цієї незламності в нас вистачить, проте нам необхідна інституціональна підтримка.

Події 80-их років — це зламний етап в історії Польщі — країни у якій проживаємо, в історії поляків — нації, серед якої мешкаємо. Виникнення "Солідарності" почало необоротний процес у польському суспільстві: воно починає бути суб'єктом, а не предметом суспільно-політичного життя. Вісімдесяті

роки становили аламний момент також для нашої громадськості. Ми сміливіше стали представляти свої вимоги, ми противились інституціональному підпорядкуванню нашого життя Міністерству внутрішніх справ, домагалися організаційного плюралізму. 13 грудня 1981 року загальмувало, проте не знівечило цього процесу.

Згідно з договором, заключеним при Круглому столі, масмо змогу взяти участь у частинно вільних та демократичних виборах до Сейму та Сенату. Посли, які репрезентували українську меншість востаннє взяли участь у засіданні польського Сейму та Сенату в вересні 1939 року. Протягом наступних п'ядесяти років нас позбавляли права на своє парламентарне представництво. Та не лишень нас. Неоднократно з сеймової трибуни чулися нападки на українців. Сейм приймав також ухвали, які обмежували наші громадянські права. Серед української громадськості жива пам'ять про ганебний декрет від 27 липня 1949 року, що позбавляв нас права на землю й домівки, з яких нас силоміць нещодавно виселено. Попри багаторазові вимоги анулювати й засудити цю постанову, вона надалі дійсна. Вироблений Українськими суспільно-культурним товариством поміркований рапорт про стан і потреби української людности в Польщі Сейм у квітні цього року відкинув. На погляд Сейму, усі наші потреби забезпечені та й ми не повинні заважати вирішувати інші, важливіші для Польщі справи.

Теперішні вибори проходять в атмосфері напруженої боротьби між двома головними польськими політичними силами. Беручи до уваги, що ми розсіяні по всій Польщі, реально оцінюємо шанси на обрання українських кандидатів. Ось вони: д-р Володимир Мокрий (висунутий Громадянським комітетом при Леху Валенсі) та проф. Михайло Лесів, Роман Любинецький і Богдан Мартинюк (висунуті УСКТ). Пропоновані нашою громадськістю зміни в положеннях про вибори відхилено. Урядово-коаліційна сторона, яка має 65% мандатів, не була схильна признати бодай одного символічного місця. Те, що з такою пропозицією виступив Громадянський комітет "Солідарності" тим більш промовистий факт.

Голова незалежної профспілки "Солідарність", Лех Валенса, у відозві до виборців у справі національних меншостей, немов відповідаючи на надрукованого минулого року відкритого листа від представників білорусів, литовців та українців, сказав: "Це буде одна з важливіших провірок на справжні кваліфікації наших сенаторів та послів — уміло, чесно й по-людяному почати в Польщі період закриття рахунків взаємних кривд і провин та відкрити новий період, який відповідатиме вимогам третього тисячоліття після Христа, період гідного співіснування над Вислою усіх національностей, культур та вір".

Це важливі слова, слова які сказав поляк з великим авторитетом і престижем. Це й політична декларація, яку годі промовчати. На відвертість слід нам відповісти відвертістю. Уважаємо, що в теперішніх виборах наша громадськість повинна взяти участь. Представляймо кандидатам наші вимоги, щоб майбутні сенатори й послы були зобов'язані виступати й від нашого імені. Серед кандидатів Громадянського комітету у виборчому окрузі Хошно (Гожівського воєвідства) є д-р Володимир Мокрий з Кракова — лауреат премії Фундації ім. Івана Павла II, яку присуджено йому за діяльність у користь польсько-українського єднання.

Ми усвідомляємо, що коли вирішується майбутнє польського народу, питання національних меншостей мимохіть може відійти набік. Проте, хіба ж не маємо права й обов'язку разом з іншими рішати про долю країни, у якій проживаємо з діда-прадіда?

Апелюємо, щоб там, де воно можливо, включитися у виборчу кампанію Громадянського комітету. Нехай нашою волею кандидати "Солідарності" ста-

нуть нашими речниками.

Мирослав Чех — історик, Люблинський католицький університет
Олександра Гнатюк — філолог, Варшавський університет
Олег Гнатюк — інженер, світський діяч Української католицької Церкви
Євген Місило — історик, Інститут літературних досліджень Польської
Академії Наук
Мирослав Сич — історик, Інститут історії Польської Академії Наук

Варшава, 20 травня 1989 року

/надруковано згідно з українським оригіналом/

+ + +

З комюніке про засідання Політбюро ЦК ПОРП

(...) Політичне бюро розглянуло висновки з зустрічі з представниками організацій національних меншостей, яке нещодавно відбулося в Центральному комітеті ПОРП.

Партія, її органи й організації — підкреслено — повинні тисніше співпрацювати з організаціями, що об'єднують національні меншості, присвячувати більше уваги проблемам, з якими виступають їх представники, зокрема в період глибоких політичних і суспільних перемін. При Комісії із справ молоді, суспільних об'єднань і організацій Центрального комітету ПОРП буде створений орган для праці над цією проблематикою (...)

"Жице Варшави" ч.110, 11 травня 1989 р.

Вибори на Підляшші

Вибори до Сейму та Сенату ПНР, які відбулися в червні ц.р., вже перейшли до історії. Як відомо, уперше в Народній Польщі на виборчих списках було трьох представників УСКТ та один представник української національної меншості, якого запропонував Громадянський комітет "Солідарність". Була це дуже важна подія на Підляшші, де до боротьби за місце в парламенті ПНР станув власне один з кандидатів УСКТ.

Рішення про кандидатуру лікаря з Варшави Богдана Мартинюка в 10 виборчому окрузі в Більську Підляському, прийнято на засіданні пленуму ГП УСКТ 27 квітня ц.р. Щоб все було ясне - таку пропозицію висунули члени ГП УСКТ з Підляшшя. Підляшуки не бачили в своїй громаді відповідного кандидата, а Богдан Мартинюк вже від 1983 року є постійно зв'язаний з українським рухом на Підляшші. Він тут виступав з доповідями, організував виставки, що року збирає багато дітей з Підляшшя на малярські пленери в Карпати (організовані Громдською комісією охорони пам'яток церковного мистецтва, якої Б. Мартинюк є від початку головою). Від наступного року Богдан Мартинюк хоче координувати працю при реставрації пам'яткових хрестів на Підляшші. Рішення на пленумі прийнято дуже пізно, а надто ми взагалі не знали як до цього всього забиратись. До віддачі списків з щонайменш 3 тисячами підписів залишилось два тижні, а до виборів шість.

Запізніло вже було на будь-які переговори з Білоруським суспільно-культурним товариством у справі якоїсь коаліції. Все ж таки, наступного дня після пленуму, 28 квітня, я провів розмову з секретарем ГП БСКТ, в якій поінформував його про рішення пленуму ГП УСКТ. Секретар - Іван Максимюк - хоча був рішенням дуже заскочений, сказав, що з білоруського середовища висуватиметься у виборах лише Сакрат Яновіч, і то майже напевно до Сенату, від Білоруського клубу (не БСКТ). Я тоді сказав також, що коли однак БСКТ запропонує когось на виборчий список, то краще, щоб цей кандидат був у 9 виборчому окрузі в Білостоці (там де найбільше скупчення білоруської людності). Аргументація моя була одна - відомо, що й так ніхто з кандидатів нацменшостей не виграє, але уникнемо взаємного "видирання" голосів. Про факт, що БСКТ нікого на виборчі списки не пропонує повідомив навіть 9 травня (на день перед віддачею заяв до виборчих комісій) в ЦК ПОРП голова ГП БСКТ Олександр Барщевський голові нашого товариства.

Збирання підписів

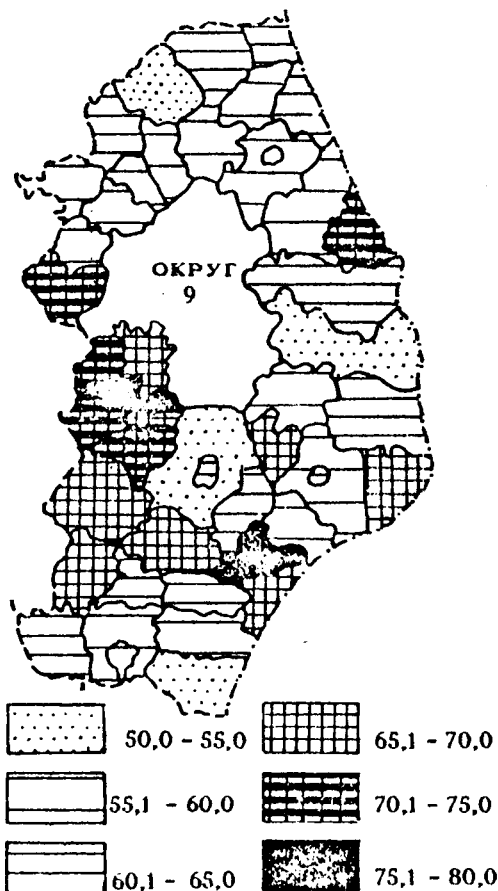
Збирання підписів ми почали вже наступного дня після пленуму. Акція починалась напередодні Великодніх свят, що погіршило ситуацію, бо більшість людей хотіла празник провести з родинами. На Великдень основна маса підляшуків йде до церков. Ми дізнались, що в більшості церков були вилонені картки на підписи кандидатів до Парламенту ПНР зі сторони Православної церкви, яких мало висунути Православне братство. Були ними: до Сейму - Яуген Мірановіч, до Сенату - Іван Півник. Священники розповідали багато про кандидатів (про національність обох не говорилось), а люди сотками підписували списки. Підписи збирались на території цілого воєводства, так що кандидат до Сейму міг бути зголошений до 9 або 10 вибор-

чого округу.

У третій день свят ми почали дуже тяжку акцію збирання підписів на кандидатуру Б. Мартинюка. Підписували наймолодші (18 літ) і найстарші (понад 90 літ). Найбільше підписів ми зібрали в Більську Підляському та в Гайнівці. Добре йшла акція по селах. Ми виїжджали щоденно машинами післяобідньою порою. Їздили члени виборчого комітету, в якому знайшлося навіть кількох учнів, які за кілька днів пізніше мали складати іспит зрілості. Найбільше підписів ми зібрали в таких селах: Клейники, Чижі, Курашево, Ляди, Луші, Парцієво, Малинники, Міклаші, Кошелі, Вулька, Шостаково, Рейпичі, Медвежики, Рогачі, Кузава, Черемха, Кліщелі, Милейчиці, Мацьковичі (Длугі Бруд), Кожино, Орля. При нагоді ми дізнавались, що були православні парафії, де кандидатуру православного посла Я. Мірановіча під-

Карта 1

ОКРУГ 10
ПРИСУТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ НА ВИБОРАХ
ДО СЕЙМУ ПНР 4.06. 1989р. в X

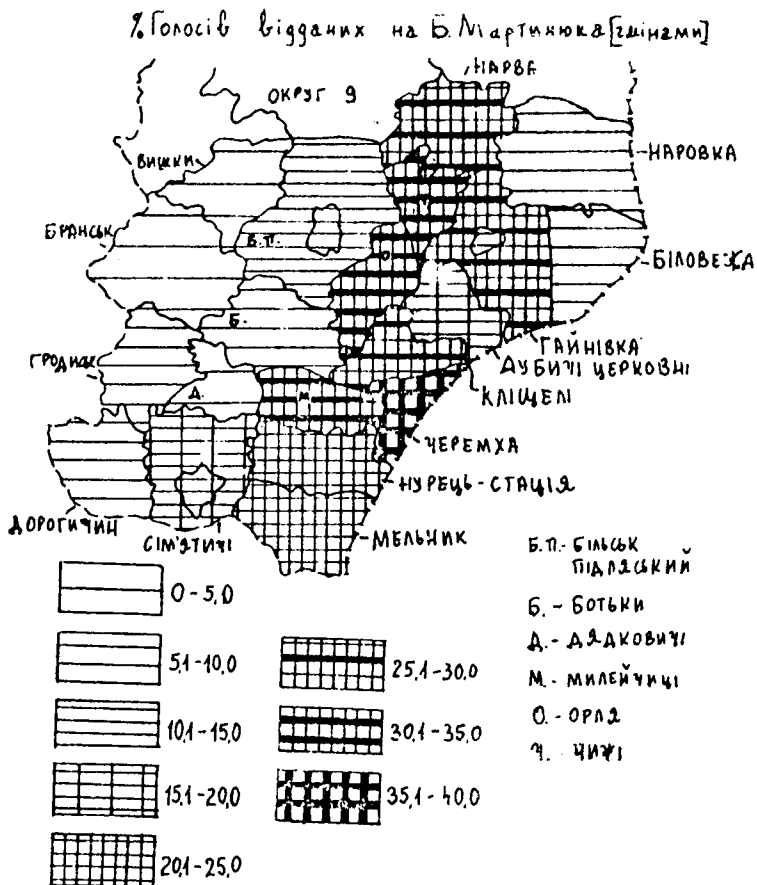

тримувало по 600 параф'ян. Наш виборчий комітет загалом зібрав 1800 підписів (збирання підписів, крім Білостока, велося виключно на українській етнічній території). Багато підписів зібрано в інших українських середовищах (найбільше на Ельблонщині - бл. 1000), так що всього набиравось 7030 підписів.

10 травня представники виборчого комітету Богдана Мартинюка віддали до окружної виборчої комісії в Більську Підляському стосовну заяву, а також списки з підписами. У цей самий день, подібну заяву, з підписами, які збирались при церквах, приніс до цієї самої комісії штатний працівник БСКТ. Несподівано кандидатом з їх сторони став Яуген Мірановіч. БСКТ зголосило кандидата там же, де був кандидат УСКТ, залишаючи взагалі без білоруського кандидата 9 виборчий округ у Білостоці. 10 травня стало ясно, що завдяки рішенню БСКТ дійде до цікавого білорусько-українського зудару, маленького плексіситу. Побіч Б. Мартинюка та Я. Мірановіча, на цей самий мандат зголошено: Яна Бешту-Боровського (ГК "Солідарність"), Веслава Гупаловіча та Мирослава Суровця (Сільськогосподарчі гуртки).

Передвиборча кампанія.

Передвиборчу кампанію ми почали дуже інтенсивно вже 14 травня. У цю неділю Б. Мартинюк виступав аж чотири рази на різних мітингах. Спершу, після врочистостей на цвинтарі радянських солдатів, у Мілейчицях (дав. Сі-м'ятицький повіт). Завдяки нашим заходам виступив український колектив "Проект" з Білої Підляської. Під час цього концерту виступав зі своєю програмою Богдан Мартинюк, промовляючи українською та польською мовами. Він відкрито заявляв про своє українське національне походження, і що репрезентує УСКТ. М. ін. вболівав, що в країні запроваджено стереотип поганого українця. І дуже добре сталося, що саме на цьому мітингу були представники влад БСКТ: Віталій Дуба, головний ред. тижневика "Ніва" (член президії ГП БСКТ), Олександр Івановський (заступник голови ГП БСКТ, штатний працівник ГП) та Михайло Вишенка (штатний працівник ГП БСКТ - інструктор на сім'ятицький район, партійний діяч, голова районного відділу Добровольчого запасу міліції, тобто, по-польськи, ОРМО). Так само Б. Мартинюк говорив про себе, про свою програму, цього ж дня у Клішелях та Черемсі (на огляді УСКТ перед фестивалем у Сопоті). 14 та 21 травня брав також активну участь в мітингах "Солідарності" (в Гайнівці та Більську), де як єдиний контркандидат Я. Бешти-Боровського вів з ним, а також з кандидатами до Сенату ПНР полеміку. На жаль, кандидати зі сторони "Солідарності" навіть на привітання не сказали слова українською або білоруською мовами, що, зрештою, стосується також присутнього на цих двох мітингах православного теолога Михайла Клінгера. У контексті виступів цього останнього невідомим залишилось, чи православні брати білоруси та українці мають голосувати на православних кандидатах, чи на кандидатів ГК "Солідарність". Сама присутність М. Клінгера на тих мітингах (виборча кампанія, яку вів Б. Мартинюк, та інші православні в Білостоцькому яєв. його не цікавила), вказувала, що православні повинні голосувати на кандидатів ГК "Солідарність". На другому мітингу в дискусії нарешті запитав про це в нього Б. Мартинюк. М. Клінгер відповів, що православні повинні таки голосувати на своїх кандидатів, в тому числі й на Б. Мартинюка. На нашу думку краща була б присутність М. Клінгера на того роду мітингах в інших восвідствах, де мешкають православні, а де не було їх кандидатів (контекст листа М. Клінгера "До православних братів білорусів та українців"). Появились великі сумніви щодо його ролі на мітингах в Більську та Гайнівці.

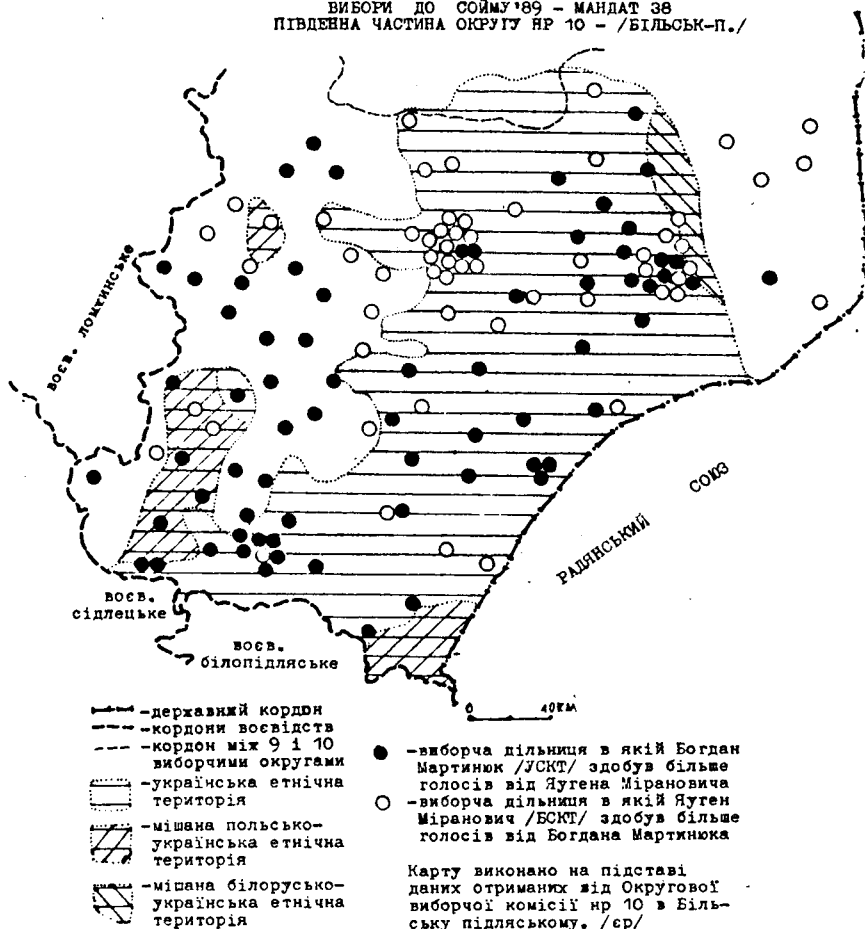
Ще під час збирання підписів, а також під час кампанії, ми дізнавалися про цікаві події з білоруськими кандидатами до парламенту ПНР. Ані білостоцький ГК "Солідарність" не схотів підтримувати кого-небудь з білоруської людності у виборах, ані жодна з коаліційних партій, ані, врешті, Православна церква. У останньому випадку така доля зустріла спершу кандидата до Сенату, а після 10 травня, коли Я. Мірановіч став кандидатом БСКТ, також кандидата до Сейму. Дивлячись з боку: це або ефект їхньої дотеперішньої діяльності, або велась якась дивна дипломатія. Нам не залишилось нічого іншого, як лиш скористатися нагодою і вже під час кампанії станути до праці разом з кандидатами, яких підтримувала Православна церква (Іван Півник - до Сенату, Євген Чиквін - до Сейму з округу 10 - представник УХС). У другій частині передвиборчої кампанії священники в багатьох парафіях дораджували голосувати на Є. Чиквіна, І. Півника та Б. Мартинюка. Одначе не в усіх парафіях велась така пропаганда. Були парафії, де надалі агітовано за Я. Мірановічем, замовчаючи про Б. Мартинюка. Наприклад, на прицерковній дошці в Городку (давній Білостоцький повіт) рекламовано тільки І. Півника, С. Яновіча, Є. Чиквіна та Є. Мірановіча. Ча-

стину коаліційного плакату (І. Півник, Є. Чиквін, Б. Мартинюк), на якому був Б. Мартинюк, сховано. Так само було в інших місцевостях, таких як Михалово, Нова Воля, тощо. Таке ставлення до нашого кандидата було на білоруській етнічній території, що якось ще можна зрозуміти, але де демократія, свобода виборів?

21 травня в білоруській радіопередачі виступав штатний працівник ГП БСКТ Янка Мордань, який "остерігав" мешканців Підляшшя, що серед кандидатів до Сейму може з'явитись хтось нетутешній, народжений десь під Перемишлем, який ще може й говорити українською мовою у Клішелях або Орлі. З контексту інших розповідей цього товариша незорієнтований слухач зразу міг подумати, що коли хтось з-посеред кандидатів буде українцем, тоді перед підляшуками стоїть загроза унії! Але це ще не кінець кампанії по радіо. Перед наступною радіопередачею Б. Мартинюк просив голову білостоцького радіо, щоб в білоруських радіопередачах не було принаймні брехні на його тему (напр. те, що він народжений під Перемишлем). Сталося

Карта 3

ВИБОРИ ДО СЕЙМУ '89 - МАНДАТ 38
ПІВДЕННА ЧАСТИНА ОКРУГУ № 10 - /БІЛЬСЬК-П./

по-іншому. У неділю 28 травня, ведучий ці передачі В. Проховіч, запропонував слухачам передвиборчу дискусію, яка відбувалась в ГП БСКТ. Протягом півгодини, з хвилинами перерви для пісень, учасники дискусії детально "розкрили" Б. Мартинюка. Віктор Стахвюк (штатний працівник ГП БСКТ) приємним голосом заявив, що в дотеперішній кампанії Б. Мартинюк приховує свою національність (пригадує чотири виступи Б. Мартинюка 14.05 у Милейчицях, Клішелях, Черемсі та Гайнівці - всюди від імені УСКТ, а також в присутності влади БСКТ в Милейчицях). Янка Мордань казав натові, що хтось ззовні не може знати місцевих проблем, а Іван Максимюк нарікав, що збирання підписів на Б. Мартинюка велось нечесно (на всіх списках було написано, що Б. Мартинюк є кандидатом ГП УСКТ). Були ще й інші голоси. Загально беручи, всі дискусанти говорили дуже нервово, найбільше часу присвячено кандидатуві УСКТ, та зовсім мало своїм кандидатам. Що цікаве, зовсім нічого не говорилось про інших контркандидатів С. Янівича або Я. Мірановича. Програма, здається, дала прямо інший ефект. Прізвище Б. Мартинюка значно спопуляризовано, а під час багатьох зустрічей з виборцями по селах, в цей сам день, усі люди хотіли поговорити з нашим кандидатом, були вкрай здивовані білоруськими радіопередачами, питались "а за що там Вас шкалюють?" На протязі останніх двох тижнів кампанії Б. Мартинюк, разом з Є. Чиквіном та І. Півником провів 8 зустрічей біля церков, виступав також окремо на "Днях Більська", на багатьох зустрічах з селянами. Відбулась також одна зустріч з Б. Мартинюком у Міській бібліотеці в Гайнівці, на якій щойно тоді місцеві беескатівські активісти дізнались про багато деталей, скриваних білоруським виборчим штабом.

Про висунення нашого уескатівського кандидата писалось кілька разів у великотиражних виданнях місцевих щоденних газет, а зокрема в "Газеті вступлесней" (29.06), де м. ін. були слова Б. Мартинюка: "(...) На проблему національних меншостей не дивлюсь крізь українську призму, хоч проблеми моїх братів є так складні, що у цьому відношенні якби збільшуючим склом. Близькі є мені всі проблеми національних меншостей Польщі, тому, що вони всі подібні до себе (...)"

Окремою справою була акція плакатування. Вели ми її досить вперто, стараючись дійти практично до всіх сіл на українській етнічній території. Розвішували ми передовсім україномовні плакати, а також коаліційний з І. Півником та Є. Чиквіном. Дуже багато розповсюджено програм Б. Мартинюка, навіть в останній день кампанії у таких польських містах, як Лапи, Книшин, Монькі, Тикотін, Крилно, а також в Брянську.

Варто ще кілька слів сказати про кампанії інших контркандидатів Б. Мартинюка. Веслав Гупаловіч, поляк, якого висувала Спілка соціалістичної польської молоді несподівано на тиждень перед виборами відмовився. Найбільша кампанія, очевидно, велась за Яна Бешту-Боровського, представника ГК "Солідарність", якому влаштовувано величезні мітинги з участю дитячих колективів та "Віленської капели". Не меншу кампанію розгорнено також за Мирослава Суровця, рільника з-під Соколки, якого зголосили Сільсько господарські гуртки. Одержав він велику допомогу з боку всіх місцевих влад, партійної преси (на передодні виборів друковано кілька разів у щоденних газетах інструкцію голосування з прізвищем Суровця), рільничого тижневика "Хлопська droga", сільських пожежних команд. М. Суровцеві надруковано 50 000 малих програм та 30 000 величезних кольорових (таких як для кандидатів ПОРП) плакатів, які почіплено по цілому 10 виборчому округі. Звичайно, виступав він на багатьох мітингах організованих коаліцією. Кандидати БСКТ виступили лише на двох мітингах і то організованих коаліцією (у Гайнівці та Більську).

Передвиборча кампанія скінчилась 4.06 о п'ятій годині ранку, коли гру-

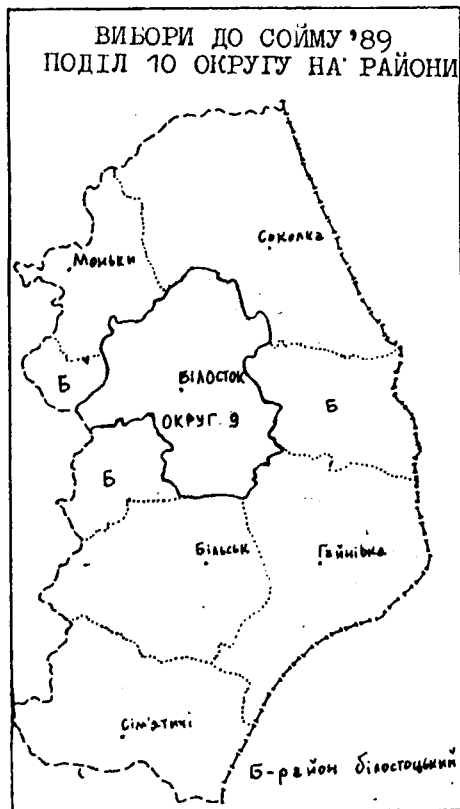
па молоді скінчила з плакатуванням Більська. Надійшли вибори, під час яких, за словами багатьох білоруських діячів, нарешті виявиться, що тут ніяких українців немає.

Вибори і по виборах

В неділю 4.06 практично всі члени виборчого комітету Б. Мартинюка (кільканадцять осіб) сіли, як "мужі довір'я" в окружних виборчих комісіях. Загалом усюди відбувалось все спокійно й чесно. Усі наші спостерігачі вислали однак з цього уроку багато досвіду. Усе це буде використане при наступній нагоді.

Присутність на виборах була різноманітна. У 10 виборчому окрузі була вона найкраща на польській етнічній території (за винятком північних гмін). На українській території була дуже велика присутність в гмінах Кліщелі, Черемха й Чижі, а на білоруській в гмінах Кринки та Біловежа (див. карта 1). Загалом на 249,7 тисяч осіб з правом голосу, віддано 134,4 тис. дійсних голосів. Виграв Ян Бешта-Боровський, а Богдан Мартинюк одержав найменшу кількість голосів, тобто 11472 (8,5%). Стан у окремих районах показує таблиця I.

Карта 4

Таблиця 1

Район	Я. Бешта-Боровський ("Солідарність")	М. Суровець (Сільськогос- подарські гуртки)	Я. Міранович (БСКТ)	Б. Мартинюк (УСКТ)
Білосток	18 593	2 130	2 126	872
Більськ	16 376	3 573	4 958	2 951
Гайнівка	5 613	5 798	4 158	4 281
Монькі	9 883	1 097	237	224
Сім'ятичі	11 037	1 761	1 574	2 479
Сокулка	21 453	4 503	1 299	655
РАЗОМ	82 991	18 862	14 352	11 472

Дані отримані від Округової виборчої комісії № 10 в Більську 6 червня 1989 року, год. 19³⁰.

Несподівано, навіть і для нас, Б. Мартинюк здобув дуже багато голосів на Гайнівщині (3 місце) та Сім'ятиччині (2 місце). Нижче від сподівань вийшло на Більщині, але з пробігу кампанії виглядало, що тут кинуте всі білоруські сили. Велику кількість голосів здобув М. Суровець, як на білоруській, так на українській етнічній території. Причини тут складні. Свідчить це про національну свідомість людності. Здається, що важливе було й те, що М. Суровець є рільником.

Якщо тепер глянути на виборчі дільниці, в яких Б. Мартинюк став переможцем, виходить, що всі вони лежать на нашій українській етнічній території (див. карта 5, таб.2). Що цікаво, в половині з них Б. Мартинюк

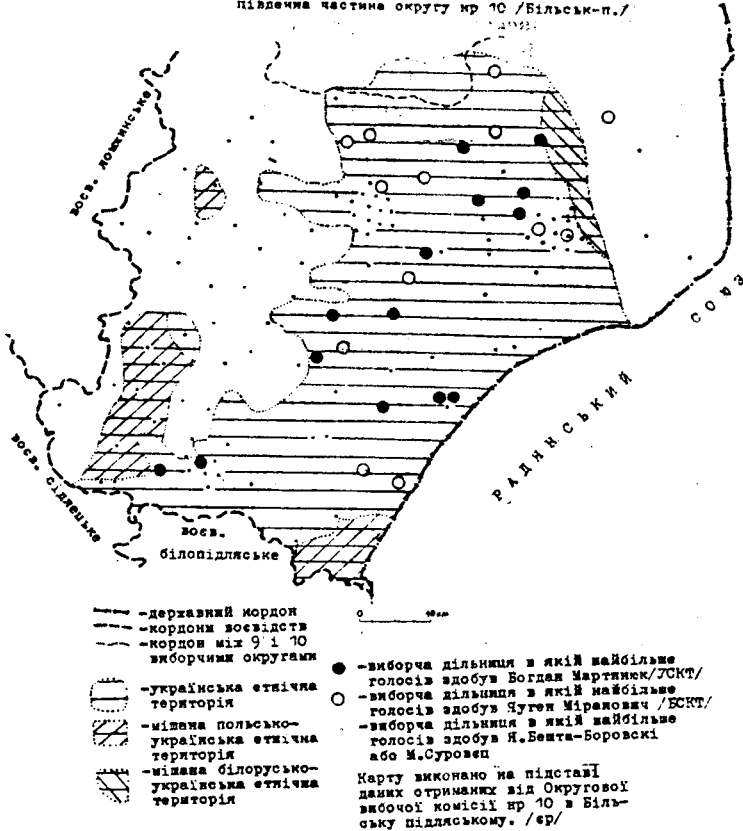
Таблиця 2

Кількість голосів /в %/ відданих на Б. Мартинюка у виборчих дільницях де він виграв (подано також кількість голосів /в %/ на Я. Мірановіча)

виборча дільниця	гміна	Б. Мартинюк (УСКТ)	Я. Міранович (БСКТ)
1. Соб'ятино	Милейчиці	63,8	7,9
2. Сім'ятичі-7	Сім'ятичі	56,6	15,4
3. Лосінка	Парва	56,0	21,1
4. Рогачі	Милейчиці	49,3	30,8
5. Чижі	Чижі	44,9	27,9
6. Орля-2	Орля	42,7	31,3
7. Черемха-2	Черемха	42,0	16,4
8. Новокорніно	Гайнівка	40,9	21,5
9. Новоберезово	Гайнівка	40,7	18,6
10. Крупиці	Сім'ятичі	40,1	17,1
11. Вулька Вигоновська	Орля	39,1	26,8
12. Черемха-1	Черемха	38,2	12,0
13. Нурець	Ботьки	36,1	32,4
14. Клейники	Чижі	31,8	30,0

Карта 5

ВИБСРИ ДО СЕРПНЯ 1989 - МАНДАТ 38
 південна частина округу № 10 /Більськ-п./

був на мітингах або зустрічах. Карта 3 є "плебісцитна", показує, як вийшли змагання за голоси поміж представниками національних меншостей (з огляду на дані тільки з південних районів карта обіймає загалом беручи територію поміж Бугом і Нарвою). Примикає до неї карта 2, де в (%) гмінами показано кількість голосів за Б. Мартинюком. Задивляєсь неймовірно пов'язання такого розташування з українським етнічним ареалом. Найкраща ситуація була в селі Черемха.

На якийсь більш детальний аналіз результатів виборів за рано. Одне є певне: вибори збільшили українську проблему на Підляшші. 8,5% голосів на Б. Мартиняка є зовсім непоганий результат у відношенні напр. до 8,3% відданих на С. Яновіча, на якого голосувало ціле воєвідство. ("Ніва" від 4.06 писала, що у воєв. може бути 200 тис. білоруських голосів - С. Яновіч одержав 22,5 тис.)

Євген Рижик

Р. С. У подяці виборцям, які голосували на нашого кандидата гуртки УСКТ на Підляшші організували в липні 15 концертів колективу "Горина" з Рівного, в серпні 7 концертів Василя Жданкіна зі Львова та Марії Бурмаки з Харкова. Літо на Підляшші було так само гаряче, як і травень.

ПОЛЬЩА - УКРАЇНА

Працюю для справи національних меншостей та співпраці народів

Розмова з послом до Сейму ПНР Яцеком Куронем

Мирослав Чех: Дозвольте, що перш за все щиро Вас привітаю з обранням Вас послом до Сейму ПНР X скликання.

Ви є головою Комісії національних меншостей та етнічних груп, яку створено при польському Парламенті. Чи могли б Ви сказати, чому вирішено створити таку комісію?

Яцек Куронь: По-перше тому, що у Польщі живуть люди різної національності, які є у нас національною мешістю. Для більшості з них земля ця є їх рідною, батьківською землею. Маю тут на думці українців, білорусів, литвинів, німців, словаків. Очевидно, може трапитись, що для чехів, росіян чи представників інших національностей є це рідна земля, але такі випадки трапляються значно рідше. А якщо є це їх рідна земля, то їхня доля не може бути байдужою для державної влади, тим паче, що ще до останніх днів діяв стільки ж жорстокий, що і бездумний принцип етнонаціональних держав. Принцип заперечування існування людей - членів національних громад, обмежування їх прав, утруднювання їм життя. Таке ставлення шкодить як членам громад національних меншостей, так і більшості, яка живе, в нашій країні, себто полякам.

По-друге, не має ніяких сумнівів, що нині відбувається процес еманципації народів Радянського Союзу. У зв'язку з тим вже у недалекому майбутньому будемо мати справу не стільки зі стосунками Москва - Варшава, скільки Варшава - Київ, Варшава - Вільно, Варшава - Мінськ. З цього пункту бачення те, як складуться стосунки між поляками, а українцями, литвинами, білорусами, німцями, чехами, словаками, має першорядне значення для майбутнього країни, для можливості справжнього тут розвитку. Адже ж час кордонів вже кінчається, і перед нами час економічних союзів. Це очевидно, таке наше майбутнє. Якщо ми не зліквідуємо конфліктів, які жевріють між нами, то усіх нас разом зустрине нещастя. А шлях до переборення конфліктів веде через переборення взаємних негативних наставлень. Процес цей потрібно починати завжди від тих, хто тут проживає. І так польсько-українські стосунки потрібно змінювати, перш за все через зміну ставлення поляків до українців, які проживають у Польщі. Це є чергова причина, чому потрібно зайнятись національними меншостями, чому справу цю потрібно поставити у центрі нашої уваги, не зважаючи як малою є чисельність національної групи.

І врешті, по-третє. Є це справа поляків, які проживають поза межами Польщі. Нашим національним інтересом є піклування про їх національний розвиток, про їх національну свідомість, почуття приналежності до Польщі, до польської культури. Я уявляю собі, шлях до вирішення цього питання веде саме через вирішення справ національних меншостей у нашій країні. Просто не стільки потрібно підказувати литвинам, білорусам, українцям, як

вони мають укладати свої стосунки з поляками, які там проживають, скільки подати їм добрий приклад. Показати, що ми тут можемо вирішити ці справи. Не маю ніяких сумнівів, що такий приклад сам по собі може бути надійним засобом натиску. Замість широко розповсюдженого у міжвоєнний період принципу: "Ви копайте наших, а ми будемо ваших", потрібно протиставити інший: "Ми полегшуємо, допомагаємо вашим, які по суті, в певній мірі є нашими. Допомогаємо їм зберегти тут свою національну культуру, і тим же, цього самого очікуємо від вас". Я вірю, що це виявиться надійним засобом.

Це є, кажучи у загальному, три причини (про них я говорив під час сеймової полеміки з тими, які були проти утворення цієї Комісії), які вимагають, щоб зайнялись національними меншостями.

М. Ч.: А що конкретного у справі національних меншостей нині повинна вирішити Комісія та взагалі Парламент?

Я.К.: Себто, що Сейм повинен зробити? Так формувати законодавство, щоб національні меншості отримали належні їм права. При чому тут потрібно розуміти, що говорячи "меншості", беремо до уваги факт, що для задоволення їм цих прав, потрібно створити специфічні умови, які дозволять втілювати їх у життя. Наприклад: кожний громадянин має право вчити дитину рідною мовою. Добре, але українці розпорошені. Якщо візьмемо Швецію, яка є багатою країною, то вона проблему розв'язує так, що навіть одна дитина, зважаючи, якої мови вчиться, може мати окремого вчителя. Ми, натомість, не є такі багаті, тому виникає питання загарантування потрібної кількості інтернатів, відповідних цenzів чисельності класів, які, як показав приклад початкової школи в Білому Борі є надто високі для українських шкіл. Це торкається також цілого ряду подібних проблем, а, по суті, то всіх галузей життя.

А так вже зовсім конкретно про працю комісії у найближчому часі: маємо готовий суспільний проект закону про національні меншості, над яким працюватиме Комісія. Ми вишлемо його до різних зацікавлених середовищ, національних громад, експертів тощо, щоб зібрати якомога найбільше зауважень. Проект цей викликає сьогодні багато різних застережень, але може бути основою праці.

Як бачимо, винесення на сеймову дебату проекту закону про національні меншості є, безсумнівно, найближчим основним завданням Комісії. Праця над цим законом трохи потриває і водночас, у зв'язку з ним, а також ніби й незалежно від нього, по чергово розглядатимемо справи окремих меншостей. Почнемо від справи німецької національної меншості у Польщі, яка викликає найбільше контрверсій. Недавно суд в Ополью черговий раз відхилив позов про зареєстрування Німецького суспільно-культурного товариства у Польщі, мотивуючи своє рішення відсутністю у нашій країні такої національної меншості. Отож, хочемо розглянути цю справу, зустрінись з різними людьми, які можуть бути компетентними у цій справі, які з різних міркувань досліджували її, збирали матеріали, у якійсь мірі є пов'язані з цією меншістю. Далі ми хотіли б зустрінись з представниками різних груп, які вважають себе німецькою меншістю, і тоді дати остаточну опінію про цю справу.

Опісля відразу зустрінемось з представниками білоруської меншості. З одного боку ми хотіли б порозмовляти з ними про закон, а з другого - про все, що їх торкається. Ми хотіли б розібратись, на вирішення яких питань треба буде чекати на прийняття закону про національні меншості, а що можна вирішити відразу, вже у вигляді посольських запитів у місцевої влади, вже то у вигляді сеймового становища, введення деяких поправок до нині діючих законів тощо. Потім буде зустріч з українцями, литвинами та іншими.

У ході тих зустрічей перед Комісією виринатимуть нові проблеми. Ось і все, що нині можна сказати про план праці Комісії. Крім цього, уявляю собі, що у роботі Комісії, як її постійні члени, повинні брати участь представники національних середовищ. Кажу, що я уявляю собі, хоч справа ця не викликає ніяких сумнівів у інших членів Комісії. Сумніви є, натомість щодо способу запрошування національних меншостей до праці у Комісії. Тут виникли вже застереження, що коли поіменно запрошувати конкретних людей, то може це викликати різного роду гіркоту. З другого боку, натомість, якщо запросимо тільки представників суспільно-культурних товариств, то може це викликати найрізноманітніші коментарі. Відомо бо, що члени національних громад мають великі застереження щодо праці цих товариств. Хоч це проблема не в простих, але можна її розв'язати і ми якось розв'яжемо її.

М.Ч.: Громадський клімат у Польщі навколо національних меншостей, а особливо навколо українців є, скажу це так: надалі мало сприятливий, не зважаючи на всі зусилля, які робляться, щоб змінити цю ситуацію. Скажіть, будь ласка, у чому Ви добачаєте причину тих явищ, і які заходи повинні зробити самі національні меншості, щоб цю ситуацію виправити?

Я.К.: Якщо ідеться про причини, то не ховаймо голови в пісок. Є це дуже складна історія стосунків між Польщею та Україною, між поляками та українцями. А вона сповнена двосторонніми кривдами, при чому кожна зі сторін схильна пам'ятати тільки про свої кривди. Я багтократно переконувався, що поляки назагал є в стані точно і старанно перерахувати кривди, які зробили полякам українці - ті дійсні і ті мнимі. Натомість почувши вістку, що якісь кривди ми зробили українцям або відкривають очі, або обурюються. І з другого боку є точно так само. При чому я повністю свідомий факту, що Польща, польська держава винна в тому, що Україна немає незалежності. Натомість не годен сказати, що Україна несе одвіт за те, що поляки мають обмежену незалежність. У ніякий спосіб цього не можна сказати. Тим не менше, з точки бачення мешканця села з Волині, якому замордовано найближих, справа виглядає зовсім по-іншому. Має він, по-суті справи, право сказати, що його зовсім не цікавить весь цей історичний рахунок. Є це нормальна реакція. І у зв'язку з тим твердити, що не було таких кривд - не можна. А українці мають нахил до такого саме рахункового спрощення. Так у глобальному масштабі, то можна б це прийняти, але людські рахунки є людськими, а не глобальними. Немає чогось такого, як "відчуття Польщі". Ані Польща, ані Україна нічого не відчують. Відчують поляки та українці. А саме відчують, як кожного з них поодиноким, або його близьких, вбивають, б'ють, експропріюють їм права, відбирають мову. Кожна людина веде свій власний рахунок. І так виникає парадоксальна ситуація, коли кожна зі сторін досконало знає власний рахунок, але нічого поза ним.

Якщо, натомість, говорити про відповідальність, що виходить поза оці рахунки кривд, то потрібно говорити про відповідальність еліт. Я не формував би цієї відповідальності у таких категоріях, щоб обвинувачувати еліти за це, що не розуміють другого боку. Такі вимагання можна було б поставити тоді, коли, наприклад, у справі нині найбільш болючій, найважливішій для польського суспільства - у справі мордів в 40-их роках - була б доступна література, у якій освічена людина (не говорю про якісь там популярні книжечки) могла б знайти поважну монографію і ознайомитись з нею. Тоді можна було б висувати жаль, що він чогось там не розуміє. А таких монографій немає. І тут можна, очевидно, обтяжувати комуністів, які для власної мети вигравали цю історію. Однак вдармось у власні груди. Те, що такої монографії не написано, не є вже вина комуністів. Є це, натомість, вина еліт обох сторін. Замість сваритись, сперечатись в порожнє, без сенсу - потрібно було

описати цілу справу. Час пливе і щораз менше буде тих, хто в даному питанні є найважливішим – очевидців. Потрібно було збирати перекази, розповіді. Документів, на жаль, буде небагато, хоча потрібно буде, ясна справа, дослідити їх. Частина з них – закрита. Можна було б говорити, що то комуністи винні, бо закрили архіви. Але так по-справжньому, то ніхто не взявся за це завдання. Коли б це було зроблене, то тоді про конкретні справи можна було б сваритись.

Я вважаю, що є це основна справа на шляху переборення клімату, який існує навколо польсько-українських взаємин. Є це те, що в стосунках польсько-російських зветься "білі плями". В нашому випадку маємо справу не з багатьма плямами, а з однією великою. Я, правду кажучи, переконаний, що вирішальною справою не є одна історія, а сучасність. Співпраця в конкретних завданнях. А саме: з одного боку поважні студії, а з другого, натомість, започаткування співдіяння. І у тій справі я пробую працювати. Напевно з надто малою енергією, але є серед нас, поляків та українців, певна група людей, яким ця справа лежить на серці. І ми повинні взятись за це. І тому-то думка створити Польсько-українське товариство, яка з'явилась недавно, видається мені надзвичайно важливою, цінною і необхідною. Товариство повстає тому, щоб згуртувалися люди, які хочуть взятись за таку працю.

Я не погодився б з вами, що клімат навколо національних меншостей у Польщі не міняється. Відбулись бо дуже суттєві зміни між ситуацією з-перед десяти років, а тим, що є зараз. Дуже багато середовищ з польського боку виносить теми стосунків з меншостями, з сусідами, в тому взаємин польсько-українських. Виносить добросовісно, солідно, поважно – вони хочуть працювати над тими питаннями. Є це особливо важливе, бо у кінцевому рахунку суспільну свідомість формують еліти, а то саме еліти починають працювати над вище названим.

Що натомість можуть зробити самі меншості? По-перше, у справах своєї долі вирішальну роль відіграють вони самі. Ми можемо тільки допомогти. Ми повинні, це наш обов'язок, але вирішальна роль належить меншостям. По-друге, починаючи дії, про які я вже говорив, потрібно їх так моделювати – свідомо –, щоб були то дії, які служать переборенню взаємної ненависті. Цього слова, як правило, ми боялись, а це є ненависть. І треба її перебороти, важко працюючи. Гадаю, що це завдання для обох сторін.

М.Ч.: Якщо ми при темі розрахунку з історією: Анджей Фрішке в статті па. "Наша східня політика" ("Тижоднік Солідарносць", нр. 1(38) 1989) сказав, що умовою початку польсько-українського діалогу є визнання українцями інтегрального націоналізму помилковим, та визнання факту, що УПА робила злочини супроти поляків. Опонент Фрішке Єжи Лукашевський написав, що це ставлення попередніх умов перед початком діалогу, що це не найвлучніше розв'язання та висловив сумнів, хто повинен проводити такі розрахунки: чи українці на еміграції, у Польщі, чи може в Україні. Що Ви про це думаєте?

Я.К.: По-перше хочу сказати, що інтегральний націоналізм не є помилкою в гріхом. Завжди. Що УПА допускалась мордів – це безсумнівне. Залишається вяснити, як вони мають до мордів, яких допускались поляки на українцях. І це потрібно вяснити. Вважаю, що поганим способом діалогу є вимагання від інших, щоб вони признались до своїх провин. Кожна зі сторін повинна говорити про свої провини. Такий погляд завжди висловлюю, так говорю. Я зустрівся, однак, з закидом, що це є благородне, але неефективне. Тому, бо оскільки добре мене чують українці, остільки перестать слухати мене поляки. І отримую наслідок протилежний до того, якого я чекав. Замість переборювати ненависть і сіяти дружбу – підсилую ненависть, бо попросту приєднуюсь лише до українців. Я волів би у діалозі з українцями

говорити про власні провини. Досі я завжди так робив. Але є в тому небезпека, що ця моя комбінація залишиться незрозумілою. І врешті, що також і поляки але мене відчитають, і, що водночас не буду впливати на моїх українських слухачів в цей спосіб, щоб вони задумувались над аргументами поляків. У такому-то випадку виникає ситуація, коли обі сторони починають бити в одні ворота, що і веде у нікуди. А отже це складна і делікатна справа.

М.Ч.: Динамічна зміна суспільно-політичної ситуації в СРСР - перехід прибалтійських республік на власний економічний розрахунок, ставлення питання про економічну суверенність України - а у Польщі вхід опозиції до Парламенту, а тим же впливання на хід державних справ, породжують питання про справу стосунків між Польщею та Україною. Як Ви схарактеризували б нинішній їх стан? Як, оптимально для обох сторін, повинні вони складатись?

Я.К.: Найпростіше є схарактеризувати нинішній стан: попросту їх взагалі немає. Для мене є, натомість, ясним, що еманципація республік в Радянському Союзі без огляду на те, як попливе дальший хід подій, породжує потребу польсько-українських стосунків, які вестимуться на державному рівні. Майбутнє Польщі починає залежати не від стосунків з Москвою, а від сто-

Василь Седляр

до поеми "Чернець"

сунків з Києвом і необхідним є, щоб усвідомити це польському суспільству. Останньо все більший натиск кладу на справу національних меншостей, бо є це дорога до порозуміння з нашими найближчими сусідами: Україною, Білоруссю, Литвою.

Я завжди говорив: "Без незалежної України нема незалежної Польщі", роблячи ставку на розпад Радянського Союзу. Нині я готовий внести поправку до свого становища у тому сенсі, що незалежна Україна може бути в Радянському Союзі. Якщо є це можливе, себто якщо є там можлива федеративна система - то це, очевидно, майбутнє світу. Я зовсім не впираюсь, що це майбутнє мусить виглядати так, що Центральна-Східна Європа тобто Україна, Польща, Чехословаччина повинні знайтися в одному Союзі. Можливо справді було б краще рішення. Промовляє за цим багато історичних аргументів, але може бути також і по-іншому й немає потреби з цієї причини рвати шати.

М.Ч.: Що для здійснення нових польсько-українських взаємин можуть зробити українці на Україні та поляки, які там проживають?

Я.К.: На Україні існує та сама справа польсько-українських відносин, що і в Польщі. Точно та сама. Зрештою хочу сказати, що це знов наступний елемент у проблемі національних меншостей. Для мене це спосіб на розв'язання польських справ на Україні, Литві. Не такий, що керується принципом: "Ви там нашим допоможіть", а такий, що ми тут робимо для ваших те і те. Це мова політичної тактики. Це не точно мої почуття, бо у даній справі вважаю, що поділ на "наших" і "ваших" є штучним. Не зважаючи на те, саме так треба всім чітко нагадувати, що ці справи з собою тісно пов'язані.

У міжвоєнному двадцятилітті, коли справа національних меншостей сталась важким питанням, у зв'язку з утворенням нових національних держав у цій частині Європи, панувала мода, щоб справи меншостей вигравати для власних цілей. Негативно, себто згідно з принципом: "Ви вліпите - ми вліпимо". Відвернімо цей порядок: "Ми даємо більше - ви дайте більше". Ідімо на перегони хто дасть більше!

Богдан Горинь, що в липні цього року перебував у гостях у Польщі, представив польсько-українські відносини, особливо на Львівщині, у тій частині України, яка у міжвоєнний період була частиною II Речі Посполитої, як дуже добрі. Хочу йому дуже вірити. Побожуюсь, однак, що він дещо надто оптимістично дивиться на дійсність. Не зважаючи на сказане, це основне питання для наших стосунків. Ми тут, якщо нам вдасться, можемо багато зробити, але, якщо там ті стосунки будуть погані, то вони так або інакше розсадять нас. І навпаки, очевидно. Тільки, що ми почали нашу розмову від мови про те, що тут є. Ми повинні розуміти, що там вони можуть нас розсадити. Тим паче, що проживає там пропорційно більше поляків, ніж українців у нинішніх польських кордонах.

М.Ч.: Згідно з порозуміннями, підписаними при "Круглому столі" за чотири роки повинні відбутись повністю вільні вибори до Парламенту. Означає це, що в поодиноких виборчих округах вирішить воля більшості виборців. Проживаючий у розпорощеній українській громадськості, ймовірно, унеможливить це вибрання власного кандидата лише своїми силами. У зв'язку з тим українці, як і представники інших національних меншостей постулюють, щоб відвести декілька мандатів для участі їхніх представників у Сеймі. Чи у майбутньому законі про вибори можна сподіватись, що буде утворена курія національних меншостей?

Я.К.: Я не маю сумнівів, що справа ця повинна бути якось розв'язана; так.

щоб національні меншості могли засідати у Сеймі. Маю навіть експертизу на тему, як ці справи розв'язуються в різних країнах (я не мав ще часу, щоб її простудіювати). Хочу натомість сказати, що курйальні вибори викликають досить чисельні застереження з огляду на їх недемократичний характер. Треба було б розглянутись, чи існують інші можливості. В кожному разі для мене є очевидним, що майбутній закон про вибори повинен вирішити цю проблему так, щоб дійсно представники української та інших національних меншостей могли знайтись у Сеймі.

М.Ч.: Чимраз ширше обговорюється і в СРСР засудження пакту Ріббентропа-Молотова та його таємний протокол, як акт, що у значній мірі спричинився до II світової війни, поділив Центрально-Східню Європу на сферу впливів III Райху та СРСР. Означало це, новий кшталт кордонів, які, по суті справи, були закріплені рішенням Ялтанської конференції. При недалекій перспективі об'єднання Західної Європи, відпруження у відносинах Схід-Захід на порядок денний виринає справа обґрунтованості існування після-ялтанського порядку в нашій частині Старого континенту. І так виникає питання про тривалість кордонів у Центрально-Східній Європі, які все ж таки були встановлені за диктатом Сталіна. Це торкається також кордону між ПНР і УРСР. Яке Ваше, особи, яка адже народилася у Львові, ставлення до цієї справи?

Я.К.: Для мене, особисто, немає сумнівів, що тим, що ми повинні зробити є визнання існуючих кордонів тривалими. Досить вже було мандрівок народів, переселень тощо. Якщо тільки започаткується спір в одному місці про кусок кордону, то розгорнеться цей спір у всій Центральній Європі про всі можливі кордони. Тут-бо, по суті, немає жодного кордону, який можна було б визнати безспорним. У кожному разі небагато таких кордонів. Побоююсь, однак, що будуть появлятись голоси з різних боків: і в Польщі й на Україні - і на Україні, і на Білорусі, і на Литві тощо (не згадаючи вже про Угорщину та Румунію), щоб проводити ревізію тих кордонів. Було б це велике нещастя для нас усіх, коли б такі думки, хоча б у незначній мірі, виірили. Залишається тут надія, що переможе здоровий глузд, бо про здоровий глузд просто йдеться. Без огляду на які-небудь рації рушення справи кордонів є відкриттям незгасаючого конфлікту. Дорога веде, натомість, про це я вже говорив, через ліквідацію кордонів, через обмеження їх функцій до суто умовного значення. Через свободу руху, спільність грошей, економічні спілки та ряд інших вузлів, що об'єднують країни, які знаходяться поруч. Коротко кажучи дорогою світу, а напевно цієї частини Європи є те, що показує нам Західна Європа. Тільки як відомо, процес цей ступеневий, повільний і мусить він тривати.

Якщо йдеться про той Львів, то уявляю собі, що - матиму змогу в п'ятиці після обіду сісти у поїзд та на суботу й неділю поїхати до Львова. А якщо вкінці перейду на пенсію, то зможу замешкати у Львові, нічого не втрачаючи зі своїх прав, можливості життя, можливості діяльності.

М.Ч.: Дякую Вам за розмову.

Варшава, 27.07. - 15.08. 1989 року

переклав з польської мови *Мирслав Левицький*

П.С. Після авторизації тексту інтерв'ю, а перед відданням номеру до друку Яцек Куронь став міністром праці та соціальних справ в уряді прем'єра Тадеуша Мазовецького. Гратулюємо !

Поновне легалізація "Солідарності" поставила перед польською опозицією в-отребу нового оформлення її політики. Відноситься це зокрема до стосунків з східними сусідами Польщі. Наведені нижче два тексти подаються як зразок існуючих концепцій. Обидва надруковані в "Tygodniku Solidarność" коли його головним редактором був теперішній прем'єр-міністр Тадеуш Мазовецький.

Анджей Фрішке

Наша східна політика

Чи нужденна обтяжена боргами Польща може мати східну політику? Здається, такі прагнення є немудрі й авантюристські. Однак, на мою думку, східну політику треба мати, зокрема тепер, коли стільки важливих подій відбувається на Сході, а Польща стоїть перед новим періодом своєї історії, коли опозиція з підпілля переходить до відкритого життя, а навіть до парламенту. Від кількох років на сході Європи стаються швидкі й глибокі перетворення. Інформації прочитані у радянській пресі викликають подив і заперечують наш багатолітній досвід. Перетворення охоплюють багато ділянок у державному й суспільному житті. Безпрецедентним явищем є останні вибори в СРСР. Змінився стосунок Радянського Союзу до польської опозиції, а передусім до НСПС "Солідарність". Щезла ворожість, яку добре пам'ятаємо з 1980-81 років. Бачимо зацікавлення, навіть деяке співчування. Зміна постави радянського уряду дуже полегшила компроміс, легалізацію "Солідарності" і вхід опозиції до Сейму й Сенату. Усе це становить зміни, значення яких не можемо переоцінити.

Іншою площиною перемін в СРСР є поява сильних рухів неросійських народів - литовців, естонців, вірмен, азербейджанців, грузинів. Причому виявилось, що не завжди ці рухи мусять орієнтуватися проти російської більшості. Найтрагічніші події й найстрашніша ворожнеча появилася у відносинах між невеликими націями - вірменами й азербейджанцями, чи, дивлячись з іншої перспективи - християнами й мусульманами. Останнім часом прийшли зрушення в Грузії й годі передбачити подальший хід подій в цій республіці.

У Польщі цими справами цікавляться насамперед інтелектуальні еліти, а трохи менше, здається, пересічний громадянин утомлений болячками буднів, а, крім цього, складна політично-національна мозаїка Радянського Союзу не завжди явиться йому прозорою. Однак поляки, а принаймні їх політичні еліти повинні мати свою позицію щодо східних справ. Стара мрія Стефана Кіс-єлевського, щоб Москва говорила також з опозицією, сьогодні реальніша, ніж коли-небудь раніше. Треба, отже, знати, куди прямується і чого хочеться.

Покладаю, що Радянський Союз і надалі еволюціонуватиме в напрямку творення плюралістичного суспільства. Якщо це положення не справдиться, якщо там прийде відступ, то й в Польщі погіршиться, ймовірно, прийде кінець можливостям, які відкриваються сьогодні. Отже, як поляки ми зацікавлені в еволюційному поступі СРСР в напрямку демократії. Як на мене, загрозу для такого напрямку перемін додачаю в двох евентуальних процесах. По-перше, оскільки демократичні перетворення проходять надто швидким темпом, вийдуть з-під контролю, що загрозять інтересам надто великої кількості людей зв'язаних з дотеперішньою системою. По-друге, оскільки прийде

за швидка й за радикальна експансія неросійських народів, а політичні еліти СРСР діядуть висновку, що перебудова веде до розвалу держави. Знаю людеА, які кажуть: нашим партнером на Сході можуть бути тільки росіяни. Литовців, латишів, естонців, українців і білорусів слід залишити самим собі, а по суті треба їх легковажити. Такий спосіб думання спирається в Польщі на довгу традицію і має міцні корені. Силою традиції й глибокими коріннями дорівнює йому протилежна точка зору: по суті слід легковажити Росію, а підтримувати неросійські окраїнні народи, тому що наша мета полягає в розчленуванні Росії. Під сучасну пору у Польщі є кола й часописи, які продовжують обидва способи думання.

Отож мені здається, що обидва ці способи думання сьогодні помилкові. Не можемо вдавати, що на схід від нашого кордону є тільки росіяни. Воно не так. Те, що ми в 1988 році змогли побачити в Прибалтиці і на Кавказі, повинно позбавити самоомани тих, хто вірив, що там виник просто новий радянський народ.

Відносини між центральною владою в Москві й республіканськими урядами, відносини між росіянами й неросійськими національностями проходять, певно, різні фази. Сьогодні важко сказати що-небудь про їх остаточний кшталт. За тими незвичайно важливими подіями треба слідкувати й аналізувати їх. Проте наші оцінки й передбачення повинні бути помірні. Слід, зокрема, утримуватися від порад нашим сусідом, що повинні робити. Їм самим необхідно шукати шляхів до співжиття з собою. Намгагання навіть лишень пропагандивного розпалювання національних конфліктів, напевно викликали б підозру щодо поляків, а в результаті послабили б шанси на розвиток плюралізму й свободи в Польщі.

Усе це, однак, ніяк не означає, що ми повинні стати на пасивні позиції і відректися від контактів з литовцями, українцями, білорусами. Нас об'єднує з цими народами довга історія. У минулому ми обопільно зазнали багато добра й лиха одні від одних. У наших жилах пливе частина литовської, української і білоруської крові, а в їх жилах частин крові нашої. Попри цю спорідненість, коли ми пробуджувалися до самостійного буття в 1918 році, проляг між нами глибокий конфлікт. Цей конфлікт не раз перероджувався в ненависть, а тривав кілька десятків років. Саме через спільноту минулого, кровні зв'язки, спільність землі на широкому пограниччі, цей конфлікт був такий глибокий і довгий. Вони уже не хотіли бути з нами у спільному домі, у спільній державі. Ми не могли цього зрозуміти, не хотіли примиритися з цим. Ніхто не зміг запропонувати розумного поділу спільної землі.

Віленщина, городенська земля були спільним домом чотирьох народів: поляків, литовців, білорусів і жидів. Східна Галичина була землею українців, але й поляків та жидів. Усі вони почувалися там, наче дома, та все ж особливо поляки й українці не хотіли визнавати рівних прав співмешканців. У деяких регіонах годі було подати кількісну домінацію даної національної групи. Львів був польським містом у морі українських сіл. Віленщина була польською енклавою, яку від заходу охоплювали майже виключно литовські терени, а від сходу білоруські. Така суміш національностей і культур унеможливила мирне співжиття в епоху націоналізмів. Тим-то період нашої самостійності, а відтак II світової війни був заразом періодом гарячих і холодних польсько-українських, польсько-литовських, польсько-білоруських воєн.

Пересварені народи спаціфікував Йосиф Сталін. Новий польський кордон проляг таким чином, що всі оспорювані терени опинилися в СРСР. Більшість поляків-автохтонів окраїнних земель переселено до Польщі. Самостійницькі національні еліти (або націоналістичні) українців, білорусів, литовців, а

також латвів і естонців фізично знищено, або переселено далеко на схід. Позоставили українців проживаючих на східному пограниччі виселено до СРСР або в рамках "акції Вісла" трансплантовано на Відвоєвані землі. З цієї по-ри присуті важко говорити про взаємовідносини. Були тільки приватні, сусід-ські контакти поляків з литовськими, українськими чи білоруськими сусіда-ми. Нечисленні культурні й суспільні установи меншостей валя в свої руки державна влада, а на їх терені по суті не було ніякого діалогу.

Шойно останніми роками в Польщі почалося ширше зацікавлення націо-нальними слов'янськими меншостями й безпосередніми сусідами з-за Буга й Німану. Воно часто поєднується з опозиційними поставами, але й частіше пов'язується з відкиненням націоналізму. В останню декаду вийшли на по-верхню також наші співгромадяни, які прилюдно називають себе українцями, білорусами, литовцями. На університетах і в суспільному житті появились представники інтелігенції цих націй. Хотячи, чи й не хочючи, зустріча-ємось з ними. Смілівіші внаслідок нашої відкритості, кажуть нам те, що думають про нашу поставу в минулому й сьогодні. У них безліч претензій, а інколи навіть стають до нас спиною.

У тих початках діалогу є певний парадокс. Його польські учасники го-тові засудити різні прояви давньої польської постави й давньої політики су-проти них. Часто б'ються в груди за своїх дідів і батьків. Українські, литов-ські й білоруські партнери тільки інколи здійснюють таку критику власних традицій. Обстоюють правильність дій своїх предків. Це не надто здорова ситуація, хоча вона зрозуміла. У поляків нема відчуття національної кризи своєї національної ідентичності. Скоріше навпаки, Польща, хоча бідна і по-топаюча в кризі, є країна з інтелектуально розвинутою патріотичною інтелі-генцією та свідомою своїх прав верствою робітників і селян. Польщу в світі знають, поляк є папою, поляки зуміли дістати для себе широкі права на су-спільний і політичний розвиток. А тим часом литовці після років зажиму шойно будують свою культурно-національну й суспільну інфраструктуру. На-томість українці шойно почали цей процес. У Польщі представники меншостей часто мають справу з нетолерантністю й легковаженням, а то й ворожістю.

Через усі ці приводи тяжко їм здійснювати серйозний перегляд власної традиції, оскільки та традиція становить найважливіший опірний пункт для власної тотожності. Однак у майбутньому необхідністю стане перегляд дея-ких традицій оскільки польсько-литовський або польсько-український діалог має розвиватися. Я не бачу добрих перспектив для цього діалогу, якщо, на-приклад, українці не поставляться критично до буйних форм націоналізму у власній політичній минувшині, якщо не признають, що т.зв. інтегральний націоналізм був помилковим, а УПА вбивала поляків.

Що ж, отже, робити?

На мою думку, ми як поляки повинні поставити перед собою помірні цілі, хоча не легко буде їх досягти. Нашим орієнтиром повинна бути думка, що той куток Європи, у якому живемо повинен стати місцем міжнародної співпраці й наближення. Удосталь було воєн і спалахів обопільної не-нависті. Постараймося спільно, щоб ми змогли прожити решту нашого життя в мирі. Цей постулат відноситься до поляків, литовців, білорусів, українців, росіян та інших народів, які проживають на схід від Лаби, у спільній кі-нець-кінців Європі. "Найгіршою послугою, яку можна вчинити в справі поль-ської самостійності й демократії, є закріплення в суспільстві традиційних, націоналістичних антиросійських стереотипів. (...) Польський антиросійський націоналізм силою природної реакції допомагає великоросійському націона-лізмові скріплюватися" - писав кільканадцять років тому Лешек Колаков-ський в незвичайно важливій статті: "Тези про надію і безнадію". Ця думка, як вважаю, відноситься також до польсько-українських, польсько-литовських,

польсько-білоруських, польсько-чеських відносин і ще інших.

Учимося історії наших відносин та історії наших країн. Взаємно пізнаймо нашу культуру. Попробуймо співпрацювати з собою господарчо, також в рамках нових можливостей, що виникають. Учимося демократії і толерантності, які найкраще гарантують збереження миру. Це превелике завдання, воно розраховане на десятиліття, вимагає великих зусиль, доброї волі, самовідречення, незважання на труднощі. Західна Європа, де в минулому були національні й політичні конфлікти, зуміла створити культурно-господарчо-політичну спільноту. У Східній Європі поки що далеко до такої спільноти спертої на подібні принципи. Існує надто високий оплот обопільної ненависті й часто оправданого відчуття взаємних кривд. Не перспектива перегляду кордонів і віднови територіальних спорів повинна бути нашою метою. Ми натомість повинні змагати до того, щоб теперішні кордони стали відкритими кордонами, які можливо буде долати людям, книжкам, ідеям, щоб визнавалися права всіх національних меншостей на культурний і суспільний розвиток, щоб у пошані були права людини.

Анджей Фрішко

переклав з польської мови *Богдан Гук*

"Tygodnik Solidarność" nr 1(38) від 2 червня 1989 року

Василь Седляр

Свято в Чигирині

Про що, власне, йдеться

Ситуація сьогоднішньої Польщі заплутана, а через несподівані повороти внутрішньої політики деяким явиться вона навіть таємничою і дивацькою. Хочу її тут максимально пояснити й спростити. Це значить - пригадати або наголосити на основні аксіоми польської ситуації та польські імперативи, змагання й можливості, які з неї випливають - так як їх бачу на тлі європейської і світової ситуації, а також того, що діється в СРСР та цілому т. зв. східному блокові.(...)

Вернімося до засновку, до нагадання найпростіших тверджень, очевидних, що навколо них обертається ситуація Польщі протягом кількох десятиліть повоєнних років. Такі аксіоми будуть дві: 1) Польща внаслідок II світової війни та внаслідок поступливої й наївної політики великодержав Заходу в Ялті втратила свій державний суверенітет, і, перенесена на нові, запрограмовані Росією терени, з часом стала повністю підкореним і дисциплінованим членом Варшавського договору, як політично, так мілітарно. 2) Послідовністю й умовою такого стану справ стало накинення Польщі марксистського устрою, який зветься сьгодні реальним соціалізмом, а полягає в перебудові всієї суспільної, економічно-інвестиційної системи за тотальним планом, керуванням самозваним напочатку партійно-бюрократичним центром.

Ось і є два горби, що їх успадкувала від II світової війни нова Польща, яку досить чудернацько й не надто дотримуючись граматикизають Польською Народною Республікою. Однак Польща така чи інша, у нових кордонах, що нанівець обертають хоча б історичні традиції, у новому укладі європейських і світових відносин так чи інак існувати як держава повинна й мусить: це моя догма догм. А оскільки цей державний організм існує й існуватиме, то краще, щоб він був якомога прямий, з прямою спиною, а не горбатий. Задумаймося, отже, як відкинути або виплікувати.

Горб nr 1 - брак суверенітету

Тут, очевидно, виринає питання, якого суверенітету? Якщо йдеться про суверенітет ладу, суспільства, економіки й внутрішньої політики, то взагалі ні про що дискутувати: його мусимо собі повернути, він не може бути функцією яких-небудь геополітичних укладів. Зрештою про цю справу поведемо мову в точці 2. Поки що спробуємо відповісти на питання, про який суверенітет йдеться.

Оскільки, отже, відкинемо обумовлення з боку устрою й світогляду, то залишається kwestія суверенітету в закордонній і мілітарній політиці. Такий суверенітет сьгодні, в епоху світових рішень великодержав, прикметний цілою ніакою різновидностей, як кількісних, так і якісних. Існує суверенітет своєрідний якісно, поділений на макросуверенітет й мікросуверенітет відмінний щодо міри й типу.(...)

А нагадаймо ще історію короткого суверенітету країн в нашій частині Європи. Її створив Версальський договір, про якого прийнято сьгодні говорити погано а, як на мене, він був акт незвичайного (хоча й непрактичного) політичного ідеалізму, ставлячи на руїні столітнього ладу родом ще з Віденського конгресу (Священний Союз) істотну Європу батьківщин. Повну самостійність отримали тоді Латвія, Литва, Естонія, Фінляндія, Польща, Чехо-

словацьчина, Угорщина, Албанія, Югославія та інші країни.

Отримали, та всього протягом 20 років. Адже достатньо й того, що Гітлер і Сталін заново тупнули ногою й ці країни отой свій суверенітет утратили. (- - -) [ст. 2, т.3 Закону від 31 VII 1989р. про контроль Публікацій і спектаклів (Збір. зак. ч. 20, поз.99 разом з пізн. змінами)]. У Східній Європі, жертві марксистського експерименту з устроєм і сталінської гегемонії, бували, чого б і ні, особливі випадки, знайшлися країни, які за ціну терористичного запровадження доктрини марксизму-ленінізму та під умовою повної міжнародної ізоляції добилися своєрідної форми державного суверенітету.

Абсолютно самостійна є надр. Албанія,

до подібного суверенітету змагає (- - -) [ст. 2, т. 3 Закону від 31 VII 1989р. про контроль публікацій і спектаклів (Збір. зак. ч. 20 поз.99 разом з пізн. змінами)]. Відмінним способом, великою мірою завдяки географічним чинникам, перестала підпорядковуватися блокові й військовим залежностям Югославія, проте надалі, попри нейтралітет, вона є господарча жертва огріху історії, що ним виявився прямуючий до загального банкрутства марксистський соціалізм. Однак, що з іншими країнами Східної Європи, передусім що з Польщею та її суверенітетом?

Говорю тут про прості справи, труїзми, сперті на генеральне положення, що хочемо аби польська держава в такому чи іншому вигляді існувала як твір максимально незалежний, тривалий, життєздатний і спроможний відігравати роль у Європі. Нам уже вдосталь поділів, територіальних і національних змін, необхідна обгрунтована й признана стабілізація. Дотримуючись цього засновку вважаю, що повний суверенітет у міжнародній і мілітарній політиці, що чудесним якимось способом у нас був у добу II Речі Посполитої, тобто міжвоєнну, сьогодні для Польщі зовсім неможливий. Маю тут на думці таку абсолютну політичну незалежність, якої символом мені був Юзеф Бек, зі славної сеймової промови котрого я взяв, зрештою, зголовок цього нариса. Юзеф Бек, постать трагічна, не без величі /хвалюся, що я познайомився колись з ним особисто/, працював над розв'язанням квадратури кола: над маневруванням поміж тоталістичною, імперіалістично ідеологічною Росією Сталіна і такою ж Німеччиною Гітлера, тяжко працював при бездіяльному супроводі "великих демократій" Заходу, які не надто усвідомлювали наростаючу небезпеку. Разом з цим він виконував свою працю абсолютно самостійно й суверенно: рішав про долю світу при повному нерозумінні західних політиків, у атмосфері пліток, поговорів, найбезглуздіших порад. До останнього моменту відволікав війну, захищаючись заразом перед капітулянтськими наляками західних політиків, вельми схилних створити новий Мюнхен. Тих, про кого Уїнстон Черчіл сказав: "Могли вибрати війну або ганьбу, вибрали ганьбу, а й війну теж матимуть".

Бек сам вирішив коли покласти край поступкам супроти Гітлера: ставлячи західні великодержави перед доконаним фактом, примусив їх проголосити війну. Устеріг Європу перед капітуляцією, та не знайшов порятунку Польщі.

Не знайшов - бо його не було.

Коли б погодився на російську поміч /чи ширшу?/ Червона Армія вступила б зразу, Гітлер не поставився б до цього байдуже й обі ворожі потуги звели б бій на терені Польщі, у край руйнуючи країну, до чого доволі байдуже придивлявся б Захід, вдоволений, що не про нього йдеться. А результат? Хтозна чи, як-то писав Ясениця - "Бек не врятував тоді Росії, яку тоді ще можна було перемогти!"

Коли б натомість Бек поступився супроти "помірних" вимогів Гітлера,

/Гданськ і автострада/, Польща невзабарі втратила б самостійність, подібно до того, як втратили її Австрія й Чехословаччина, а Захід знов придивлявся б до цього бездіяльно, так як і тоді придивлявся...

У такій ситуації Бек зробив те, що міг зробити тільки

незалежний польський міністр. Підпалив світ,

викликав веремію і – ждав результатів. А з факту, якими виявилися ті результати впливав один висновок: Польща не може сама рішати про долю своєї закордонної політики, яка торкається долі Європи і світу. Сьогоднішня Польща для цього заслабка, надто периферійна, роздвоєна всередині, зосереджена на трагічному минулому, тимчасом як народи – творці історії дивляться в майбутнє. У 1919–20 рр. Пілсудський, побачивши переможену Німеччину, вирішив, що прийшов слушний момент для розвитку другого авена в ланцюгові, який скував Польщу, для побиття Росії. Це й була остання спроба погляду в майбутність, кшталтування майбутності...

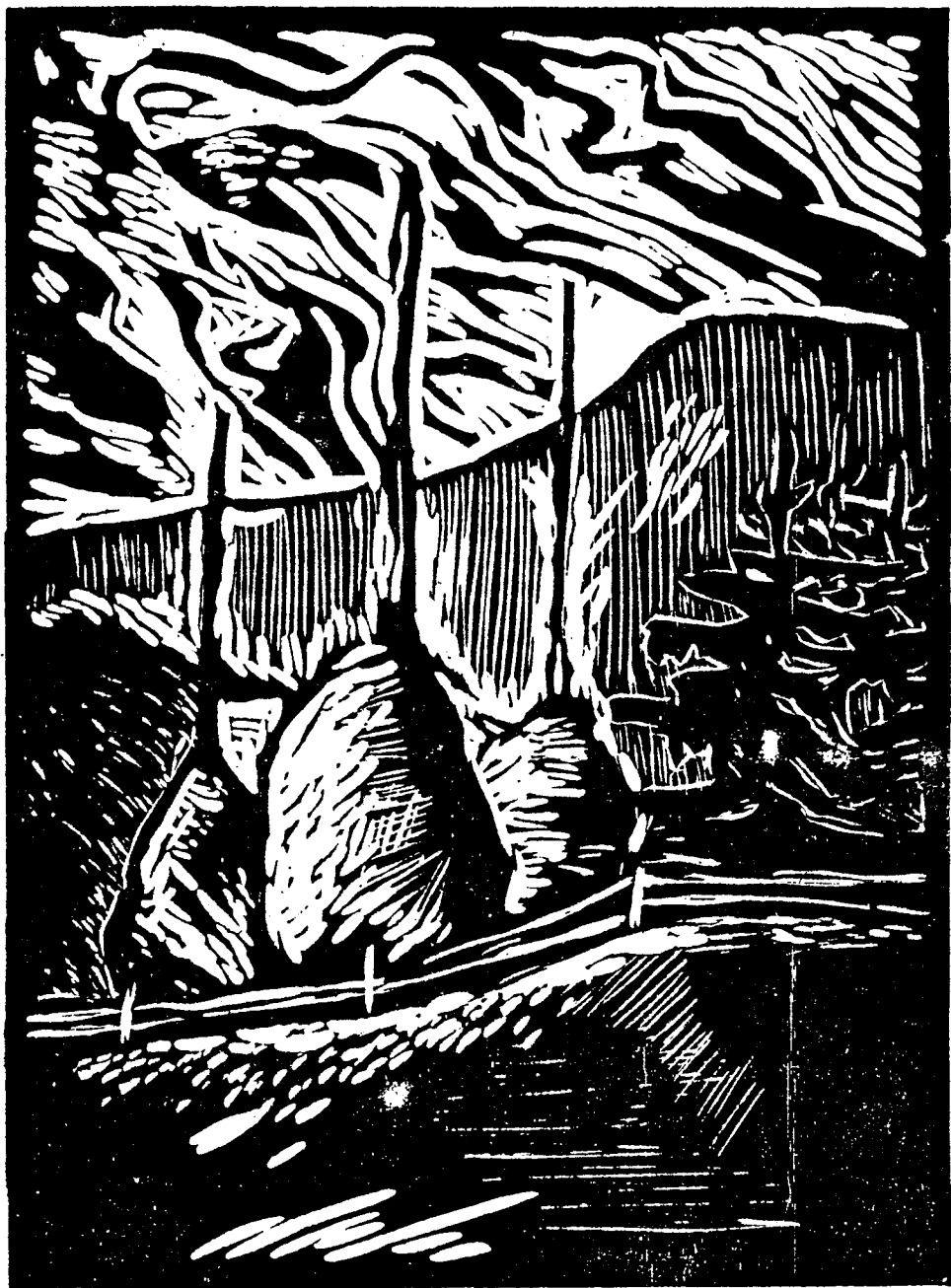
Чи остання? Нині коли в Росії проходять нечувані події, коли Червона Армія покинула Афганістан, коли бунтуються [– – –] [ст.2 т.3 Закону від 31 VII 1989 про контроль публікацій і спектаклів (Збір. зак. ч.20 поз.99 разом з пізн. змінами)] Прибалтика, коли національних прав вимагають відкрито офіційні рухи в Грузії, Armenії, Азербейджані, Молдавії, Казахстані, а пробуджується також Білорусь і Україна, у Польщі деякі люди кажуть: оце врешті падає держава-великан, час, щоб розпався блок, час на самостійну Польщу, отже повністю самостійну саме в закордонній політиці.(...)

Так, наприклад, каже КСП /Конфедерація Самостійної Польщі – ред./ Лешка Мочульського, незламного мрійника й пілсудчика, водночас мовчать збентежені "неоендеки": а що, коли Москва справді валиться й всякі спілки чи лояліями вже недійсні? Адже якщо сам Горбачов по суті підтвердив тезу Рейгана, признаючи, що сталінізм це "імперія зла", то з ким же нам тут підписувати порозуміння?

Тимчасом я, професійний "чорний пророк", песиміст, мінімаліст, що любить думи на холодне, маю під теперішній момент украй відмінні думки, передбачення й побоювання. Побоююся, що в загальному східному розвалі – для деяких це вимріяна нагода визволитися – можемо втратити також єдине, що в нас ще є: післявоєнну польську державу, тобто оту, неодноразово й від мене критиковану, неграматичну Польську Народну Республіку.

Причина розвалу може бути внутрішня, завдяки нищівній економічній політиці, протягом десятиліть дилетантській, а диктаторській й прихваній від суспільства, як і зовнішня, через всілякі геополітичні й психологічні переміни в навколишніх країнах, які-то переміни можуть стати загрозливими нашім дедалі кволішній національній структурі.

Довгими повоєнними десятиліттями, попри те, щось діялося, подибувалися в Польщі люди, які казали: "однаково, комунізм, терор, сталінізм, диктатура дурної комуністичної олігархії, господарчі абсурди, тощо, зате Польща між Бугом і Одрою вперше від століть має здорову геополітичну й національну структуру, не доводиться їй танцювати між Росією й Німеччиною, натомість територіальна ситуація – велике морське узбережжя, ресурси, рільництво, порти, а також судноплавні річки, створює економічну перспективу, оскільки керували б нею дотримуючися емпірій, а не доктринерства". Такі голоси чулися не один раз (проте не тільки) з "національних", чи неоендецьких кіл. Справді: з федеративних задумів Пілсудського сьогодні не залишилося нічого, Народна Польща більше нагадує антигерманські територіальні й проросійські концепції "раннього" Дмовського (хоча він недооцінив, задивлений в геополітику, перетворення царської Росії в марксистський Советський Союз).

Із серії "Свята месія"

Андрій Тирпич 1988 р.

І я колись схилявся, попри всю політичну й господарчу опозиційність супроти устрою, до пошуків тривких, виростаючих поза комунізм позитивів нової історичної ситуації Польщі. Сьогодні ж це дається мені з труднощами, а інколи приходить думка, що саме потрясіння й переміни в блокові можуть принести шкоду тим елементам, які досі становили принаймні мінімальну державну стабілізацію повоєнної Польщі.

Чому? Перш за все тому, що після десятиліть глухої мовчанки, випливаючої зі страху перед советським терором, у всіх країнах Східного блоку пробуджується історична свідомість, пригадування, що ялтанський диктат, що визначав кордони й відносини між підкореними Росії Східноєвропейськими державами, був твором Сталіна. А оскільки Сталіна засуджують, то чому ж шанувати усталений від нього територіальний лад? І ось якраз виникають

національно-територіальні конфлікти,

хоча б такі, як той найпоказовіший, поміж Румунією і Угорщиною. Проте є й інші, не на світовій відноті, та вони можуть бути для нас поки що тільки психічним, але ж грізним попередженням. Оскільки післявоєнна Польща заявляла територіальні претензії щодо ялтанських рішень, претензії, що в нас відібрано Львів, Вільно, Гродно, Волинь, Середню Литву, Пиньшизану, остільки викликаний перестройкою націоналізм народів, що досі мовчали й зовсім не зазнали історії, несподівано орієнтується... проти Польщі, ставлячи їй в докір, що вона є сталінський твір і що в Ялті втратила... замало, бо не повинна мати Сувалок чи Білостоку, Перемишля чи навіть... Ряшова. А з другого боку, відомо: Ополе, Вроцлав, Щецин, Ольштин це рана на німецькій душі, такий чи інший душ. Без огляду на соціалізм чи націоналізм, кожен німець скаже, що польський кордон на Одрі й Нисі проклав Сталін, а слов'янський родовід тих земель потрактує як пропагандивну легенду.

Такий стан понять спричинила [- - -] [ст.2, т.6 Закону від 31 VII 1981 р. про контроль публікацій і спектаклів (Збір. зак. ч.20 поз.99 разом з пізн. змінами)] суспільна й національна політика польських комуністів протягом довгих післявоєнних десятиліть, політика, яка примусила емігрувати історичних поляків з Вармії й Маазур, а сьогодні обертається подібними наслідками на Опольщині, а навіть на Верхньому Шлезькові. Від 1980 року з Польщі легально виїхало на постійно коло мільйона громадян, а ті хто в сезон їздить "на сакси" теж їдуть в мільйони. Нічого дивувати, що в такій ситуації уряд Бундесреспубліки щоразу частіше висуває тезу про існування нібито позбавленої національних прав "німецької меншості" в Польщі, що мусить звучати зловороже в наших, навчених передвоєнним минулим, вухах. А це, своєю чергою, результат господарських абсурдів, що досягли апогею в самовбивчій політиці групи Герека / і він із Шлезька, хоча й емігрант-заробітчанин/. Та ж ще десять років тому не личило б мешканцям Шлезька згадувати німецькість тому, що їхні предки жили під Гітлером: сьогодні вже ніхто не маніжить: і на півдні, і на півночі Польщі мати в родині фольксдойча це не ганьба а честь.

Це результат не тільки нашого господарчого банкрутства, але й парадоксальний наслідок антисталінського перевороту в думанні: якщо польську територію і польську комуністичну владу призначив Сталін, то...

І звідси також серед корінно польської молоді починає хитатися патріотизм супроти ПНР-івської державності, а в зв'язку з економічно-організаційною і технічною неспроможністю устрою зростає опозиція здатна не так на внутрішню політичну боротьбу, як на крайнє невір'я в систему, невір'я, що безпосередньо веде до руйнення емігрувати. Його частенько приймають люди найталановитіші, з високими професійними кваліфікаціями.

Така-то невідрадна, отже, ситуація Польщі, що її недолюблюють сусіди як "сталінського твору", загорожена в середині занепадом патріотизму й пушанням крові, не кажучи вже про господарчо-економічні катастрофи. І тут, на додачу, я бачив би особливий парадокс останніх часів: отож одною з найнадійніших гарантій, які ще можуть утримати польську державу в її теперішніх кордонах і спілках є

Існування НДР і політика Гонекера.

Довгими роками я вважав, що Польща найбільшу користь матиме від об'єднання Німеччини, бо лишень гарантія об'єднаної й самостійної Німеччини для нашого, західного кордону мала б міжнародне довір'я, отже й автентичність.

Сьогодні час змінився і думаю навпаки: Гонекер, супроти надалі дійсного поділу Європи /немає ніяких підстав, щоб вважати, що американці та їх союзники хотіли боротися за повернення до версальської концепції "Європи батьківщин"/, хоча занадто Польщі й не кохає і хочеться йому дещо з морських шляхів у нас відняти, та він добре знає, що умовою існування його режиму є визнання польського кордону. Бо ж навіть найліберальніша й зреформована Росія Горбачова, хочби й відреклася від Афганістану, Прибалтики, навіть Курильських островів, ні в якому разі не відречеться від тих теренів Німеччини [- - -] [ст.2 т.3 Закону від 31 VII 1981 р. про контроль публікацій і спектаклів (Збір. зак. ч.20 поз. 99 разом з пізн. змінами)], не відречеться, однак докладно визначить кордони між німеччиною й польщиною, тобто Слов'янщиною [- - -] [ст.2 т.3 Закону від 31 VII 1981 р. про контроль публікацій і спектаклів (Збір. зак. ч.20 поз.99 разом з пізн. змінами)].

Який висновок з цих міркувань, що передбачають, що вперше від чотирьох десятиліть "психологічна" непорушність польської ситуації в східному блоку може подекуди /саме на Сході/ братися під сумнів? Рада тут є, оскільки, повторю, утримається поділ Європи попри всі плани щодо скорочення озброєнь, а катастрофічно еволюціонуюча внутрішня ситуація Польщі почне прямо неприємно хвилювати її сусідів і примусових союзників? Бачу один запобіжний і скріплюючий даний стан вихід. І тут доводиться мені вдатися до моєї старої, багаторічної тому висловленої пропозиції, що її довгий час висміювано як дилетантську, зовсім нереальну, фантастичну прямо.

До речі, я пропонував, аби люди з опозиції, яким не подобається комуністичний лад, але які розуміють геополітичні обумовленості сьогоденної Польщі, могли неважливо porozумітися з московською владою,

Без відомо польських комуністів.

Тобто відділити справи устрою, ідеології чи світогляду від національної й геополітичної проблематики. Одно слово, щоб спертій гегемонію марксистської партії комуністичний соціалізм не був єдиною площиною стику поляків з росіянами /з росіянами саме, а не з "радянськими людьми", дивним мовним твором так званого комуністичного інтернаціоналізму/.

Досі монополію на політичні контакти з СРСР мала в Польщі виключно комуністична партія. Ці контакти, як і рішення, що приймалися в їх результаті, прийняли форму прихованих сходів, у яких брала участь "верхушка" зацікавлених партій, еwentуально форму розрекламованих з'їздів верховних командирів військ держав Варшавського договору, з'їздів, яких хід і рішення також по суті були приховані.

Сірий громадянин країни блоку знав прекрасно, що в рамках тих таєм-

них імпрез визначається політичну тактику світового комунізму керованого Москвою й ще лиш "гора" окремих партій може брати участь у таких рішеннях. У цій ситуації пропозиції порозумітися з російськими "управителями" поза партією, а скоріше поза її втаємниченим проводом, протягом довгого часу вважалися в нас несерйозним фантазуванням – до речі, так думали не тільки комуністи, але й їх обезсилені безвихідністю "підопічні".

А ось ситуація змінилася. Залізна сталінсько-брежнєвська бюрократія слабшає від ударів Горбачівської перестройки, разом з цим слабшає цупкість блоку, прибалтійські або південні краї зогорожують відходом, хтозна чи не похитнеться Варшавський пакт. У такій ситуації Москві необхідні автентичні союзники в "ялтанських" країнах, а вона добре знає, що дотеперішні нібито-союзники з всяких партійних з'їздів чи таємних зустрічей [- - -] [ст.2 т.3 Закону від 31 VII 1981 р. про контроль публікацій і спектаклів (Збір. зак. ч.20 поз.99 разом з план. змінами)].

Горбачов достатньо інтелігентна людина, аби усвідомлювати, що советів в Польщі аж ніяк не кохають, зокрема після переходу до відома широких молодіжних кіл довго скриваних деталей таких історичних подій, як пакт Ріббентроп-Молотов, Катинь чи мільйонні вивізки поляків з наших під ту пору східних земель. У такій ситуації "поступова" Москва зрозуміє, що ніякий комуністичний інтернаціоналізм, ані дедалі менші партійні еліти Польщі чи Угорщини достатньо надійних, союзних гарантій дати не можуть. Отже треба шукати інших, автентичних гарантів, які користуються в тих розхитаних опозиційними рухами країнах справжнім довірям всього народу. І ось відкривається реальна дорога моєму колишньому передвіщенню, що передбачало охоту Росії шукати в Польщі справжніх і авторитетних союзників поза партією, поза комуністами. Перші ластівки такого стану справ уже появилися: шлях показала польська Церква, ієрархи якої здійснили вже не одну значливу поїздку на схід. Проте й світських ополітичених персон стало ясно: запрошується, наприклад, славний режисер Анджей Вайда, людина з дуже виразним під сучасний момент антикомуністичним і національним обличчям, подекується про можливість московської подорожі самого Валенсі. А незалежних і дуже "ревізіоністичних" матеріалів про СРСР у польській пресі не бракує.

З вищепредставлених міркувань читач зробить легкий висновок, що

Я за втримання спілки

польсько-російської, та тепер спілки без лапок, спертої не на яку-небудь спільність устрою чи ідеології, не на який-небудь багатонаціональний "інтернаціоналізм", а обопільну умову, що має за основу обопільний конкретний інтерес. Який?

Польща загорожена нехиттю своїх давніх, відірваних у роках 39-40 меншостей, що переживають шойно сьогодні свою добу розбурханого войовничого націоналізму, Польща, яка прагне втримати винесену, щоправда з Ялти й Почдаму, та доконечну її державному існуванню територію, Польща, що не один раз викликала серед сусідів сердите хвилювання й засуджувалася в штучності, у нездатності до автентичного здорового економічного життя /не вже відгомін славного епітету Молотова про байстрюка Версальського договору?/, ця Польща, що її патріотизм і відчуття важливої ролі в Європі попри все не зникає, мусить широко зрозуміти й автентично проявити те, що нова, у ході змін Москва це в неї союзник, який, розуміючи її територіальне положення й прагнення повного внутрішнього суверенітету, є, попри руїну "доктрини Брежнєва", і надалі гарантом непорушності ладу в тієї, що її звуть подеколи "слов'янською", та в нашому випадку духовно також "латинською", частині європейського Сходу. А інтерес Москві? Очевидний: та ж

Польща це транзит до Німеччини, він не може бути розхитаним, мусить бути однозначний, мирний - відносини Советського Союзу з Німецьким Райхом та її закомунізованим фрагментом ще довго залишаться мірилом і наріжним каменем європейської рівноваги. Це розуміють прекрасно американці, зацікавлені сьогодні передусім советською, євразійською потугою. Розуміють це й росіяни, звідси й небезпечне попередження отого маршруту Клайпеда--Росток, що оминає Польщу.

Отже обопільна союзна умова без яких-небудь умов щодо устрою й ідеології, eo ipso, без комуністів, [- - -] [ст.2 т.3 Закону квід 31 VII1981 р. про контроль публікацій і спектаклів (Збір. зак. ч.20 поз.99 разом з план. змінами)]. Чи таке перетворення польсько-російських (не польсько-радянських) стосунків можливе, чи це знов пророцтво, без надійної основи в реальності?

У одній зі своїх промов Горбачов ствердив, що він не заперечує індивідуальних реформаторських починів в окремих країнах блоку, натомість за недотримання історичної, повосної "умови" він визнав би два почини: а) вихід з військового пакту держав Варшавського договору; б) відмову від соціалізму.

Щодо пункту а), на мою думку, як кажуть у Варшаві, "нема справи". З пакту не вийдемо, це впливає з європейської геополітики, яку з другого боку гарантує усвідомлюючий й наче схвалюючий "перехідну" нібито ситуацію (перехідні ситуації існують найдовше) капіталістичний Захід. Зрештою, супроти великодержавних обопільних, сьогоднішніх нахилів до скорочування озброєнь, справа отруйності військових пактів, які охоплюють також менші країни йде на спад. (...)

Варшава 30.05, 1989 р.

Стефан Кіселевський

"Tygodnik Solidarność" nr 9 (46) від 28 липня 1989 року

Андрій Тирпич

XI Фестиваль

Проведений 1-2 липня 1989 року XI Фестиваль української пісні й танцю Сопот '89 став визначною подією в житті української громадськості Польщі. Співзвучно з подіями в Україні з'явилася на ньому національна символіка, пролунав національний гімн. Представники громадських українських сил України й Польщі висловили вагомі думки про наше суспільне й політичне існування. Тому-то редакція "Зустрічей" передруковує текст виступу посла до Сейму ПНР д-ра Володимира Мокрого, члена УГС Богдана Гориня, члена Народного Руху України Михайла Саченка, а також голови ГП УСКТ Євгена Кохана на відкриття Фестивалю. Зберігаємо черговість виступів.

Євген Кохан

Дорогі друзі, Шановні гості!

У кожного народу його культура, традиції, які формувалися віками. Плекаючи їх ми намагаємось зберегти все те, що найцінніше, що годиться і треба переказати нашим нащадкам. Українське суспільно-культурне товариство, українське населення в Народній Польщі мають у цьому ділі вагомий вклад. Доказом належного ставлення до своєї культури, її розвитку можуть бути, між іншими, наші фестивалі. Стали вони вже справжнім празником українців у Польщі, святом рідної культури, гордістю та сатисфакцією.

Демократизація політичного, громадського життя у нашій країні є також доброю нагодою для нашого дальшого розвитку, розв'язування проблем, які накопичились роками. З приємністю відзначаємо факт створення Комісії у справах національних меншостей при Центральному Комітеті ПОРП та розгляд їхньої проблематики на одному із засідань Полібюро. Новий підхід, краще ставлення до наших справ є запорукою, що партійні та державні органи робитимуть усе, щоб здійснити наші очікування.

Українське суспільно-культурне товариство останніми роками значно розширило обсяг своєї діяльності. Цінуємо собі наші контакти з різними установами та організаціями, а також закордонну співпрацю, зокрема, з рідною Україною. Наші культурні зв'язки з Товариством "Україна" вже плодоносять. Нещодавно ми відновили контакт з братньою КСУТ-івською організацією в Чехословаччині. Наші художні колективи побували у далекій Північній Америці та на Україні. Стали відвідувати нас художні колективи з рідної української землі, приїжджатимуть до нас також наші брати з різних держав світу. Щоб здійснити наші плани, далі успішно розгортати культурно-освітнє життя, потрібний нам сьогодні спокій, взаєморозуміння, злагода, висока дисциплінованість, копітка праця для загального добра. Обстоюючи мир та дружбу між народами світу, а особливо, з народами Радянського Союзу, ми впевнені, що наше життя приносить нові цінності, упевненість завтрашнього дня.

Дорогі друзі! На XI наше свято ми запросили наших дорогих гостей, представників центральних і місцевих партійних та державних органів. Вдруге офіційно завітали до нас дорогі гості з рідної України, представники Товариства "Україна". Серед наших дорогих гостей є й наші побратими з далекої Канади. Тож дозвольте мені від імені Головного правління УСКТ, Оргко-

мітету фестивалю, Гданської ланки товариства, від вас усіх та від себе широко і сердечно їх привітати.

Serdecznie i goraco witam przedstawicieli najwyższych władz Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej. Serdecznie witam przedstawicieli politycznych i administracyjnych władz województwa Gdańskiego i miasta Sopotu.

Serdecznie i goraco witam przedstawicieli najwyższych władz Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej. Serdecznie witam przedstawicieli politycznych i administracyjnych władz województwa Gdańskiego i miasta Sopotu.

Щиренько і тепло вітаю офіційну делегацію Товариства "Україна" з Києва, яку очолює секретар Валерій Собко. Широко вітаю делегацію Комсомолу з Києва, організаторів фестивалю "Червона рута". Вітаю заступника директора Будинку радянської науки та культури у Варшаві Любима Копиленка. Тепло вітаю директора Будинку радянської науки та культури в Гданську Володимира Покала. Від гарячого серця вітаю колектив "Рідні наспіви" з Києва, під керівництвом Мамалиги, уперше щиренько привітаймо "Верховину" з Торонто у Канаді, під керівництвом пані Олени Глібович. Вітаю також художній колектив "Веселіца", колектив Культурного товариства чехів та словаків з Нездіци, воєвідство Новосанчівське.

Сердечно вітаю журналістів з України, Чехословаччини, журналістів "Нашого Слова" та всіх, які приїхали сьогодні на наше свято. Широко і сердечно вітаю інших наших гостей та Вас усіх, Дорогі друзі, зокрема наших артистів, їхніх керівників, диригентів, інструкторів. Зичимо їм усім від щирого серця якнайкращих успіхів на сцені Лісної опери, а собі теплої, рідної атмосфери, приємних вражень та переживань!

XI Фестиваль художніх колективів Українського суспільно-культурного товариства вважаю відкритим!

Михайло Саченко

Від Великої України,

від імені свободної Київської громади, від імені Українського народного фронту широко вітаємо вільних українців у Польщі. /Бурхливі оплески/ Хліб і пшеничне колосся, принесене з Шевченкового краю, Шевченкової оселі, з Моринців, де народився геніальний Кобзар України і всього світу, хочемо вручити першому українському послові Народної Польщі доктору Володимирові Мокрому! /Овації/

Володимир Мокрий

Дорогі земляки з усіх усюд

І з нашої України, і з Заходу, і з далекої Америки! І колись так було, що ми говорили: "Де наше не пропадало: від Сибіру по Америку". Сьогодні можна сказати: де ж то наше не розцвітає! Я б хотів Вам усім, передовсім моїм дорогим учителям, починаючи від Бартошиць, через Лігницю по Краків дуже сердечно подякувати за те, що Ви мені передали, починаючи від батьків. Ми тут, я, ще цієї дійсної України не бачив, тому то дуже важливим для мене є цей хліб з України. Я хотів Вам сказати, що усі Ваші молитви, і думи послані під час цієї кампанії

- вони мені допомогли скріпитися і вони мене зобов'язують дуже. Це є фініш, а кожен фініш - це, по суті, старт. Я не буду задовго говорити, лише хотів сказати, що переживаємо свято культури, свято незалежної культури. Культура ра може бути тільки незалежною! /Овації/

І ще хотів побажати усім творцям дальшого успіху у творенні і збагачуванні нашої духовної культури на нашій, ще не вільній землі, щоб був вже скоро цей час, що сини України сядуть як газди до Святої вечері, на нашій вже вільній землі. /Бурхливі оплески/

І дай нам Боже щастя, на дорозі до волі народів в Європі з уже прозорими кордонами, у творенні солідарності між людьми, спертій на правді, справедливості і любові ближнього.

І ще хотів привітати тих, які не дійшли до цієї сцени з різних причин, тих творців незалежної науки, як сім'я Крип'якевичів та Андрій Бурачок. Також хочу привітати тих, які є гідні у першій черзі нашої незалежної думки від Тараса Шевченка починаючи, а на Василеві Стусові кінчаючи. І хочу привітати сердечно від нас представника Української Гельсінської Спілки Богдана Гориня. /Овації/

Прошу панства, Мої дорогі! Поки ще скажу, треба подякувати усім тим, які брали участь у цій кампанії, передовсім полякам, які мене власне вибрали, як представника української національної меншості в Польщі і взагалі національних меншин. Є тут серед нас шире й християнське "Дай Боже щастя!" у дальшій нашій праці. Niech żyje solidarność polsko-ukraińska! /Овації/

І ще маю маленьке одне бажання. Думаю, що це є також і Ваше бажання, щоб наша дорога Галина Довбецька, яка співала з "Журавлями" у Києві, щоб нам заспівала. Просимо її. /Оплески/

Тут ще маленька інформація, що є збирані підписи про це, щоб було навчання української мови в радіо і телебаченні з огляду на наше розкинення.

На кінець ще раз: Szczęść nam Boże! Дай Боже щастя!

Богдан Горинь

Століттями нас роз'єднували вороги,

століттями кидали нас по тюрмах, розсівали нас по далеких сибірах, мордували у Соловках, століттями терпів український народ і привик жити нишком не виявляючи свого голосу. І мусив він нарешті прозріти, задуматись над тим, що становить він у світі велику силу і мусить з'єднатися, а щоб з'єднатися мусив мати віні і відчутти ці крила, щоб прилетіти у вигляді представництва, наче "Журавлі", які дали нам приклад такого злітання і спільно сьогодні відчутти велику єдність.

Сьогодні ми разом переживаємо велику хвилину, що стоїмо напередодні великих історичних подій, коли наш народ, як й інші вільні народи, зможе заявити про своє існування, про свою суверенність і самостійність. Видатні політики світу доходять до свідомості, що спокій і безпека в Європі встановляться тоді, коли нарешті відбудеться той великий акт - поява на карті світу незалежної самостійної України! /Довготривалі овації/

Першими кроками до тої великої дати повинно бути усвідомлення, що Україна й Польща мають бути і сьогодні, і в майбутньому великими і чесними сусідами. /Бурхливі оплески/

Сьогодні я підтримаю гасло тих польських інтелігентів, які висловлюють

клич: "Без незалежної України не може бути незалежної Польщі". Підтримаймо їх! /Овації/

Вітаю Вас від Української Гельсінської Спілки, яка має характер всеукраїнської організації, з вірою, що ми спільними силами зуміємо нарешті після усіх тих розділювань, чвар, після усіх тих роз'єднувань відчутти потребу у великій єдності і прийти спільно до великої спільної мети. Слава Україні! /Довготривалі овації/

Василь Седляр

до поеми "І мертвим і живим..."

ПІДЛЯШШЯ

Іван Ігнатюк

Підляшшя і підляшуки*

Короткий історичний нарис

І. територія Підляшшя та походження його назви

Підляшшя — країна, яка колись займала територію по двох боках середнього Буга, від колишнього кордону Польщі з Пруссією аж по Холмщину. На півночі територія сягала по долину Нарви й Бебжи; на сході околиць міста Волковиська, Кам'янця Литовського й Кобриня; на півночі обмежена прадолиною Пулавсько-Пільською, а на заході перемішувалась з Мазовією, вздовж берегів Вісли й Нарви.

Теперішня територія Підляшшя — це територія Білопідляського і Білостоцького воєвідств та значна частина південно-східної території Сідлецького воєвідства. До найзначніших міст на сучасному Підляшші можна зачислити: Білосток, Сідльці, Біла Підляська, Більськ Підляський, Володава, Радинь Підляський, Соколів Підляський, Межиріччя Підляське, Луків, Парців, Лосиці, Сім'ятичі, Гайнівка, Дорогичин, Тереспіль.

Підляшшя поза невеликими височинами, переважно в Білостоцькому воєвідстві є низиною, на якій зустрічаємо багато багон і малих річок. На півдні, при границі з Холмськими узгір'ями, багато озер. Земля тут піщана, маловрожайна. Найважливішими річками Підляшшя є Буг, Нарва, Нурець і Коросна (Кшна). Велика частина території Підляшшя є покрита лісами, з яких насамперед слід назвати Біловезьку пушу та Парцівські й Володавські ліси.

Назва цього регіону, що у північно-східній частині Польської Народної Республіки, руського походження. Походить від слів "под ляхами" (під ляхами), тобто Підляшшя (давніше Подляше). Однак деякі польські вчені заперечують походження цієї невігідної їм назви, яка сугерує, що ця країна колись була руською.

Вони хочуть доказати, що назва країни походить від назви ятвягів, що жили в сусідстві з Підляшшям у його північній частині, або що назва Підляшшя виникла з багатства лісів у цій країні.

II. короткий нарис історії

У період від VIII (повинно бути VI — ред. "Оснів") до IX століття на території нинішнього Підляшшя жило східнослов'янське плем'я дулібів. Було воно дуже численне й сильне, бо займало величезну територію, яка тяглася

*Статтю передруковано з першого номеру українського часопису з Підляшшя — "Основи".

з півдня від Карпат вздовж обох берегів Бугу, від джерела аж майже до його гирла на півночі. Подальше на північ жило балтійське плем'я ятвягів.

Наприкінці VI-го ст. в Карпатах існувала велика військова спілка під командуванням князя дулібів. Можна висунути припущення, що дуліби початково проживали на Прикарпатті, а потім, користаючи з вигідного водяного шляху, яким був Буг, пересунулися на північ, займаючи м. ін. нинішню територію Підляшшя. Опісля дулібів почали називати бужанами, від того що вони жили понад Бугом. На початку X ст. виникає обабіч Бугу племінна держава волинян із центральним городом Волинь над Бугом при устю річки Гучви, де є нинішнє село Городок Надбужній в Замістському воєвідстві.

Пrawdopodobно від назви столиці племінної держави, дулібів званих теж бужанами, почали називати волинянами. Учені твердять, що ці три назви торкаються одного племені у різні періоди історії.

З кінця X ст. по другу половину XIV ст. Підляшшя входило в склад Київської Русі, яка до своїх володінь приєднала частину землі ятвягів. З другої половини XII стор. майже по другу половину XIV століття Підляська земля була під володінням Галицько-Волинського князівства. У цей період важними городами на території Підляшшя були: Берестя над Бугом, Дорогочин, Мельник, Сураж (Сараж), Більськ, Бранськ, Кам'янець, Воїнь (тепер Вогинь), Городищі і Верешин. Три останні - тепер села.

Як відомо, у першій половині XIII ст. в результаті монголо-татарської навали могутня руська держава - Київська Русь - зі столицею в Києві перестала існувати.

У 1520 році створено окреме Підляське воєвідство, у склад якого входила північна й південна частини Підляшшя. У 1566 р. частину Підляшшя з повітами: Берестейським, Кам'янецьким та Кобринським з'єднано в Турово-Пінською землею і створено нове Берестейське воєвідство. Від того часу Підляшшя почали називати територію поменшену на ці землі, що відійшли до нового воєвідства, на які згодом поширилася назва Полісся.

Після унії Польщі з Литвою, підписаної в 1569 р. в Любліні, Підляшшя увійшло в склад Корони (Польщі - ред. "Основа") до Малопольської провінції, де залишилося до кінця існування Речі Посполитої.

Унаслідок третього поділу Польщі в 1795 р. ціле тогочасне Північне Підляшшя аж по ріку Буг увійшло в склад Пруссії, натомість Південне у склад Австрії. Після поразки Пруссії Північне Підляшшя силою Тильжицької угоди 1807 року дісталось під панування Росії. Натомість Південне Підляшшя, яке до 1807 року входило до складу Австрії, включено до Варшавського князівства створеного Наполеоном, а згодом, після Віденського конгресу у 1815 р. увійшло в склад новоствореного Польського Королівства. Власті Королівства з території бувших воєвідств - Берестейського, Мазовецького та Люблинського створили нове, Підляське воєвідство зі столицею в Сідлцях. в 1867 р. царський уряд скасував Підляське воєвідство і створив натомість Сідлецьку губерню.

Заходами українських діячів з Холмщини й Підляшшя, а зокрема холмського православного єпископа Євлогія, з території Сідлецької й Люблинської губернії створено у 1912 р. нову Холмську губернію. границі цієї губернії покривалися з етнічними границями проживання української людності на Холмщині й Підляшші. До Холмської губернії увійшли: з Сідлецької губернії Білопідляський, Володавський, Радинський повіти, а також частина Константинівського. Нову губернію підпорядковано міністрові внутрішніх справ в Петербурзі, а шкільництво віддано під опіку київського шкільного куратора. Людність Холмщини й Підляшшя була офіційно зарахована до "малоросів", що була урядовою назвою українців.

Невдоволення й протести викликало це в польському реакційному та шо-

віністично заставленому до українців середовищі, яке цю подію назвало чет-вертим поділом Польщі. Польська буржуазія й поміщики не допускали навіть думки, що український народ може мати також право до створення власної держави. Питання виділення Холмщини й Підляшшя в українську губернію ще й тепер час від часу в деяких часописах відбивається гикавкою. Після заняття території Польського Королівства в 1915 р. німцями Підляшшя опинилося під їх управлінням.

У 1919-18 роках українські діячі з Холмщини і Підляшшя робили заходи, щоб етнічно українські землі між Бугом і Вепром знайшлися в межах української держави. Узявши до уваги протести /повинно бути: заяви - ред. "Зустрічей" / Всехолмського з'їзду і української громади в Білій Підляській пленум Української Центральної Ради вирішило прилучити Холмщину й Підляшшя до України.

У 1918 р. відбулися в Бересті над Бугом мирні переговори поміж Німеччиною і Австро-Угорщиною з одної та Росією й Україною з другої сторони. Тут підписано 8. 02. окремий договір з Центральною Радою України відносно включення Підляшшя і Холмщини до України. На розмовах в Бересті Холмщину й Підляшшя репрезентував Холмський губерніяльний Комітет на чолі з Олександром Скорописом-Йолтуховським, членом управи Союзу визволення України. У складі делегації були м. ін. Антон Васильчук від Міністерства хліборобських справ, родом з Холма, др. Василь Дмитріюк від Міністерства здоров'я, родом з Костомолотів і Тиміш Олесіюк від Міністерства освіти, родом з Вишнич, володавського повіту.

У результаті Ризького мирного договору 1921 року Підляшшя і Холмщина відійшли від України та дісталися під панування буржуазної Польщі.

У серпні 1919 р. Південне Підляшшя ввійшло до Люблинського воєвідства, Північне до Білостоцького.

Про мрії підляшуків і холмшаків приєднати їх до рідної землі, до України, хай скаже вірш холмського поета (Володимира Островського — ред. "Оснів"), написаний після першої світової війни:

До Тебе, рідна Україно,
Я простягаю руки:
Бо ти — сестра моя єдина,
Рятуй мене від муки!
Ти, що позабулася неволі,
Що скинула свої кайдани,
Рятуй мене, тягни з неволі,
Лікуй смертельні рани!
Прийми й діток моїх маленьких,
Вони не мають дому,
Я їх не дам, таких дрібненьких,
У наймити нікому!
Хай і вони зазнають долі,
Що людям засвітила,
Хай не кленуть мене в неволі,
Що я їх породила!

III. населення і національне питання

Автохтонна людність Підляшшя це нащадки східнослов'янського племені волинян, званого давніше бужанами і дулібами. За "Повістю временних літ" Нестора дуліби були плем'ям західнослов'янським тобто лехіцьким. Учені, як доказ подають, що на території проживання дулібів залишилися дві топонімічні назви: Белз і Пелтев, які слід зачислити до західнослов'янських мов.

Подають також, що на території нинішньої Чехословаччини жив невеликий відламок плем'я дулібів. Останнім часом деякі польські вчені сугерують, що дуліби це ніхто інший а саме лендзяни тобто "ляхи", яких теж інколи звали бужанами. Отже немає жодного сліду, де жили ці "польські" лендзяни-ляхи, так як, наприклад, маємо донині виразні сліди давних племен мазовшан, сілез'ян, кашубів. І тому ті вчені хочуть довести, що на території колишньої Червоної Русі, Холмщини й Підляшшя жило польське плем'я лендзян, тобто "ляхів", яке в результаті експансії Русі на захід, починаючи від початку X сторіччя, зрушилося. Як доказ цього подається, що на території давнішого Люблінського воєводства не виступають перехідні говірки, так як на всіх інших слов'янських пограниччях ("Dzieje Lubelszczyzny", під редакцією Т. Менцля, Варшава 1984 р.)

На мою думку це є доказ, що на південно-східній, східній і північно-східній території давньої Люблінщини жила руська (українська) людність, яка в результаті багатовікової політики польської держави ополачилася, тобто втратила свою рідну українську мову, а прийняла мову польську в її літературному вигляді, а не в говірковому. Ми тепер є свідками, як на Підляшші ті українці, які колонізуються не приймають говірки, наприклад мазурської, а приймають літературну польську мову.

Є, однак, деякі польські вчені, які висувують тезу, що лендзяни, від яких походить назва поляків — "ляхи", не мусили бути доконче західнослов'янським плем'ям, а вельми правдоподібно, що було це плем'я східнослов'янське, яке проживало найдалше на сході, в сусідстві лехітських племен. Адже — ствержують вони — первісні германи, від яких пішла німецька нація, не були плем'ям тевтонським, а кельтським. Такої самої думки є українські вчені. Твердять вони, що Несторові "ляхи" були саме східнослов'янським плем'ям, а не західнослов'янським. Ці лендзяни-ляхи проживали на правому березі річки Вісли між гирлами Вепра і Сяну. У старі часи Вісла була границею, яка розділяла східних слов'ян від західних. Український вчений Михайло Грушевський вважає, що назву "ляхи" українці перенесли на всіх поляків щойно пізніше.

Також деякі польські вчені хочуть довести, що на території нинішнього Підляшшя проживала у період середньовіччя польська людність, але київський князь Ярослав Мудрий, користаючи із заколоту в Польщі, наїхав в 1038 році Підляшшя та поселив тут русинів, натомість польську людність — мазурського і малопольського походження — переселив на Київщину. Ця теза необгрунтована, бо історичні та археологічні дані виказують, що перед виникненням Київської Русі, а також і Польщі, в басейні Буга жило східнослов'янське плем'я дулібів, яке згодом прийняло назву бужан, а відтак волинян.

Хочу подати кілька аргументів, щоб довести, що автохтонна людність Підляшшя й Холмщини живе на тій території споконвіку, що вона українського походження і не є результатом зрушення польської людності, яка тут нібито ще жила перед руською (українською). Наведу слова відомого російського історика Б. Грекова з його книжки п. з. "Київська Русь": "Басейн Буга, наприклад, міркуючи по заселенню, є колишньою руською землею, за яку велася довготривала боротьба між Польщею і Київською Руссю.

Та частина західної України, яку "Повість минулих літ" називає "Червонськими городами", була заселена руською народністю. Це доказують наступні факти:

- 1/ давніша людність цієї країни це галузка східних слов'ян — дулібів;
- 2/ археологічні, лінгвістичні (мовні) і правові дані засвідчують однорідну культуру від Карпат по Дніпро;
- 3/ сучасна українська людність, переважно сільська, цієї країни не є зайшлою, але місцевою, корінною людністю. Абсолютно немає нічого,

щоб казувало на те, що перед українцями жили тут поляки. Стремління Польщі заволодіти цією землею є фактом безсумнівним. Боротьба поміж староруською державою і Польщею почалася правдоподібно ще перед X сторіччям. Коли літописець говорить "і зайняв гради їхні" має на думці городи-твердині збудовані поляками, або зайняті лише польськими заставами і у великій мірі сполонізовані в результаті їх (поляків — П.І.) експансії на схід". (Варшава 1955, с. 493.)

На українське походження підляської людності, яке проживає від Холмської височини і річки Вепр на півдні аж по ріку Нарву у Білостоцькому воєвідстві на півночі, вказує ономастика. Для прикладу наведу по кілька офіціальних назв з деяких колишніх повітів Підляшшя: Голешув (в говірці Голишово), Долгоброди (Дубогроди), Годовно, Городище — Володавського повіту; Угнін, Коденець, Чебераки, Кропівки — Парчівського повіту; Вогинь (Вогінь), Деревічна, Береза, Загайки — Радинського повіту; Гушлев (Гушлів), Горошки, Готиче (Готичі), Головчице — Лосицького повіту; Репни, Головеньки, Грушевка, Лебедзе (Лебеди) — Соколівського повіту (Соколів Підляський); Дрогичин (Доргичин), Мельник, Боратинець Руський, Токари — Сім'ятицького повіту; Голоди, Молочки, Дубно, Зубово — Більського повіту; Версток, Новобезрезово, Градочна — Гайнівського повіту.

Очевидно, найбільш українська, бо не піддалася польонізації, топоніміка піль, лук, пасовиськ, лісів, багон, річок і урочищ тощо.

Найбільш поширеним на Підляшші прізвищем, типовим для населення Західної України, є прізвище з суфіксом —ук, напр.: Семенюк, Іванюк, Грицюк, Ковальчук тощо. Багато тут також загальноукраїнських прізвищ з суфіксами —ко, —ич, —а, —й, —ець і —ик, напр.: Байко, Пучко, Піжко, Слишко, Миронович, Гапонович, Макаревич, Денейка, Солодуха, Пунда, Гарабурда, Скринський, Горбачевський, Гулевський, Василевський, Волинець, Туренець, Годованець, Мартиховець, Кусик, Божик, Дудик, Павлик, а також прізвищ, які колись були руськими іменами, як от: Дорош, Кохан, Гапон, Троць та інші.

У XIII ст. в результаті нашестя татарів, боротьби Галицько-Волинського князівства та мазовецьких князів і німецьких хрестоносців з ятвягами, майже ціле Підляшшя було знищене й обезлюднене.

Від кінця XII ст. аж до кінця XVIII ст. Підляшшя є територією колонізації, яка йде сюди з сходу — дуже сильна й численна, слабша з заходу, так само слабка з північного сходу і з півдня.

Українська людність напливає з Волчі і Полісся на Південне Підляшшя і південно-східні терени Північного Підляшшя (поміж Бугом і Нарвою). Білоруська людність напливає з-над Німану й Росі (околиці Волковиська) на північно-східню територію Північного Підляшшя. Польська людність, здебільшого шляхта, напливає передусім з Мазовії на західну частину цілого Підляшшя, а також з півдня, з Люблинщини, на південно-західну частину Підляшшя.

Є теж чимало островів корінної польської людності (бувшої дрібної мазовецької шляхти) в морі української чи білоруської людності в Білопідляському й Білостоцькому воєвідствах.

У XVII ст. поселилися на Підляшші татари, а саме у північній його частині в таких селах як: Крушиняни, Богоніки, Лужани, Білогорці та інші, а також в південній його частині в селах: Лебедів, Малашевичі й Студзянки. З початком XVIII ст. почали на Підляшші оселюватися євреї, передусім в містах і оселях. Оселилися тут також нечисленні групи німців і голландців, головним чином на Північному Підляшші. Повстало теж кілька німецьких колоній на Південному Підляшші.

Поселенців спроваджували сюди литовські, литовсько-руські, українські,

білоруські й польські пани, котрі володіли тут великими угіддями. Колонізацію Підляшшя вела також Православна й Римо-католицька церкви, які були власниками великих теренів. З-поміж великих землевласників Північного Підляшшя треба назвати таких як: князь Витовт, Іван Ходкевич, Олехно Кмита, Іван Сапіга, Богуш Боговитович, Михайло Глинський, Микола Радивил, Остап Воллович, та інші, а на Південному Підляшші були це пани: Забжезінські, Полубинські, Сангушки, Слуцькі, Головни, Сапіги, Насути, Боговити-ни, Іллїнічі, Заміські та інші.

Отже Підляшшя є країною, де стикалися оселі племен слов'янських з балтськими, де проходила і проходить границя поміж західними і східними слов'янами, де проходить тепер границя між українською, білоруською і по-

Василь Седляр

льською людністю, де стикаються і перемішуються мови і культури трьох народів.

Починаючи з другої половини XVI ст. положення української людності на Підляшші було трагічне і переповнене стражданнями. З початком XVII ст. на феодално-кріпацький гніт людності наложилось релігійне і національне гноблення. Магнатсько-шляхетська Польща, самодержавна і імперіалістична Росія, а потім буржуазна Польща трактували Підляшшя як свого роду колонію.

Хочу коротко сказати про найважливіші події в житті української людності цього краю. Ті події, крім подій, які мали місце після 1944 р., торкаються також у такій самій мірі білоруської людності. Адже на протяжці цілої історії Підляшшя доля цих двох братніх народів є спільною.

Як відомо, у 1569 р. у Любліні була підписана державна унія між Польщею і Великими Князівством Литовським, силою якої Підляшшя, разом з Волинною і Київщиною переходить під володіння Корони (Польщі). Трагічною подією для українців-підляшуків і для цілого українського народу було підписання православними єпископами унії з Римо-католицькою Церквою в Бересті над Бугом в 1596 р. Від цього моменту починається повільне окатоличування і ополячування українців Підляшшя.

Деяке відлуння на Підляшші мала національно-визвольна війна українського народу на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким проти панування на Україні магнатсько-шляхетської Польщі. У 1648-49 рр., і на Підляшші виступили селяни зі зброєю в руках проти шляхетсько-польських панів.

Багато страждань перенесла підляська людність під час шведської навала на Польщу (1655-57), наїзду Трансільванії (1656-57) та набігу Москви (1658-60). Десятки міст і сотки сіл спалено й знищено. У результаті воєнних утрат, голоду та пошесті і хвороб згинула майже половина людності регіону. Дуже трагічним був теж початок першої половини XIX ст. У 1852 р. панує тут страшенний голод і епідемія холери й тифу. У 1852 і 1855 рр. вибухає знов пошесть холери і тифодальної гарячки. В ті часи померло на Підляшші десятки тисяч людей. Повимирали цілі родини, а навіть і цілі села. Про ці жахливі події пригадують нам хрести, які стоять майже по всіх підляських селах.

Позитивною подією було натомість знесення в 1864 р. царським урядом кріпацтва й надання селянам землі.

Наступною важливою подією в житті українців на Підляшші було її евакуювання царськими військами в час I-ї світової війни (1915 р.) у глиб Росії. Подається, що з однієї Сідлецької губернії евакуювано біля 20 тисяч українців. Це мало трагічні наслідки. Поворот населення до рідних сторін тривав від 1918 до 1922 рр. Люди не мали куди повертатися, величезна кількість сіл була спалена російськими військами в час їхнього відступу перед німцями. Коли люди повернулися, застали згарища там, де стояли їхні села, застали поля порослі молодим лісом. Частина людей не повернулася з Росії, а дуже багато після повороту на рідне Підляшшя вмерло від голоду і хворіб, а передусім від пошесті тифу. У наслідок описаних подій православна людність Підляшшя поменшилася на біля 20%.

Наступною подією була репатріація у 1945-46 рр. української людності до УРСР. З Південного Підляшшя репатріювалося 26 115 чоловік, в тому з Володавського повіту - 25 030, з Любартівського - 811 і 274 чоловік з Радинського повіту. Статистики не подають скільки української людності репатріювалося з Білопідляського повіту. Українці того повіту виїжджали до суміжної Берестейської області, яку включено до Білоруської РСР, не зважаючи на те, що переважна більшість мешканців цієї області говорила українською мовою. На мою думку, біля 5 тис. чоловік з колишнього Білопідлясь-

кого повіту переселилося на радянську Білорусь.

Немає теж жодних даних скільки людності української й білоруської національності переселилося в ті роки з Білостоцького воєводства на Білорусь. Можна, однак, гадати, що основна маса людності Білостоцького воєводства залишилася у своїх рідних місцях проживання. Деякі дослідники подають, що з Білостоцького воєводства виїхало на радянську Білорусь 49 032 чоловік. Польські статистики подають, що загалом з Польщі до Радянського Союзу переселилося 529 925 осіб української національності /Офіціальні статистики подають, що було це бл. 480 тисяч людей - ред. "Зустрічей"/.

Наступною трагічною подією в житті українців Підляшшя було його насильне виселення на північно-західні землі Польщі у 1947 р. Деякі дослідники подають, що з Лемківщини, Надсяння, Холмщини й Підляшшя (Південного - ред. "Основ") в рамках акції "Вісла" виселено на т.зв. Відвойовані землі біля 11 тис. українських родин, цебто біля 344 тис. чоловік /тут, очевидно, якась помилка - ред. "Зустрічей"/. З повіту Біла Підляська виселено до Ольштинського воєводства 2 192 українські родини, з Володавського 1 650 родин і з Парчівського повіту 428 родин - разом 4 260 родин, тобто біля 13 тис. чоловік. Останньою корисною подією була т.зв. "відлига" у 1956-57 р., коли-то офіційно польські соціалістичні власті дали українцям право на рідну мову, свою віру, плекання рідної культури і дозволено на повороти українських родин в рідні місця, якщо їхні господарства не були зайняті. У роках 1956-58 повернулося на Підляшшя 3 225 українських родин, в тому до Білопідляського повіту 1 540 родин, до Володавського повіту 1 320 родин і до Парчівського повіту 365 родин, то є приблизно 10 тис. чоловік. (Дані про людність занижені, бо раховано, що пересічно кожна родина складалася з трьох осіб.) Тепер, після поворотів з Північних Земель, українці проживають в таких місцевостях на Південному Підляшші як: Біла Підляська, Володава, Голишево, Яблосин, Новосілки, Паросля, Кобиляни, Кодень, Вовчин, Копитів, Межилистя, Маташівка, Розбитівка, Кривовілька, Носово, Янівка, Лишня, Тереспіль, Заболоття, Шостаки, Вілька Заболотська, Костомолоти, Дратово, Голя, Кропівки, Хворостита, Загайки, Коденець, Кривоверба, Колеховичі та інші. Коли б це населення не піддалося асиміляції, то, беручи до уваги пересічний природний приріст, повинно проживати тепер на Південному Підляшші щонайменше 20 тис. осіб української національності.

Як вже ми це вище сказали, окатоличування і ополячування українського і білоруського населення розпочалося після підписня в Берестю релігійної унії. Найраніше почалася асиміляція руського (українського й білоруського) елементу Підляшшя, проживаючого в містечках і селах найдаліше висунутих на захід і на північний захід, а також там, де було воно оточене польською (мазурською) людністю, а саме в околицях таких міст, як: Ганязь (Гоньонда), Книшин, Тикотин, Хорош, Сараж (Сураж), Бранськ, Тихоновець (Цехановець), Соколів Підл., Дорогичі, Сельці (Сідльці), Лосиці Межиріччя, Радивь, Парчів, Острів Любл. і Любартів.

Процес латинізації і полонізації західної та північно-західної частини Підляшшя проходив повільно на протязі XVII і XVIII століть. Тадеуш Мендель в книжці "Dzieje Lubelszczyzny" пише: "Полонізація уніатської людності проходила шляхом мішаних подружж та близького й приятного сусідства з людністю латинського віросповідання."

Хочу пригадати, що після 1815 р., ціле Підляшшя знайшлося в межах Російської імперії. Царат почав вести політику русифікації та провадити боротьбу за відлатинізування уніатської Церкви. Уніатська Церква на Південному й Північному Підляшші була тоді так златинізована, що майже нічого вже не залишилося в ній зі слов'янського східного обряду. Уніатські священники здебільшого визнавали себе за поляків. У церквах проповіді мови-

лися виключно польською мовою.

Як відомо, у 1875 р. наступає "воз'єднання" Холмсько-Підляської уніатської єпархії з Православною російською церквою, і цим самим скасування Берестейської унії. Частина уніатів не прийняла до відома цього "воз'єднання" і залишилася "упорствуючими", головним чином на Південному Підляшші. На Північному Підляшші, яке ввійшло до Гродненської губернії, унію скасовано ще у 1839 р., і тут явище "упорствующих" не виступало. Як відомо, царат переслідував уніатів. Багато людей, в тому греко-католицьких священиків, арештовано, а частину вивезено в Сибір. Це було причиною, що селяни-уніати шукали допомоги з боку польського суспільства. Під впливом революції 1905 р. цар Микола II видає "Толеранційний указ", який мав на Підляшші й Холмщині цілком не передбачені наслідки. Царський указ про свободу совісті спричинився до переходу на Підляшші й Холмщині в римо-католицьке віросповідання біля 150 тис. бувших уніатів. За даними органу Православної церкви, часопису "Колокол", у Сідлецькій губернії в 1905-08 рр. перейшло з православ'я на римо-католицьку віру 100 751 чоловік, бувших уніатів української національності. Цим ті бувші уніати визнали свою приналежність до польської нації, згідно з прийнятою на Підляшші засадою: хто католик - той поляк.

На Північному Підляшші в Сувальській губернії, тобто на північ від Бебжи, перейшло на римо-католицизм 14 308 бувших уніатів білоруської національності. Окатоличення і ополячення білорусів, які численно проживають у бувшому Соколівському повіті на Білосточчині наступило мабуть ще перед 1807 роком, тобто перед влученням Північного Підляшшя до Російського царства.

Полонізація української й білоруської людності посилилася після 1918 р., і велася на протязі існування буржуазної Польщі. Хоча додати, що Польща підписала у Версалі "Договір про охорону національних меншостей", але ніколи цей договір не був здійснений, ні шляхом доброї волі польського уряду, ані під примусом Ліги Націй.

Польські власті й Римо-католицька Церква стосували всілякі засоби, щоб непольську людність якнайскоріше засим'ювати. Адміністративно-економічні натиски, арешти, руйнування православних церков, ув'язнення більш свідомих під національним оглядом людей у таборі в Березі Картузькій, заборона книжок, часописів і шкіл рідною мовою зробило на Підляшші своє. Багато українців перейшло тут на римо-католицьке віросповідання і назвало себе поляками.

Прикладом такого адміністративно-економічного натиску є факт, що після повороту українців з Росії, матеріальну й грошову допомогу польські власті давали лише тим українцям, які змінили свою православну віру і назвалися поляками. У 1918-19 рр. багато українців з села Гання і Данці під загрозою смерті з голоду перейшло на католицизм, а православну церкву в Ганні замінено на римо-католицький костел.

Процесу католичення і полонізації українців не припинила Народна Польща, яка проголошувала після 1944 р. гасла соціалізму й рівноправності громадян. Насильне виселення українців Підляшшя в Ольштинське воевідство, його розпорошення по кілька родин в оточенні польської людності, відсутність на нових місцях проживання православних церков, а також їх відсутність після повороту на рідні землі - усе це спричинилося до переходження багатьох українців на римо-католицизм і тим визнавання себе уже людьми кращої категорії, тобто громадянами польської національності.

Були випадки, що під загрозою виселення люди змінювали своє віросповідання та національність. Таким прикладом є село Опілля в гміні Подедвір'я бувшого Володавського повіту, де за суму 500 зл. люди купували в римо-ка-

толицького ксьондза свідомство свого хрищення і ставалися поляками, залишаючись на місці. На мою думку, величезна кількість українців, які повернулися з "заходу" на Підляшшя, ополячилися, а багатьох з них приховує свою національну приналежність. Асиміляції піддалося у великій мірі молоде покоління.

Після повороту на рідні місця найбільше українських родин окатоличилися й ополячилися в бувших Володавському й Парчівському повітах. Причиною є те, що повернулося до рідних сіл по кілька або кільканадцять родин в польське середовище, часто ворожо наставлене до української нації взагалі. Неабиякий вплив на асиміляцію української людності після повороту мав страх перед поновним виселенням, а також брак Православної Церкви.

Набагато менше піддалися асиміляції українці бушого Білопідляського повіту, зокрема в його частині, яка понад Бугом. Певним заборолом проти окатоличування і тим самим асиміляції, є Яблочинський монастир, а також щеда національна свідомість людей.

На Північному Підляшші, у Білостоцькому воєвідстві найменш піддається асиміляції українськомовна православна людність, що проживає між Бугом і Нарвою, натомість білоруськомовна людність, малосвідома під національним оглядом, дуже легко асимілюється.

Тепер на Південному Підляшші можна нарахувати коло 3 тис. (!) українців. Скільки було українців на Підляшші під час коли було воно частиною Великого Князівства Литовського? Скільки було на Підляшші українців, коли перейшло воно під панування царської Росії? На ці запитання не має відповіді, бо ніхто в ті часи не провадив переписів людності.

За статистичними даними, на Холмщині й Підляшші в 1870 р. проживало 249 тис. українців, в 1897р. - 304 тис., а в 1914 р. 314 тис. українців. Виразні втрати української людності Холмщини й Підляшшя були наслідком релігійної унії та її ліквідації. Кількість українців в 1914 р. повинна бути не 314 тис, а 830 тис. (при обрахунку взято до уваги природний приріст населення разом з цими українцями, які в результаті унії прийняли католицьку віру й польську національність). Інакше кажучи, втрати української людності в минулому столітті на Холмщині й Підляшші - 516 тис. осіб.

Скільки було фактично українців на Холмщині й Підляшші у міжвоєнний період дуже важко подати. Переписи, як відомо, були фальшовані, а кількість українського населення була санаційними властями цілеспрямовано занижена. Причиною такого стану була також дуже низька національна свідомість українців на Підляшші. Під час переписів вони називали себе "тутешніми", "руськими", "православними", а навіть поляками, плутаючи громадянство з національністю. Проф. Кубійович в своїй "Географії України і сумежних земель" подає, що у міжвоєнний період на Люблинщині проживало 210 тис. українців. Синод Православної Церкви в своєму меморандумі від 16.06.1938 р. говорить про 250 тис. православних на Люблинщині. Євген Пастернак у своїй книжці "Нарис історії Холмщини і Підляшшя" вчислює, що в 30-ті рр. на Холмщині й Підляшші проживало 240 тис. українців. Проф. Маньковський в книжці "Dzieje Lubelszczyzny" подає, що під час німецької окупації в Люблинському дистрикті, до складу якого входили Підляшшя й Холмщина, проживало біля 200 тис. українців, на 2 до 2,5 мільйона всієї людності дистрикту. У 1944 р. перед репатріацією української людності до Радянського Союзу уряд Народної Польщі подав, що на Люблинщині проживає 233 294 особи української національності. Болеслав Борис Борисюк у книжці "Lata walki", на підставі джерел Воєвідського архіву та Воєвідського уряду в Люблині подав, що в 1939 р. в повіті Біла Підляська проживало 18 192 українців, що становило 15,6% людності повіту, в Любартівському повіті 1544 осіб (1,4%), в Радинському повіті 1840 осіб (1,6%) і у Володавському

повіті 33 382 осіб - 29,6% людності. У цілому в цих повітах Південного Підляшшя проживало перед вибухом II-ї світової війни 54 958 українців, що становило 12,5% всієї людності цих повітів.

Як видно з повищих даних, не всіх українців на протязі соток літ удалося окатоличити й ополячити. Асиміляція української людності на Підляшші також не проходила легко, оскільки Т. Кравчак в брошурі виданій в 1982 р. в Білій Підляській п.з. "Kształtowanie świadomości narodowej wśród ludności wiejskiej Podlasia w latach 1863-1918" скаржитья, що "Селяни уніатського віросповідання довершили національне самовизначення доперва в другій половині XIX, або в першому двадцятиріччі XX століття."

Кінчаючи статтю, хочу сказати, що слід ще а'ясувати питання української людності на Північному Підляшші, а саме в нинішньому Білопідляському воєвідстві.

Російський перепис людності 1897 р. виказав в був. Більському повіті (Більськ) 36,8% українців (званих в царській Росії урядово малоросами, а в Польщі до війни русинами), а білорусів лише 3,6% по відношенні до цілої людності повіту. Д-р А.Крисінський на підставі польського перепису з 1921 р. вичислив, що в Більському повіті проживало тоді 38 946 українців. Також у статті "Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce", надрукованій в часописі "Sprawy narodowościowe", nr. 6/1928 подає, що в січні 1923 р. у Більському повіті проживало 59821 українець.

Хочу сказати, що не тільки російські й польські вчені та дослідники-етнографи й мовознавці зачисляли й зачисляють людність, яка проживає над Бугом і Нарвою, до української нації, але також деякі білоруські вчені, на пр. проф. Єфім Карський у своїй праці "Белоруси" (Вільно 1904 р.) визначив південну границю білоруського елемента по лінії Нарви в напрямі до Білорезі.

У деяких польських книжкових публікаціях та газетах, а зокрема в білоруській "Ніві", що виходить у Білостоці, можна зустріти ствердження, що у Білопідляському і Сідлецькому воєвідствах проживають білоруси. На мою думку, в Білопідляському воєвідстві з-посеред корінної православної людності не знайдемо ні одного білоруса, а тим більше у Сідлецькому воєвідстві де вже давно, близько 100 літ тому всі православні окатоличились і ополячилися.

Ці помилкові твердження виникають з того, що у міжвоєнний період в бувшому Білопідляському повіті і в північних гмінах Володавського повіту діяла Комуністична партія Західної Білорусі, а не Західної України. Ці помилкові твердження є також "гикавкою" німецької політики сіяння ворожнечі між слов'янськими народами згідно з римською засадою "Divide et impera" - "Діли й володай".

У 1940 році німці дали згоду Білоруському допомоговому комітетові у Варшаві зорганізувати подібний комітет в Білій Підляській. (Як відомо, Білосточчина, де проживали білоруси в 1939-41 рр. в межах Радянського Союзу. (Такий комітет, очолюваний діячем з Варшави Сенкевичем, виник і діяв в Білій Підляській до 1944р. Очевидно, проводив він пропаганду серед української людності за приймання білоруських кенкарт (документів про особу). У 1943 р. число "білорусів" в бувшому Білопідляському повіті було всього 495 чоловік, а це передусім в гміні Заболоття і Янів Підляський, де війтами німці призначили білоруських діячів з Варшави.

І така в загальному нарисі історія людності Підляшшя та національно-го питання в цьому регіоні.

Люблін, 13 липня 1985 р.

Іван Ігнатюк

Шукаємо нової моделі праці

Розмова з провідними діячами з Підляшшя: Іваном Киризьком /поет, член ГП УСКТ, живе у Більську Підляському/, Євгеном Рижиком /географ, член ГП УСКТ, живе у Більську Підляському/, Григорієм Купріяновичем /студент факультету Історії Люблинського університету Марії Склодовської-Кюрі/.

Зустрічі: Предметом нашої розмови має бути український культурно-національний рух на Північному Підляшші. Проте, перш ніж перейти до його характеристики, будь ласка, розкажіть про себе, дорогу до української національної свідомості, бо ж оскільки знаю вона прийшла до Вас не зразу, але появилася вже у досить зрілому віці.

Іван Киризьок: У моєму випадку велику роль зіграли предки. Мій понад 90-річний дід багато розказував мені про Підляшшя, про Руську землю, що простягається від Дніпра по нашу Нарву й від Бугу аж під Москву, не одно почув я від нього про козаків, Тараса Бульбу. Він, будучи в царській армії, між іншим здобував Перемишль, читав однойменну повість Гоголя. Читав дещо з поезії. "Кобзаря" Шевченка знало в нашому селі (Крив'ятичі) кілька осіб з покоління, якому сьогодні 60-70 років.

Велику роль відіграла також мова. Під час науки білоруської мови в початковій школі в селі Море, потім в середній у Більську Підляському, я бачив парадокси: ми на уроках білоруської мови говорили "хадзіці", "рабіці", "пісаці", а вийшовши за двері, говорили по-своєму: тобто "ходити", "робити", "співати". І вчитель білоруської мови говорив з нами говіркою, тому, що походив з наших околиць, а не з-під Кринок чи з Білоруської РСР. Маючи, отже, усього 14-16 років можна було собі усвідомити, що воно щось не так. А до того приходило й те, що в моєму рідному селі Крив'ятичах ніхто з старших осіб не казав, що вони білоруси. Називали себе "тутейші", "православні", "руські".

Вірші я почав писати з 12 років говіркою мого села. Згодом, коли вже вчився в білоруському лицей став писати білоруською мовою. Я відчував, що поезія мені не дається, бо цю мову я вивчав так як і польську. А найкраще писалося, звичайно, рідною говіркою. І саме через мову предків дійшов до такої, а не іншої свідомості.

Двадцять років я співробітничав з Білоруським громадсько-культурним товариством, друкувався в його виданнях. Але, цікава справа, коли в альманахах, у "Ніві", мені поміщали вірші писані говіркою, то все ж окремою книжкою таких віршів видати не хотіли. Внутрішні рецензенти Товариства стверджували, що це українська поезія, український діалект. Належав я також одинадцять років до хору "Васильочки". Завдяки людям з нашого середовища чи не 70% пісень ми співали нашою говіркою. Це були чисто українські пісні, яких співалося навіть десь у центральній Україні. Тому-то годі дивуватися, що різні люди в Білостоці почали вставляти в тексти наших пісень білоруські слова. Через це багато людей відійшло з хору.

І ще одна справа. Для кшталтування національної свідомості необхідно знати Історію, бо без її знання свідомості просто немає. Я почав цікавитися минулим нашої землі десь у 20-21 році життя. Перед цим і не мав доступу, і не було особливої охоти. Зрештою, з чого можна було вчитися, коли не було добрих видань, які широко говорили б про Підляшшя. Згодом, хто відчинив свої скрині, хто знайшов якусь цікаву позицію, зробив ксерокопію.

Таким чином ми почали пізнавати історію свого краю. Сам я побачив, що ми живемо на пограниччі впливів східно- і західнослов'янської культур, що була тут колись Київська Русь. У початкових школах не ведеться навчання білоруської історії, лише мови. Тому молода людина майже нічого не знає про Київську Русь, князя Данила. Тенденційно вимагається ті речі, які йдуть від Сянока, Перемишля, через Холм аж під Білосток. Українські справи на Підляшші існували, але були приглушені, бо польська влада після 1956 року накинута концепцію, що людиність між Бугом і Нарвою є білоруська.

Євген Рижик: Походжу з села Кнориди, яке знаходиться на польсько-українському етнічному пограниччі. Половина села говорить по-польськи, а половина українським діалектом. У моїй сім'ї, подібно як у більшості сімей нашого регіону, не було жодного національного виховання. У школі від II до VIII класу я вчився білоруської мови, бо це було обов'язкове. На уроках релігії, з православним священником про національні справи також не було мови. Вибираючи найкращу середню школу, я поступив до білоруського ліцею в Більську Підляському. Навчався тут в 1974–1978 роках і в цей період тут не мовилося про які-небудь національні проблеми, у тому числі й про білоруські. Велося навчання білоруської мови, але з кожним роком росла перевага учнів з Більська, а з ними повсюдно почала панувати польська мова. Я закінчив цю школу, не знаючи ні одної білоруської пісні. Згодом я став студентом географічного факультету Варшавського університету, активно включився в роботу Студентського наукового гуртка географів. Про ніякі аустрічі нашої молоді з Підляшшя я тоді не чув. І щойно у 1980 році, коли в Польщі створилася відома ситуація, пробудилася в мені потреба шукати своє коріння, своїх людей. Хотілося віднайти себе в новій ситуації. Це тривало кілька місяців. Нарешті я віднайшов трохи людей і навесні 1981 р. ми почали творити Білоруське об'єднання студентів. Тринадцять років я вчився білоруської мови, ськ-так знав білоруську літературу, історію, про українську не відаючи нічого. Українська культура була присутня в моїй свідомості лише в побутовій, фольклорній формі. Тому "силою розгону" прийшов я до білоруського руху, тим більше, що я не знав нічого про український рух на Підляшші.

Протягом 1981 року ситуація почала "виразнішати". Я познайомився з багатьма людьми з Південного й Північного Підляшшя, які краще орієнтувалися в цій справі. У певний момент двох членів Засновницького комітету БОС відійшло з нього, заявляючи, що вони українці. З того моменту у мене появились великі сумніви. Почав розмовляти, дискутувати про ці проблеми, передовсім з родиною. Виявилось, мати говорить про себе як про русинку, дядько вважає себе українцем, батько українець, дід малорос. Прийшли довгі розмови, суперечки. Цього було мені, однак, замало. Почав я розшуки відповідної наукової літератури й скоро дійшов до позицій, які ясно аргументували ким я повинен почуватися. Ця зміна відбулася дуже скоро, в внутрішнього переконання, ніхто нічого мені не накидав.

Поволі я віднаходив подібно думаючих людей серед студентів, людей в т. зв. терені. Почалися аустрічі, перші почини.

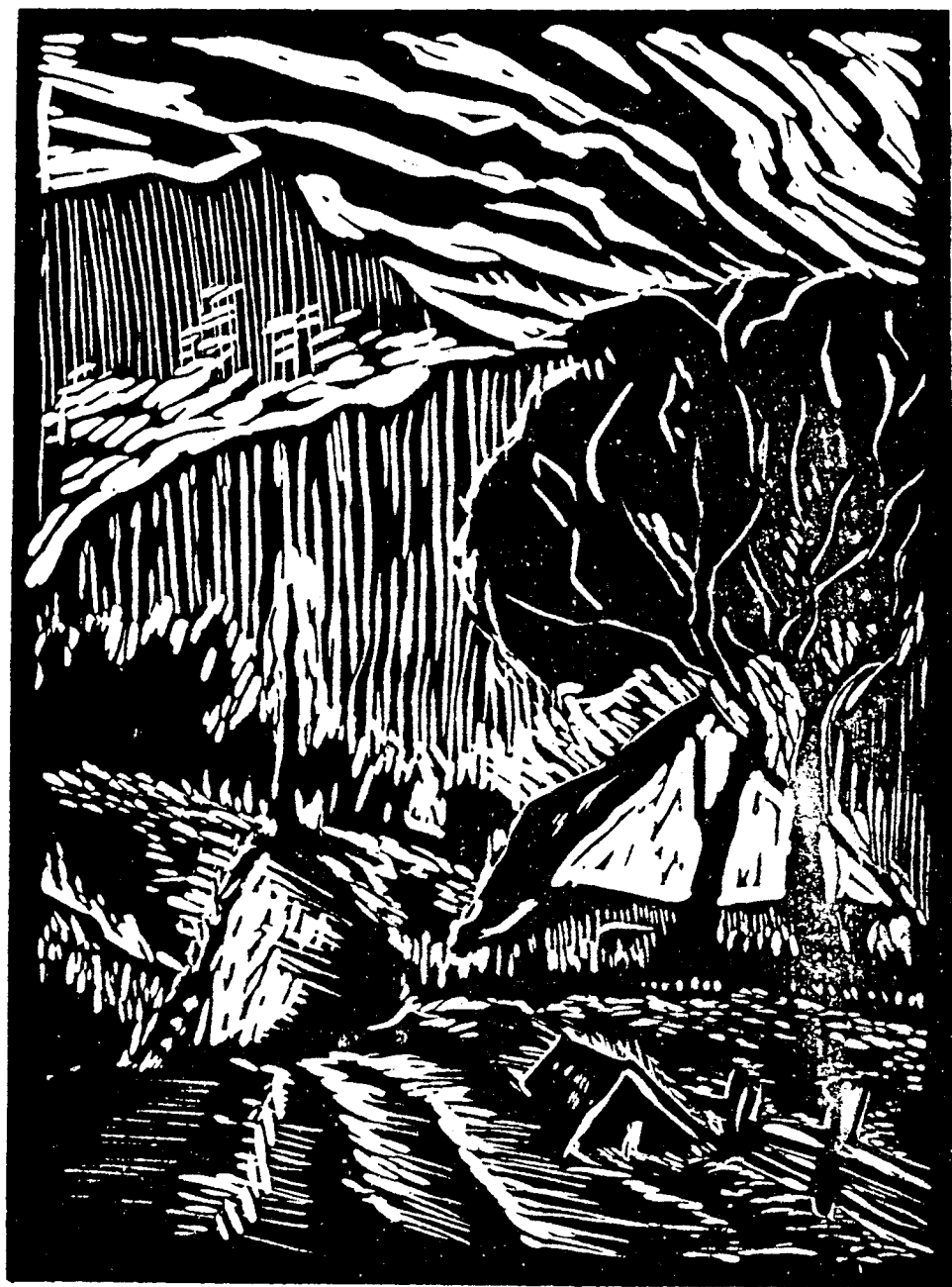
Григорій Купріянович: Походжу зі старої міщанської родини з Більська Підляського, але від народження живу в Любліні. Це й спричинилося до того, що моя дорога до українства відмінна від попередників. Я був майже зовсім відірваний від підляського середовища, виховувався в польській культурі. Знав, що я, як і мої предки, православний. Від сестер мого діда, які на протязі якогось часу виховували мене, дізнавався, що ми не поляки, але якісь руські, православні люди. Моя родина, до речі, від кількох поколінь сполонізована, при чому під кінець XIX століття позначилась на ній і ру-

сифікація. Мій прадід з бабою говорив російською мовою. Отже було так, що в XIX ст. запанувала в нашій родині польськість, згодом прийшла російськість, щоб знову поступитись польськості. Питання про те, хто я є, що було на самому початку, з'явилось у мене натуральним способом. Якимось не вмщувалося в мені те, що я православний поляк, відчував, що тут не все сказано докінця і чесно. Хочу зазначити, що перед повною колонізацією, визнанням себе поляком, врятувала мене Православна Церква. Саме, православ'я, яке я від початку вважав за своє, втримувало в мені (і у багатьох інших) почуття зв'язку зі Сходом і руськістю, і не давало, коли підійти до цього чесно й логічно, жодної можливості, щоб відійти від свого.

Будучи в такій ситуації і маючи таку свідомість, питання своєї національної приналежності я рішив висвітлити на основі об'єктивних наукових даних. На відміну від своїх попередників я не знав говірки, зустрічався з нею дуже рідко, тому, цей шлях до національної свідомості був для мене закритий. Отже, з огляду на родинні традиції, а також стан, в якому знаходиться Підляшшя, я міг вибирати між польськістю, російськістю, білоруськістю і українством. Логіка наказувала відкинути дві перші можливості. Залишилися ще дві. Я знав якось, що Підляшшя проходить етнічний кордон, тільки не був упевнений де - під Володавою, чи під Білостоком. Початково я споглядав теперішній стан на Північному Підляшші: білоруське шкільництво, в кіосках тижневик "Ніва", місцева говірка, якої я не знав і не міг докладніше визначити, а за кордоном Білоруська РСР. Ці дані повинні спонукати мене визнати себе білорусом. Тож коли мені було 17-18 років сказав собі: ймовірно, що я білорус - почав шукати першого контакту з білоруською культурою і остаточного підтвердження. Знайшов - проте щось інше, те чого шукав відпочатку - наукових даних про етнічно-національне обличчя Підляшшя (а саме: "Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny", Wrocław 1980). Виявилось, те що проповідувалося на Підляшші, на основі чого, не маючи інших джерел, я шукав своєї ідентичності, суперечить науковій правді. Дізнався, що земля, де споконвіку живуть мої предки, це українська етнічна територія. Тоді рішення могло бути одне: я українець. Натуральним наслідком стало скріплення контактів з тодішніми лідерами українського руху на Підляшші, які дали мені доступ до тих, так розшукуваних мною наукових матеріалів, а також, а може передусім, відновлення зв'язку з українською культурою, так в побутовому (тобто підляському), як і загальнонаціональному її проявах, з якою мої предки втратили контакт.

Зустрічі: Сьогодні на Підляшші маємо справу з відносно визначеною ситуацією. Після семи років присутності українського руху діють гуртки УСКТ, гуртки художньої самодіяльності, відбуваються численні імпрези. Є, отже, добра нагода й пора, щоб спробувати охарактеризувати цей рух, відповісти на питання про те чи він знаходиться на висхідній чи він, може, застряг на певному шаблі свого розвитку, який важко буде переступити. На початку 80-х рр. здавалося, що численність студентів з Підляшшя, їх енергія скоро приведуть до швидкого розвитку української національної свідомості. З-посеред них сьогодні надалі активними залишилося небагато осіб. Що це означає?

Євген Рижик: Треба сказати, що рух, який починали студенти розгортається сьогодні силами нестудентів. Частина його натхненників після закінчення науки повернулася на Підляшшя, тут розпочала свою професійну роботу, прийшли сім'ї, часу на громадську роботу меншає. Після першого періоду, назовімо його студентсько-молодіжним, ми ввійшли в наступний етап. Він дуже важкий, але й цікавий. У ньому вирішується, дуже багато справ. Маю на думці суспільне функціонування нашої діяльності. Сьогодні наш рух охоплює ціле Підляшшя й всі вікові та професійні групи людності. Ми

Із серії "Свята месія" Село Майдан.

Андрій Тирпич 1988 р.

вийшли поза студентські гуртожитки, академічні осередки, в яких контакт з т. зв. тереном був дуже малий. А тепер праця розгортається якраз "в терені" на місцях. Це почалося більш менш два роки тому. Появилися перші гуртки УСКТ, перший досвід у веденні діяльності. До активної участі залучилися люди у середньому, а то й старшому віці, хоч мушу таки сказати, що відчувається потреба більшого числа активних діячів.

Звичайно, не забуваємо про молоде покоління, бо в ньому наше майбутнє. Ця справа зокрема мені лежить на серці. І саме в напрямку виховання нових лідерів руху ми зосередили нашу роботу. Охоту приєднатися до нас проявило багато молодих людей, які сьогодні поволі починають брати на себе відповідальність за багато справ. Може саме тому появилoся враження, що наш рух перебував у певному регресі. Але це була стабілізація, його перехід на новий етап розвитку. І хто знає, може цей рік покажеться зламним, бо група молодих людей складає іспити на студії й повинна розпочати діяльність в академічних осередках. А без студентів важко уявити собі прогрес в роботі на місцях. Чимала група людей поїде також на фестиваль у Сопоті, де зустрінеться з рештою українців, що напевно сприятиме зміцненню контактів й самої національної та культурної свідомості підляшуків.

І врешті, справа, хтозна чи не найважливіша: передвиборча кампанія Богдана Мартинюка. Бо сам факт присутності кандидата-українця, секретаря ГП УСКТ й зовсім непоганий результат, який він досягнув - може мати великий вплив на розвиток національної ситуації на Підляшші.

Іван Кирилюк: Я ще залишуся при питанні нового стану нашого руху. Для когось, хто приїхав ззовні, справді може здаватися, що оскільки почався наш рух на Підляшші, то він повинен тільки рости, мов рослинка, що випускає паростки. А справа не в цьому. Я боюся навіть вживати слова регрес у відношенні до того, що діялося на Підляшші протягом останніх семи років. Тому й в назвав би сьогоднішню ситуацію стабілізацією. Немає бо якогось пертя в кожен бік, де можна когось притягнути до себе, перекопати. Є натомість закріплення того, що вже зробилося.

І так відновлено гурток УСКТ в Клішелях. Отже, ми вернулися до того, що вже було тут після 1936 року. Відтак заснували ми гурток в Черемусі, Білостоці, Більську Підляському, Гайнівці. І це якраз і є стабілізація нашої діяльності. Нам тепер немає потреби силкуватися на більшу масштабність, тому що немає сенсу засновувати фікційні гуртки, які існуватимуть лише на папері. Кажу це на основі понад двадцятирічного досвіду праці в БСКТ. Таких гуртків ми могли б створити 10 чи 20, але мали б з цього приводу самі клопоти. Візьмім такий приклад. Твориться гурток в якомусь селі. Він організує імпрезу, на якій з'являється горілка, а за цим виникають всякого роду непорозуміння... І тоді зразу повстане опінія, що коли українців не було - не було й таких випадків, а як вони з'явилися, то появилoся "завірюхи".

Наступна справа - гуртки художньої самодіяльності. Нам сьогодні треба для трьох із них придбати комплекти народних строїв. А УСКТ на це немає фондів. Ми через різного роду товариські уклади, родинні зв'язки маємо контроль над 7-8 гуртками. І ці люди виступають в латках-шматках. Минулого року, коли ми їздили в Бєшаді виступати перед місцевими українськими громадами, якраз і наштоткнулися на ці проблеми - була-бо прекрасна пісня, прекрасна атмосфера, а не було строїв. Тому-то ми закликаємо допомогти нам усіх, кому справи нашої культури небайдужі. Бо самі члени, які здебільшого живуть на селі, просто не мають ані часу, ані засобів, щоб подбати й про цю справу.

Чергова проблема, якої розв'язання переростає наші сили, це справа ху-

дожніх керівників наших ансамблів. Ми місцевих навряд чи дочекаємось найближчим часом. Білоруське товариство, яке нараховує 4 чи 5 тисяч членів також борюється з подібними проблемами. Тільки з білоруськими гуртками чи хорами працюють люди, які беруть за це державні гроші, працюючи в міських чи гмінних осередках культури. Тому білоруські хори не належать до БСКТ, але до тих же осередків чи теж, якнапр. хор з села Риболі, до пожежної команди. І тому-то без розв'язання цієї проблеми не можна говорити про розвиток нашої культури. Вона залишиться на рівні ХІХ століття.

У терені й в Більську я почав розшукувати людей, які пишуть говіркою. Не маючи можливостей видаватися за гроші держави чи УСКТ, ми створили літературне об'єднання, яке почало видавати літературний альманах "Наш Голос", якого з 1982 року до цієї пори явилось 6 номерів. Ведемо й іншу організаційну роботу як: передплата "Нашого Слова", влаштування "Маланок", концертів українських колективів, які запрошуємо на Підляшшя. На такі концерти у Більську приходять, без перебільшення, два рази більше глядачів як на польські чи навіть білоруські.

Надіятися треба, що коли в країні пануватиме справжня демократія, тоді нарешті, дозволять нам офіційно видавати книжки наших авторів. Необхідний також дозвіл влади на заснування тут школи (шкіл) з українською мовою навчання. Якомога швидше треба ввести українську програму до білостоцького радіо, так, як зробили це білоруси. Доречно було б запрошувати на Підляшшя ансамблі з України, а водночас давати нашим можливість виїзду з концертами в Україну.

Злободенними є фінансові справи. Слід дозволити УСКТ вести господарську діяльність, нам-бо треба стати фінансово незалежними, тому, що держава ніколи не забезпечить наших потреб для культурно-освітньої діяльності.

У цьому контексті годиться також сказати про справу, яка нас хвилює особливо. Маю на думці більшу допомогу нашій праці з боку України. Візьмім приклад з польського народу - якщо організуються якісь польські товариства в Гродні, Вільнюсі, Львові, то вони одержують велику допомогу з Польщі. Тому й ми не можемо залишитися без неї з боку саме України. Завдяки тому, що я побував в Києві наладналися перші контакти, ми одержали календарці від товариства "Україна", книжки та платівки. Сердечно дякуємо за них при нагоді нашої розмови.

І ще одна справа, яка відноситься до цієї стабілізації. Годиться сказати, що наш рух позитивно сприйняла місцева влада чи то в Більську, в Гайнівці, чи Черемусі. Ми вже не є якимось "добровільним товариським гуртом", але частиною загальнопольської організації. Це тим більше важливе з уваги на те, що проти нас справжню війну почало Білоруське товариство. Ми ніколи не виступали проти них і не думаємо виступати, а воно маючи значно більше засобів від нас, вело дошкульну кампанію проти нашого руху. БСКТ повинно діяти на Сокульщині, в околицях Кринок, Нового Двору, Горедка, тобто там де знаходиться білоруська людність. А воно там нічого не робить, а навіть покидає свою діяльність - всі засоби кидаючи сюди: на Більщину, Гайнівщину. Для порізнення народу. Бо якже інакше назвати публікації в "Ніві" чи радіопередачі "Білоруського магазину" з Білостоку, який транслюється щонеділі. Найбільше виступають проти нас Александр Барщевський, Сакрат Яновіч, Микола Гайдук, Микола Бушко. Але й ми не вічні й вони не вічні. Тому й думаю, що через деякий час назріє така ситуація, що доведеться нам співпрацювати. Бути може, найближча виборча кампанія через чотири роки доведе до спільного діяння з уваги на спільність наших інтересів як національних меншостей.

Наша сторона неоднократно простягала руку для співпраці, але білору-

ська відмовлялася від неї. Це тим більш дивно, що білоруси, увійшовши на Північне Підляшшя після 1956 року завдяки фікції "білоруськості" цих земель намагаються дискримінувати нас. Ми на етнічно білоруську територію не ходимо й не претендуємо на неї.

Зустріч: Ви сказали, що УСКТ подає вам надто малу допомогу. Чи відчуваєте, що це випливає просто з браку фондів, чи теж відіграють у цьому роль також інші чинники?

Євген Рижик: Справа досить складна. Через відносну молодість нашого руху підляські гуртки мають обмежені, невеликі контакти з іншими гуртками. Багато людей зовсім не знає про ситуацію на Підляшші, хоч майже у кожному номері "Нашого Слова" є якась стаття присвячена Підляшшю. Я переконався, що дещо роз'яснюється тим людям, коли вони приїжджають сюди. Допомога йде, хоч від окремих гуртків: Люблина, Катовиць, Варшави, Гданська. Трохи інакше справа мається з Головним правлінням. Попередній його склад боявся засновання ланок Товариства. Боявся панічно конфлікту з Білоруським товариством. І так напр. попередній голова Варшавського відділу, в склад якого входили наші гуртки, Григорій Боярський, ні разу не приїхав сюди, хоч часто обіцявся. Тоді-то створилася така ситуація, що громадськість й місцева влада трохи боялися нас, недовіряли нам. Не знали що воно таке, з чим в'яжеться поява нашого руху, хоч він виник абсолютно спонтанно, без жодного втручання зовні. Тому наш молодий актив знаходився у тяжкій морально-психічній ситуації, підтримання з боку правління УСКТ забракло саме тоді, коли вона була найбільше потрібна. Якраз через зволікання Г. Боярського протягалася справа відкриття гуртка в Більську та Білостоці. Подібно було й з першим передфестивальним оглядом у 1987 році в Черемусі.

Іван Кирилюк: До речі, Григорій Боярський дуже тепло висловлювався про діячів гуртка з Кліщель з 60-тих років, але на повторне відкриття цього гуртка він не приїхав. А ми потребували підтримки, бо слід було піти до місцевого уряду й показати від імені Головного правління, що Українське товариство є такою ж самою загальнопольською організацією як Білоруське товариство чи інші спілки. А цього дуже бракувало, бо проти нас велася справжня кампанія залякування, яку важко було перенести.

Євген Рижик: Тепер ситуація покращала. Зимою був в Більську й Гайнівці голова УСКТ Євген Кохан. Дуже часто приїздить сюди Богдан Мартинюк, який увесь час передвиборчої кампанії провів у нас, він прекрасно пізнав ситуацію в терені. Ми з Іваном є члени ГП УСКТ, багатьох наших діячів є в правлінні Варшавського відділу. Отже контакти зростають. На окреме потрактування заслуговує головний редактор "Нашого Слова" Мирослав Вербовий, який нам дуже допомагає й допомагає надалі. Це ж саме можна сказати про студентське середовище згуртоване довкола Загальнопольської ради культури СУН, чи раніше, ще не згуртованого ніде. Цей контакт початково полегшувався студентським характером нашого руху. Зрозуміло, що з ровесниками значно легше знайти контакт.

Зустрічі: Звернімо нашу розмову на проблему культури, яка розвивається на Підляшші, а зрештою й в цілій Польщі, серед української громади, тобто фольклору. Відкривання власних етнічних коренів відбувається, як ви самі сказали, через пісню, народні звичаї, мову. І, щоб пробудити інших, пропонується їм звернутися також до цього. Однак, як Ви самі сказали, центр ваги переносите на більші осередки, містечка. Чи, отже, не побоюєтесь, що це надто мало для міської людності, що треба пропонувати інші форми?

Григорій Купріянович : Щоб відповісти на це питання треба ще раз

ствердити, що тепер починається новий період в розвитку українського руху на Підляшші. Ми досягли певного рівня нашої праці, але тепер нам необхідно знайти новий модель нашої діяльності. Досі ми користувалися формами чисто "просвітницькими" з кінця ХІХ ст. А, щоб вийти до людей сучасності мусимо свою роботу достосувати до її потреб. Очевидно, весь час нам треба відкашуватися до коренів, однак думати по-сьогоднішньому.

Євген Рижик: Я зрозумів твоє питання як питання про перспективу нашого руху. Отже, якщо говорити про мережу гуртків, то, на мій погляд, невзабарі з'явиться потреба заснувати їх в кількох нових осередках. Важко-бо організувати імпрези активові з-поза них. А взагалі, може статися й так, що потреба середовища поставить справу надання нових організаційних форм праці на Підляшші. Важко тепер говорити про конкрети, але шукаємо нової моделі роботи, яка могла б залучити до участі більшу масу людності. Під сучасну еру наш рух є обмежений. Багато в цьому об'єктивних причин, які треба намагатися перебороти. Не знаю чи наші пошуки знайдуть своє завершення в створенні підляської секції УСКТ, чи буде це якась окрема організаційна структура. Важко поки що про це що-небудь говорити.

Треба собі сказати, що членство в Українському товаристві є для багатьох людей надто великим скоком. Тому треба задуматись над евентуальним створенням якоїсь посередньої форми, де перехід від чисто регіональної, етнічної свідомості до національної відбувався б більш повільно.

Зустрічі: У цьому є рація, однак чи не треба побоюватись певної туманності й просто неатракційності такого розв'язання. Адже йде колонізаційний процес через сприйняття москової культури, радіо, телебачення, пресу, школу. А хочаби виховати в національній українській свідомості значну кількісно частину міської людності, то навряд чи якісь посередні дороги можуть бути тут атракційними. Думаю також, що й тут на Підляшші стоїмо, незважаючи на стан національного руху й національної свідомості, перед проблемою дальшого функціонування української інтелігенції.

Євген Рижик: Дотепер не було, однак, жодної альтернативи. Тому вважаю що для більшої маси, необхідно створити якусь посередню структуру. Однак проблемою, яка нас найбільше обмежує є брак власного шкільництва. Через це молодь немає доступу до книжок, преси, вона не читає по-українському, бо не вміє. Отже, ми не маємо теж впливу на молодь як початкових, так і середніх шкіл. І якщо не буде шкільництва, то ситуація буде надалі виглядати так як виглядає тепер. А для того, щоб Товариство могло рушити зі справою навчання української мови, ми мусимо провести таку велику культурну роботу, щоб люди, по-перше, не боялися, і по-друге, щоб відчували, що це своє. Щейно тоді люди захочуть натурально українських шкіл. А до цього моменту немає сенсу накидати їм згори таке розв'язання, бо це може викликати лише опір. Так сталося з білоруським шкільництвом, яке було примусове. Тепер обов'язковості ліквідовано, і якщо посилається дітей до білоруських початкових шкіл то для того, щоб згодом дитина потрапила до доброї середньої школи /а такими є білоруські ліцеї в Більську й Гайнівці/, а відтак у вищу школу.

Григорій Купріянович: Тут не можна забувати про справу творення певної культурної ситуації на Підляшші. Маю на думці сягання до місцевих традицій, але з урахуванням потреб сьогоднішньої людини. Це дуже важка справа, тому що мусимо немовби перестрибнути відразу кілька етапів нормального розвитку національної свідомості. Наше завдання - показати дорогу іншим людям, відкрити їм контакт з центрами української культури, цей контакт, який був перерваний кілька століть тому. У цьому контексті важ-

ливою справою являється для нас наладження видавничої справи, постійної радіової передачі, бути може, видавання часопису для Підляшшя.

Зустрічі: Це дуже великі завдання як для так молодого руху, але напевно в цьому напрямку повинен іти розвиток діяльності, хоч підтримую повністю Євгена, що основною справою є наладати мережу пунктів навчання чи шкіл з українською мовою. Це, як на мене передумова творення вищих форм культурного руху й поширення його.

Тут згадано, що люди бояться українства. Чи і на Підляшші існує негативний стереотип українця?

Євген Рижик: Думаю, що він не виступає з такою напруженістю як в інших регіонах Польщі, але все таки він є. Це виникло м. ін. при нагоді передвиборчої кампанії Б. Мартинюка. І саме Білоруське товариство думало, що через розголошення по радіо, що він українець дискредитується його. Передачі були, треба відкрито сказати, злосливі. Подавалися припущення, що його висунення це загроза унії для місцевих православних, бо він людина ззовні, а ще й з-під Перемишля. І, що цікаве, там, де дописки були він виграв з Білоруським кандидатом. Отже, тут було бажання використати якраз і цей негативний стереотип українця.

Зустрічі: А як люди приймали українського кандидата?

Євген Рижик: Практично всюди, де він виступав перед людьми, там переміг Білоруського кандидата. Про реакцію людей може свідчити результат виборів: я вважаю їх успішними. Понад одинадцять тисяч людей голосувало за нашого кандидата. Найкраще було на Гайнівщині та в Сім'ятичах. Трохи нижче від наших сподівань показалися результати в самому Більську. Мартинюк виграв у Черемусі, тобто там, де найкраще розгортається уескатишська діяльність.

Зустрічі: А як буде за чотири роки?

Євген Рижик: Думаю, що оскільки будуть відбуватися вільні вибори з одномандатними округами, значно меншим від цьогорічних, і якщо наша робота розгортатиметься краще, ніж дотепер, то стоїмо перед великим шансом вибрати нашого кандидата.

Григорій Купіянович: Це до великої міри залежатиме від поділу на виборчі округи. Бо якщо їх визначиться так, щоб разом з територією заселеною нашими населенням поєднується значну територію заселену поляками, то наші шанси будуть невеликі.

Зустрічі: Дякуємо за розмову.

розмову провів **Андрій Заброварний**

Моя позиція...

Редакція "Зустріч" звернулася до Сакрата Яновича з проханням дати інтерв'ю про українсько-білоруські взаємини на Підляшші. Замість нього ми одержали таку відповідь на запропоновану тему:

Моя позиція щодо виникнення українського руху в Білостоцькому краю така:

- Уважаю, що кожна людина має право, як фактичне, так і моральне, признаватися до такої національності, до якої собі бажає. Вирішальним є тут переконання. Зовсім інша справа з чого впливає оце переконання, з якої культурово-інтелектуальної бази.

Як відомо, агаданий рух виник на ареалі, що становить західні окраїни етнічного регіону Полісся (більш менш на південь від лінії Нарви). У цей період - вісімдесяті роки - протечеється водночас зароджування іншого руху, а саме русинського, що трактується етимологічно як історичний анахронізм (русини - термін давній, особливи в польщині, який колись вживався як визначення людності сьгоднішньої України, та не лишень її; ще сьгодні, щоправда спорадично, мазури з-над Бебжи називають так своїх сусідів з околиць Суховолі й Кориціна на Білосточчині, які вживають білоруський діалект, та щодо віроісповідання не відрізняються від них, тобто вони римо-католики).

Основний аргумент, що його в нас використовують діячі українського руху зводиться до обґрунтувань мовного характеру (подібність елементів занарвянських діалектів до фонетики української мови, зокрема наявність так званого "деканія" і "теканія" напр. "день" замість "дзень", "тепер" у місце "цєпер"). Мовознавці - спершу Карський, відтак Курашкевич - закваліфікували той терен як північноукраїнський; проте, серед науковців верх взяв погляд, що мається справа з перехідними діалектами, білорусько-українськими або українсько-білоруськими. Подібну картину представляє кожен стик між двома братніми народами (для аналогії, частина людності польських Татр вважає себе словаками, так само на Спішу й Ораві).

На території Білоруської РСР кілька років тому виникла група діячів, що проголошують існування... *поліської національності* (сьгодні я отримав три номери їх часопису "Балеси Полісся" (Голос Полісся). Вони творять граматику поліської мови, зробили азбуку, підготовують видання.

Зверніть, будь ласка, увагу на дивовижні події на етнічно-географічному ареалі Полісся, поділеного поміж Білорусь, Україну й трохи Польщу. Ми звикли, що на цій території перехрещуються дві національні свідомості, білоруська від півночі й українська від півдня, найбільше з напрямку від Волині. Нині приєдналися до них дві інші - спершу русинська, пізніше прямо поліська, обидві в значенні національності. Докладніше - русинська на Білосточчині, поліська в СРСР (сягає території Української РСР). Обидві

Сакрат Янович - найвидатніший білоруський письменник у Польщі. Автор багатьох прозових творів. Польською мовою вийшла його книжка п. з. "Białogąś, Białogąś...", як стала помітним явищем у розвитку дискусії довкола польсько-білоруських проблем.

вони ефемерні, зокрема перша, проте - вони є!

Щодо нашої ситуації в Білостоцькому краю, тобто, як ми білоруси, називаємо середньо-східну частину Білостоцького восвідства, не охоплену мазурськими діалектами в західній і північно-західній смузі. Отже так: український рух входить тут як третя ідеотворча сила в уже наявні культурні структури названі білоруськими (самодіяльні ансамблі, і ненадто багато крім цього). Це діється в умовах дедалі сильнішої колонізації, як стихійної, так і керованої. Причому, як у кожному національному рухові, початок дає інтелігентський елемент, у даному разі перебуваючий у вищих школах Люблина, де зустрічається з українськими інспіраціями (напр. наукове середовище проф. Лесіва). У справу влючається також і само Українське суспільно-культурне товариство (пан Мартинюк навіть балотувався в Сейм з цього терену, дістаючи підтримання православного духовництва, зокрема українського за походженням, напр. єпископа Сави, що родом із Холмщини). Усі ці заходи розуміємо також у контексті трагедії української національної меншості, яку внаслідок акції "Вісла" позбавлено її Малої Батьківщини, позбавлено етнічної території, вона приречена на вимирання в умовах діаспори. Вельми співчуваємо нашим братам українцям, проте, на наш великий жаль, констатуємо, що вони намагаються рятувати свою майбутність як національність у ПНР саме за наш рахунок, тобто створюючи собі етнічну територію на південно-східній Білосточчині. А разом з цим відомо, що меншість, яка розпоряджує власним етнічним ареалом годі засимілювати, цебто неможливо засимілювати її повною мірою, позаяк вона існує як суспільно-господарчий блок, що творить власні закономірності, імунітет замкнутого обігу всяких цінностей. Такий стан може порушити тільки колонізація або демографічні чи екологічні катастрофи (обезлюджуюча еміграція) - чинники розбиваючі цілісність.

Разом з цим дотримуємося погляду, що український рух на цій території не вийде поза рамки явища побічного. Він обмежуватиметься місійним трохи характером цього заходу, під чим розумію напр. намагання україн ізувати застані структури з білоруським національним відтінком, перехоплювання художніх ансамблів, активу (напр. українцем став Іван Киризюк, ще недавно досить знаний діяч якраз білоруський). Можна - звичайно - розглядати це в категоріях пробудження до українського національного життя, своєрідного скидання накиненої білоруської свідомості, і т.п. Тільки що оце "пробудження" проходить у ситуації, яка не дає йому перспектив. Маю тут на думці передусім культурний польсько-білоруський удар, що пролягає по лінії православної руськості й католицької польськості. Білоруськість у Білостоцькому краю - поняття, що зводиться у своєму суспільному вимірі до збереження себе в католицькому морі, збереження своєї східнослов'янськості, а шойно після цього йде суто національний компонент, тобто історичний, культуровий, мовний вишкіл, усе ж, проте, у елітарному масштабі. Найважливіша є православність. Підходячи до справи психологічно, українські суєтні не сприймаються і не можуть сприйматися в цьому районі як якесь відкриття, це проходить скоріше за принципом: мені однаково, аби лиш православний. Запровадження добровільного навчання української мови в школах зустрічатиме такі труднощі, як і білоруської; ось як працює селянський прагматизм: ми самі свої, але ж дітей треба вчити по-польськи, і говорити до них по-польськи, щоб легше їм жилося. Український рух охопить частину любителів пісні й танцю, трохи інтелігенції і парантелігентських кіл; бути може, у кількох школах навчатимуть тої мови як предмету (колись був у Кліщелях), і тут його динамізмові прийде кінець. *Обмежать його розміри суспільні потреби.* Сільська суспільна база зведеться до структури господарств фермерського типу, тобто будь-яка суспільно-культурна активність, природно восере-

диться в малих і більших міських осередках, де домінує польська культура. Будуть білоруси, будуть і українці. Буде притаманна слабким боротьба за душі, малоарозуміла радше плебейській стихії, бо ж перше питання завжди стосуватиметься твого хрещення: у церкві, чи в костелі?

Остаточний результат українського входу на Білосточчину матиме такий кшталт: інтелігенція скажено оспорюватиме між собою – українці ми чи білоруси, а маса людності поводитиметься так, як вже сьогодні це робить: хор поїде на український фестиваль до Сопоту, а тижнем пізніше виступить на Святі білоруської культури в Білостоці (напр. з Риболів, з Черемхи). Простий народ не добачає якої-небудь істотної різниці у питанні східнослов'янських національностей і кружляє біля православного стержня. Навіть приймання польської мови вже як власної не сприймається в категоріях відчуження, зради якоїсь...

Чому так діється? Найкоротша й zarazом найправдивіша відповідь: нема білоруської держави, нема української держави, є Росія – називають її СРСР – і Польща тут і тепер. Українському активістові земляки можуть підтакнути, що вони українці, а письменникові Яновічу, коли появиться в тій самій місцевості, можуть підтакнути, що вони білоруси. За принципом навіть і не таким: аби лиш не поляки... аби не католики, і т.п.

Очевидно, поширювання ідеї білоруської національності буде відбуватися і проходить досить жваво, як і поширювання ідеї української національності. Добачаю в цьому лишень запізнений процес самодоформування Полісся, у якому переважає ідеологічне білоруське явище побіч українського з щоразу сильнішим російським елементом (у нас – польським). І все.

Український ареал не виникне на нашому півдні, усього якась "суміж" білорусько-українська під польським ковпаком.

Білосток, 23.06.1989

Сакрат Яновіч

переклав з польської мови Богдан Гук

Андрій Тирлич

На зорі Другого Тисячоліття

Інтер'ю з Його Преосвященством, Преосвященішим Авелем, православним єпископом холмським.

Григорій Купріянович: Преосвяченіший Владико, перш ніж почнемо розмову прийміть від редакції та читачів "Зустрічей" щирі вітання у зв'язку з Вашою єпископською хіротонією та входом у старовинну холмську кафедру. Очолили Ви кілька місяців тому древню, нині відновлену, Холмську православну єпархію. Розкажіть, будь ласка, кілька слів про себе, про свій життєвий шлях до єпископства.

Владика Авель: Я народився в 1958 р. в селі Нарва, що на північних окраїнах Підляшшя. На святому хрещенні отримав я ім'я Андрій. Змалку був зв'язаний з життям Церкви. Закінчивши початкову школу, поступив я у Варшавську духовну семінарію. Від 1977 р., після закінчення семінарії, був диригентом церковного хору в м. Посінка. Звідти прийшов я до Яблочинського монастиря, де в 1979 р. прийняв рясофорний постриг (рясофорний постриг це обряд прийняття на пробний період до монастиря - Г.К.) і був висвячений Блаженішим Владикою Василієм на дякона. В 1980 р. владика Симон висвятив мене на священника, а кілька місяців пізніше прийняв я монаший постриг і отримав нове, монаше ім'я - Авель.

Не довго довелося мені побувати в рідному монастирі, уже в 1981 р. послано мене для душпастирської праці на Лемківщину. Тут моїм першим осередком були нещасні Поляни (де майже 20 років тому римокатолики відібрали в православних церкву), за мого 1,5 річного там служіння відновлені були судові розправи за полянську церкву. Одночасно вів я душпастирську працю в сусідніх парафіях - у Зиндрановій та в Команчі. Судилося, що всюди треба було займатися церковним будівництвом. В Зиндрановій вдалося за короткий час побудувати першу після війни православну церкву на Лемківщині. У цьому самому часі в Команчі здійснено ремонт прекрасної старої Свято-Покровської церкви (позолота іконостасу, стінні розписи) та будова парафіяльного дому. В 1983 р. у зв'язку з відродженням Перемиської єпархії владика Адам покликав мене на секретаря єпархії та декана Перемиського округу.

У 1984 р. Господь послав мені нове послушаніє - організацію православної парафії в Перемишлі. Там також відчував я величезні Божі ласки, біля церкви почали гуртуватися люди, завдяки чому успішно проходив ремонт старої, гарної Свято-Успенської церкви на Вовчі. Душпастирська праця в Перемишлі була дуже складна. У 1985 р. вдалося перейняти від уряду, для православної громади м. Перемишля ще одну церкву - Різдва Пресвятої Богородиці.

Черговим місцем мого служіння була українська православна діаспора у Західній Німеччині. Там Господь благословив мені оформляти душпастирською опікою вірних м. ін. з Підляшшя, Холмщини, Галичини, а також інших регіонів України. В 1986 р. дістав я благословення повернутися до життя у Свято-Онуфрієвському Яблочинському монастирі, де до сьогодні виконую наложене на мене Церквою обов'язки. Саме тут покликав мене Господь прийняти найтяжче і найвідповідальніше завдання в Церкві - бути єпископом для многотрадальної Холмської землі.

Григорій Купріянович: Холмська єпархія зачислюється до найстарших єпархій Київської митрополії. Її минуле дуже складне, в самому ХХ ст. відновлюється вона третій раз... Уже кілька років тому говорилося про її

відновлення, чому це сталося саме тепер, чи не запізно?

Владика Авель: Шляхи Господні неісповідимі... Якраз на зорі Другого Тисячоліття нашого Хрещення Господь благословив відродитися Холмський єпархія. Холмщина майже від самих початків Православ'я на наших землях була окремою єпархією. Так було впродовж майже цілої її історії, хоча в різні моменти приймала вона різні назви. Різні були також місця перебування єпископів. З історичних джерел відомо, що першим єпархіальним осередком був Угруськ (Угровеськ), з черги коли прийшло лихоліття унії холмський єпископ Паїсій (Черкаський) був змушений управляти Холмською єпархією з Яблочинського монастиря. На протязі історії Холмщина завжди старалася бути вірною Святому Православ'ю. Великим відновителем здорового духа Православ'я на цій землі був архієпископ Євлогій (Георгієвський - Г.К.). За його часів відновлено Холмську єпархію.

У міжвоєнний період Православна Церква зазнала на Холмщині багато страждань: насильне окатоличення, полонізація, відбирання церковного майна, сумнозвісна акція руйнування церков 1938 р. Війна також спричинилася до її руйни.

У 1940 р., коли на Холмську кафедру покликано владика Іларіона (Іван Огієнко - Г.К.), професора Варшавського університету, православне життя на Холмщині та Південному Підляшші зазнало періодичної стабілізації та сильного пожвавлення. Такий стан існував до 1944 р. Уже в 1945 р. частину української православної людності переселено на радянську Україну. Найважче прийшлося в 1947 р., коли майже всіх православних які залишилися, вивезено на північні і західні землі Польщі. Після цього майже заглохло православне релігійне життя на території єпархії за винятком кількох парафій.

Але народ мав глибоко у своїх серцях закріплений дух Святого Православ'я і відразу на переселених землях почалися творити православні парафії. Від кінця 50-х років люди повертаються з заходу на свою Батьківщину. Жаль великий, що наша єпархія відкрилася так пізно, тому що вертаючі дуже часто поселялися на своїй землі, але в діаспорі і з такої причини багато людей окатоличилося та сполонізувалося.

9 грудня минулого року рішенням Святого Синоду Єпископів Православної Церкви в Польщі відновлено старовинну Холмську єпархію, тим разом під назвою "Люблинсько-Холмська". Архіпастирем відновленої єпархії - єпископом люблинським та холмським призначено мене. Це сталося весною цього року: 25 березня відбулася у Варшаві моя єпископська хіротонія, а 14 травня в Люблині інтронізація.

Григорій Купріянович: Який теперішній стан і організація єпархії? Які були Ваші перші рішення?

Владика Авель: Моя єпархія є шостою єпархією Православної Церкви на території ПНР. Охоплює 5 воєвідств: Холмське, Замістське, Білопідляське, Люблинське та Сідлецьке. Архіпастирським осідком є, поки що Яблочинський монастир. Єпархія має 29 церков і 18 священників, поділена на 3 деканати: Холмський, Люблинський та Білопідляський.

Перші мої рішення це передусім упорядкування церковного життя в єпархії та інші поточні справи. Холмщина і Південне Підляшшя були до цього року частиною Варшавсько-Більської єпархії, найбільшої єпархії в нашій Церкві і це було причиною, що специфічні для цього терену проблеми не завжди вповні добавалися. Саме тому Синод Єпископів вже кілька років тому почав думати про відновлення православної єпархії на Холмщині.

Григорій Купріянович: Як Ви вже згадали, єпархіальним центром є тепер монастир св. Онуфрія в Яблочині. Це найстарший в кордонах ПНР право-

славний монастир і єдиний діючий чоловічий монастир в Православній Церкві в Польщі (крім нього є ще монастирський дім в Супраслі біля Білостоку).

Владика Авель: Так. Наш монастир був заснований найпізніше в XV ст. Його фундатором була багата українська православна сім'я Заберезинських. На протязі цілого свого існування монастир був православний, навіть в період найжорстокішої боротьби польської влади і Костела з Православ'ям, коли всі навколишні парафії були уніатськими. Як вже згадано, звідти управляв своєю єпархією владика Паїсій.

Григорій Купріянович: Які бачите перспективи і завдання Вашої єпархії? Відомо, що на Холмщину, після 1947 р., повернулося не надто багато корінної людності. Що хочете зробити, щоб повернути більш нормальну ситуацію в релігійному житті українців Холмщини і Підляшшя?

Владика Авель: Передусім треба якнайбільше уваги присвятити молодому поколінню, зокрема дітям. Використуватимемо тут кожну можливість - з допомогою священників єпархії, гуртків православної молоді. Наша праця з молодими це усвідомлювання їм великого духовного багатства, яке було передане нам, як спадщина, від предків.

Чергове завдання - це охопити душпастирською опікою людей в діаспорі, всюди, де знаходиться якесь скупчення православної людності. Хочу відкрити нові парафії в Лучній, Красьніку, Пулавах.

Важне місце в житті єпархії займає церковне будівництво. Заавансовані будівельні праці ведуться в Замості, Білій Підляській, Сідльцях. Будуються також парафіяльні доми в Тересполі, Межилісті і Білій Підляській. У минулому місяці переказали нам гарну, але дуже знишену церкву у Долгобичеві, треба зайнятися її ремонтом.

Духовенство єпархії під моїм проводом відбуло свою конференцію і рішило видавати пресовий орган нашої єпархії, поки що як кварталник, під заголовком: "Зоря Другого Тисячоліття Хрещення Русі"

Крім цього маємо ще, очевидно багато інших планів.

Григорій Купріянович: Відновлена Холмська єпархія має ще одно специфічне завдання. Крім організації релігійного життя вірних, є вона також живим свідомством нашого існування на тій землі і повинна зробити все для збереження хоча останніх слідів нашої споконвічної тут присутності. Йдеться зокрема про матеріальні пам'ятки нашої культури: церкви, цвинтарі та всякі місця зв'язані з історією нашого народу. Холм, Свята Данилова Гора - це святі для кожного українця місця. Там спочиває Данило Галицький, його сини, холмські єпископи, в Холмі народився Михайло Грушевський. Багато церков, цвинтарів знаходиться тепер в розпорядженні Римо-католицької Церкви або держави і часто сліди нашої присутності є там ліквідовані...

Владика Авель: Найбільше треба зробити в самому Холмі, треба вміло знайти способи, щоб зберегти та переказати нашим нащадкам ті пам'ятки великого і славного нашого минулого. На цій Холмщині є багато знаних, або ще й незнаних цвинтарів, придорожних хрестів, які свідчать про нашу присутність. Треба багато сильних, молодих рук, щоб навести тут хоча деякий порядок, щоб ніхто не закидав, що наша спадщина "засмічує" цю землю. В дуже поганому стані знаходяться церкви, багато з них опущені. Негайного ремонту вимагають церкви в Долгобичеві, Дубенці, Сосновиці чи Томашові. Наприклад церква в Дубенці не є нашою власністю, але не це є проблемою, проблема є в тому, що немає там наших людей... Іншим серйозним нашим обмеженням є скромні фінансові можливості.

Григорій Купріянович: Коли говоримо про справи Церкви тяжко обминати

тему екуменізму, це тепер дуже актуальна, але і контроверсійна тема. Неподалеку від Яблочина знаходиться єдина в Польщі неоуніатська парафія і одночасно єдина на Підляшші католицька парафія східного обряду в Костомолотах. Часто можна там почути, що саме це є втіленням ідеї екуменізму. Православна Церква дивиться на це зовсім по іншому...

Владика Авель: Ідея екуменізму, про яку так багато говорять в сьогоднішні часи є справді ангельська і свята. Але, як бачу, на сьогоднішній день, зокрема у Польщі, вона є утопією.

Наша Православна Церква в Польщі не є так сильною, щоб бути рівним партнером для католицької більшості, серед якої на тепер не надто поширений здоровий погляд на цю ідею. Місцем мого постійного проживання є Яблочинський монастир. Якраз тепер, наприкінці ХХ ст., ця Господня оселя стала відомою майже в цілій Польщі, а також за кордоном. Прибуває тут багато туристів, переважно римо-католицького віросповідання і засипують нас неперечислимими запитаннями: "Коли ж залишите своє і прийдете до нас?", "Чому ви не керітесь трудам римського папи, який стільки зусилля вкладає в діло екуменії?", "Від коли почитаєте Божю Матір?", "У який спосіб ви знайшлися на тій частині польської землі?" та багато інших, які самі свідчать про рівень екуменізму. Коли вірні так серйозної Церкви далі матимуть таке поняття про екуменічне поєднання Церков, то важко і говорити на цю тему.

Неподалеку Яблочина знаходиться щоденна католицька спільнота у Костомолотах, яка є ефектом відновлення, у міжвоєнний період, унії (т. зв. "неоунія" - Г.К.), що було спрямоване проти Православної Церкви. Часто багато визначних людей ставить це як приклад цвітучого екуменізму, для нас це ворожа діяльність. Якщо так будемо думати про поєднання Церков, то краще і не брати цього до уваги. Коли Католицька Церква бачить діло поєднання унійним шляхом, тоді краще і не зачіпати екуменічної проблематики. Тоді екуменізм є справді утопією.

Григорій Купріянович: На закінчення нашої розмови хочу порушити ще одну проблему важливу не тільки в житті Церкви. Це питання живої, національної мови в Церкві, не тільки в проповіді, але також в богослуженні, зокрема Літургії. Згідно з традицією Православної Церкви всі мови є рівні і слово Боже повинно проповідуватися вірним рідною, зрозумілою мовою. Однак в більшості церков Православної Церкви в Польщі лунає в проповіді російська мова, так є м. ін. і в Вашій єпархії, хоча більшість вірних це українці. Яке Ваше ставлення до цього, як бачите це питання в цілому, зокрема в відношенні до Вашої єпархії?

Владика Авель: Православна Церква з великою пошаною ставиться і завжди ставилась до усіх мов. Кожна автокефальна Церква, як відомо, справляє свої богослуження своєю мовою. Цього дотримується і Православна Церква в Польщі. Помилковим є ствердження, що для Православної Церкви в Польщі дозволена тільки і виключно російська мова. У моїй єпархії православна людність у майже всіх парафіях користується різними відтінками українських діалектів. Я особисто стою на становищі, що які є бажання вірних, так їх треба задовольняти. У своїй практиці я за тим, щоб мовлене слово Боже доходило до народу зрозумілою мовою. У більшості коли буваю в різних парафіях єпархії до людей звертаюсь українським діалектом. Народ сприймає це дуже добре.

Що торкається богослужбової мови, то характерною прикметою православних є консерватизм. Я особисто є любитель церковнослов'янщини, люблюсь багатством цієї "наповненої духом", освяченої традицією мов. Українська мова, як і інші сучасні мови, є богословськи невироблена і не має найму-

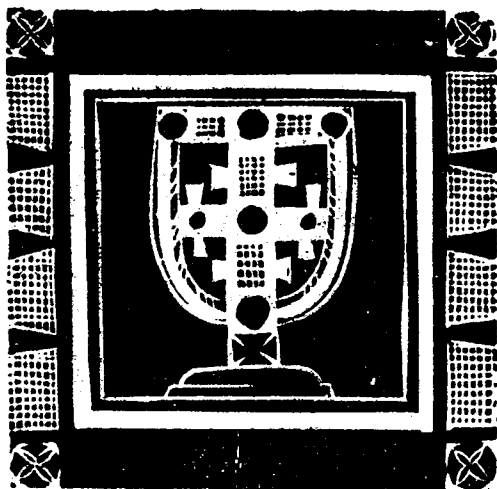
дрішого перекладача, який міг би передати в живій мові це все, що так прекрасно висловлене церковнослов'янською мовою. Церковнослов'янська мова, як зауважив я у своїй практиці, є на загальну мовою нам зрозумілою, крім цього маємо ще катехізацію, в рамках якої священники повинні об'яснювати незрозумілі місця.

Слава Богу за це, що Господь благословив нам жити в сьогоднішні часи, плекати свою духовну спадщину, переказувати Її нащадкам. Треба якнайбільше уваги призначати саме молодому поколінню, священники повинні пояснювати йому наші прекрасні православні церковні традиції, символіку, у цьому й архаїзми нашої церковнослов'янщини. Коли ми всі разом - світські і духовенство створимо між собою невимовну теплоту материнського гнізда, то кожний з нас: як людина глибоко віруюча, так і той, хто ще цього не досягнув, людина з сильнішим почуттям національним, як і ця менш свідомо - кожен знайде щось для себе. Один від одного чогось навчиться і не буде для нас бар'єром наш консерватизм, що так часто ставиться нам у докір, а будемо добре розуміти один одного. Таким способом будемо будувати краще майбутнє нашої многострадальної Церкви і нашого Святого Народу.

Григорій Купріянович: Дуже дякую за розмову. Бажаю здійснення плянів і багатьох сил в праці для блага Церкви і Народу.

Яблочин, 23-24 квітня та 31 липня - 1 серпня 1989 р.

Розмову вів та підготував до друку *Григорій Купріянович*

Андрій Тирнич

Уходящая Русь

У половині дороги з Холма до Більська Підляського розположене село Костомолоти. Писати про нього... Можна було б почати подібно до того, як починається багато інших репортажів й публікацій про відоме лише з газет село Костомолоти, можна було б почати навіть так класично й елегійно, як Цезари Гаврись, коли писав про цю надбужанську місцевість у 7-8 номері "Вснзі" за 1988 рік присвяченому Тисячоліттю Хрещення Русі: "Костомолоти - мале, вбоге село над Бугом за 14 кілометрів від Тереспоя, свою славу завдячує існуванню тут єдиної сьогодні в Польщі неуніатської парафії".

На Південному Підляшші ніколи я ще не побував, і тому до Костомолотів їхав з великою цікавістю. Особливо пильно хотів придивитися до двох справ: по-перше, як у селі мається справа з національною свідомістю людей виселених у 1947 році разом з рештою українців, і які повернулися в 1956 році та, по-друге, - неунія (стільки прочитаних в різних газетах статей і інформацій).

Історія села сягає XII-XIII ст. ст. До 1795 року воно знаходилося в межах Великого Литовського князівства. Після Берестейської церковної унії село було уніатське. У 1875 році царські власті насильно ліквідують унію на Підляшші й Холмщині. У 1905 році Костомолоти залишаються православними. Десять років згодом село переселяють в Росію, Україну. Майже всі мешканці повернулися звідси у 1921 році, частина з них перейшла у 1927 році на неоунію. Як уже згадано акція "Вісла" не пощадила й Костомолотів. Мешканці повернулися, але життя села стало розвиватися з відчуттям, що удар ішов під сам корінь, що ні на що людям спертися. Нібито все було по-давнішому, хати й земля та сама, та вчувалося - невідома сила вдарила у весь інтимний спокій століть, якісь місця стали порожнечєю.

У село приїхав я тоді, коли сонце вже йшло на спадень, люди зганяли корів з пасовиськ, на подвір'ях господарств обабіч дороги видно було рільничі машини, вози сіна, вівці, всюди метушилися жінки з відрами, дуже вже вони старі були й втомлені тяжкими буднями. Годиною пізніше село стало затихати, на лавки при дорозі посідали старші люди, перемовлялися. І вже від перших слів я зрозумів, що входжу в інший світ, світ "спокою краси". Мені, молодому наслідкові переселення, був це вхід у далекий сон. Люди були якісь сповільнені, а я - здавалося вкрай реально - це їх добрий знайомий. Не було ніякого відчуження, хоч я приїхав здалека, з інших вимірів й відмінного досвіду. І, як далі показалося, з іншої Русі.

Мав я впевненість, що це українці, з такою впевненістю починав я розмови. Принаймні так можна було визначити їх національну приналежність, спираючись на мовний критерій, географію, етнографію, історію. Так мало б виглядати з самої логіки української долі... Виявилось, що ніхто в селі українцем себе не вважає. Це я зрозумів після десь двох годин розмов, коли ми почали краще себе у всьому розуміти, а люди вже не скривали від мене своїх проблем.

Їхав я підсвідомо сподіваючися зустріти людей подібних до знайомих мені з околиць Сянока, Перемишля, Ярослава. Сподівався почути оповідання про кривду виселення, невиправдане називання бандитами, людьми "іншої категорії". Це ж бо таке узвичаєне у наших "дядьків". Тому теж після першого контакту, навіязання інтимної сполуки рідною для нас мовою - здава-

лося, що все гаразд, що так воно й є... Виявилось по-інакшому. Наш розтрошений "малий світ" показав ще одну невідому сторінку, ще один відтінок. Хочеться написати у гамі кольорів - тільки яких кольорів? Мабуть, не надійних, голубих, але сірих, які відходять у небуття, які уходять.

Після згаданих перших годин розмови один старший чоловік, який миттю раніше цитував Шевченка (уріячасто, не знаючи навіть звідки в його пам'яті такі слова) сказав: "нам тих це-це тут не потрібно". Я й не подумав, що "це-це" значить людина вживаюча слово "це", тобто українець десь з-поза, принаймні, Костомолотів. Однак, невдовзі наступний мій співрозмовник виразніше заявив: "ми не українці". То хто ви, якщо не українці - питаю, знов не усвідомлюючи, що роблю безтактність - опісля один поляк сказав мені, що в селі питати про національність якось не годиться, "якась така атмосфера в них створилася". "Десь там далі то є українці, але не ми тут" - чую у відповідь.

Та як же ви не українці, коли всі розмовляєте так само, як моя мати - знову я. Ми по-хахляцьки говоримо, тут так завжди розмовляли, і ми такі, яких нас мати породила. Але у нас тільки старші між собою, хоч є такі заваяті, що в автобусах говорять по-своєму, і до дітей - розповідають поволі. Уже, знов-таки згодом, я довідався, що тут є дві офіційні мови: польська і... російська (у селі й справді збереглися ще якісь осколки-привиди часів приналежності тих теренів до Росії; і згадався теж страшний спадок по Імперії у іншому місці - край нетолерантне ставлення української людності Північного Підляшся, православної, до католицизму. У Дашах лише після пояснень, що крім "католика" я ще й "грек" і молюся в церкві, зміг я далі говорити з кількома дядьками).

Усе-таки вони розуміють, що між нами є щось спільне. Найкраще це проявилось в розмові з одною дівчиною з Костомолотів. У неї українське прізвище, та коли я відкрито сказав їй: ти українка, вона як-ь безпорадно зніяковіла, пришикла й нічого не відповіла. Потім, а мова пішла вже про інші матерії, почув я з її вуст: "ти є свія, тобі могу все сказати".

І разом з отим "все" я вже вкотре починав розмову про справу, яка так відрізняє Костомолоти від всіх інших сіл. Неонія. Ще один різновид прославлення Бога у східних слов'ян. Створена у дивних обставинах у 20-тих роках, мала статися новим починком у місійних планах Католицької Церкви на Сході. У міжвоєнному періоді була предметом безпардонної політичної акції уряду, римокатолицького кліру. Після війни залишилося єдине село-парафія. Тому теж й цікавість для нього. А ще й Гаврисеве ствердження, що "Костомолоти, це єдине в Польщі (...) місце зустрічі із східним християнством", де поляки можуть почуватися свобідними.

Оскільки можна робити висновки з кількох розмов, костомолотчанам раніше не доводилося критикувати своїх душпастирів. Отці вписувалися в життя села незамітно, хоч завжди були й є його тихою віссю. Зрештою, мешканці Костомолотів, з якими я стрічався й розмовляв - люди тої спокійної гідності, що їй нелегко будь-якими життєвими справами сколихнути, здебільшого похилого віку, вони не одно бачили й звідали. І якось чудно дивитися, як щось похитус їх лад. Спокій стає сумним. Люди поволі розповідають про свої взаємини з теперішнім парохом отцем Романом Пенткою.

"З колядою ходить, то визначає які суми треба давати", "по церкві сам бігає і гроші збирає, і цілий час мало й мало, колись то навіть сказав одному хлопві, що замало дав, у церкві сказав", "а коли нема грошей, то не йди до церкви?" - питаються люди. Вони вважають, що в церкві нема багатьох старих ікон, які колись в ній були, нема також старого павука, книг. Чоловік, йому десь під 60 років, пам'ятає як багато знайдено ікон під час

ремонту церковного куполу 30 років тому. А сьогодні їх нема - підтверджують інші. Не подобається також, що за ініціативою отця поселяються в селі якісь незнані люди, і що стільки людей весь час приїжджає до села, хоч є й такі, хто вважає це отцю за заслугу, мовляв, село славним стало. А це завдяки нашому пароху. Я питаю якою мовою розмовляє отець Пентка зі своїми вірними. Відповідають, що "по-нашому ніколи не говорить, хоч знає, бо, приїхавши в село, вчився від старших людей". І на кінець хтось завершує: "він не любить греко-католиків, бо він мазур з-під Варшави".

Цим людям наболіло. І відбивається в цьому сама "проза" життя, буденність без святкових слів про нову дорогу, покликання. Таку дійсність також треба пізнати, відчути її, щоб не "перейти мимо" людських справ. І не для того, що підіграти атмосферу, вводити ворожнечу, але, щоб зрозуміти. Наболіло подібно як іншим в багатьох церковних спільнотах різних віросповідань, коли говориться про кошти, фінанси, взаємини між "пастирем та отарою". Проте, це тут чомсь інакше, відмінне - має свій власний вимір. Люди відкрито не виступають проти свого пароха. Чи його бояться, чи таке вже звичайшлося?.. Пояснюють мені, що в нього є всюди знайомства, в установах, в місті. Коли б, наприклад, хтось проти нього щось зробив, то нічого потім у місті не залагодить, бо отець перешкодить. Зрештою, люди бояться, що коли будуть проти теперішнього отця, то потім ніякого вже не матимуть. А воно гірше було б - додають А втім, на лицах, на руках моїх співрозмовників виписане тільки одно - праця. Вона вчить тихо переносити всяку долю. І в їх скаргах вимальовується саме споконвічність цієї долі, яку намагаюся зрозуміти, описати. Я - дитина також їхнього виселення.

Розмовляю з одним поляком, бо кілька польських сімей живе в селі. Він дуже співчував мешканцям Костомолотів, бо як сам сказав, поляки часто дивляться тільки на свої кривди, а не добачають кривд заподіяних своїм братам. Мій співрозмовник спершу захопився отцем Пенткою та його діяльністю, адже чулося слова про екуменізм, поєднання, відкритість. Згодом я ширше відкрив очі - каже - і побачив, що все це є комікс, велика показуха задля слави. А як можна говорити про екуменізм, оскільки від отця дово-

Андрія Тирпич

диться чути: "сьогодні я відправив Службу Божу з православними - може, Бог простить".

За попереднього пароха, отця Прилуцького в селі було інакше, він розмовляв з людьми по-їхньому - продовжує мій співбесідник. А треба знати - тут тільки священик може щось змінити, бо батьки не говорять до дітей українською мовою.

У людей розхитані всякі відчуття: національні, релігійні, естетичні. На все погоджуються: на гітари під час Служби Божої, на скорочування її, на ввведення шоразу більших частин її польською мовою. Не хочеться вірити, але десь три роки тому на недільні богослуження приходило всього 12 осіб. Не хочеться теж вірити, але отець не надто схильний давати дітям українські імена під час хрещення - кінчає.

Ще один голос, ще одна картина.

Поділ відносно особи отця пароха проявився, коли в село прийшов молодий помічник отця Романа, отець Тадей Кавала. У розмові зі мною люди згідно відзначали: "молодий отець має інший підхід, він не бігає за грішми, по-своєму говорить, і в церкві гарніше служить, дбайливіше яюсь". Проте, коли хотів проповіді ввести по-українськи, то люди сказали: не хочемо, це мова до... корів.

Село поділилося на два табори: прихильників "отця Тадка", як його звуть, і тих, хто підтримує пароха Пентку. У квітні селом пішли чутки, що отець Роман хоче позбутися сотрудирика. Тоді частина людей почала збирати підписи під письмом до примаса Глемпа, щоб отець Кавала не відходив з їхнього села. Не знаю, яка доля письма, та поки що отець Тадей є ще в Костомолотах. Я зустрів його два рази. Молодий, дуже симпатичний. За кожним разом ми трохи попромовляли. У словах отця Кавали вчувалася турбота за долю села, обізнаність з життям людей.

Пора було поговорити з отцем парохом. Спитавши чи він дома, я попрямував до досить великого дерев'яного приходу. Я привітався і ми мали починати розмову, коли поблизу приходу зупинилися дві машини. Слава єдиної неонуїатської парафії в Польщі показувалася наяву. Отець парох вибачився й повів гостей до церкви. Я пішов услід за ними. "Санктуаріум підляських унітів" (такий напис над входом) є в доброму стані, усередині якраз відновлювали розписи. У колишньому храмі оглашених портрети митрополита Шептицького і папи Івана Павла II. Під ними дві великі знімки отця Пентки з папою, стаття про Костомолоти з "La Croix". Збоку почеплено пропагандну дошку з нагоди відвідин костомолотського храму примасом Вишинським: "Вдячні уніати Підляшшя з Костомолотів за отця пароха Пентку". Господар попросив гостей сісти й почав розповідь про долю унії й неонуїї, історію костомолотської парафії, про мешканців села. Отець спершу наголосив, що обряд у Костомолотах є не так руський, як просто візантійський. Розповідь про переселення закінчилася ствердженням: "було воно результатом вбивства ген. Свєрчевського, у якому звинувачено тєв. (!) українців, називаючи цим словом людиність від Криниці по Підляшшя". Аж тут на Південному Підляшші живуть "тутешні", їх національна мова це староцерковнослов'янська мова. Вони добре розуміють її, та між собою вживають найчастіше "тутешньої мови". Натомість молитися сам отець учить їх вже як по-старослов'янському, так і по-польськи, щоб діти знали, щоб не мали клопотів, коли відуть з села. Бо й так колись було: хлопця з його парафії, за те, що не хотів ходити до костела, в недалекому містечку назвали українцем, "а він ніяк не українець, а православний з цього терену". Отець не заперечує та кож у випадках, коли приходять батьки просити за свідоцтва про хрещення, щоб їх діти могли прийняти миропомазання в костелі. Бо що йому робити, так само життя йде. Один з відвідувачів запитав про різницю між обрядом

у Костомолтах і греко-католицизмом. Отець відповів: різниця є лишень така, що обряд греко-католицький є більш національний, а вони тут є тутешні, мішані.

Урешті гості прощаються. Мені вдається поставити отцю Пентці кілька питань. Які національні відносини в селі - запитав я. Тут живуть українці - почув я у відповідь, хоча цей погляд не погоджувався з міркуваннями висловленими нещодавно в церкві, - та вони інші, ніж ті українці з півдня (тут згадалося мені Гаврисеве: "справжні українці з-під Сянока, коли розсердилися, лайливо називали їх "москалями"), не вважають себе українцями. Чи Ви, отче, підтримуєте якимсь способом національну свідомість мешканців села? Не намагаюся питати їх про національність і усвідомлювати їх. Це з двох причин: перша - люди не хочуть, друга - яку користь принесє людям бігання з українським прапором? - відповів отець Пентка. Можливо, що ніякої, прикинув я подумки, але й шкоди ніякої не спричинило б. Зрештою довідався я за момент, що отець парох більше дорожить обрядом, ніж мовою мешканців села. Відтак я запитав: чому отці маріани, й сам отець, записалися на курс української мови у Любліні, оскільки, як кажуть люди, отець ніколи не вживає цієї мови в розмовах з ними? Отець категорично заперечив такий погляд, він дуже часто розмовляє з людьми "по-тутешньому". Так же на відріз заперечив отець Пентка питання про пропалі ікони й паук, зрештою - додав - я щойно від вас чую про цю справу, про якісь підозріння. Натомість отець чули дещо про збирання підписів за отця Кавалю, проте вважає, що це сталося за ініціативою молодого помічника. До речі, примас Глемп вважає, що маріани повинні весь час уже бути в Костомолтах. Чому зростає кількість частин богослуження, які перекладаються на польську мову? - знову я. Її вводиться через один простий факт: щораз більше людей не розуміє іншої крім польської. Хтозна - додав ще отець - чи не доведеться всієї Служби Божої відправляти по-польськи. До речі, такі самі проблеми у православних з Кодня. Щодо православних - між нами нема ніякої ворожнечі, усякі твердження про моє легковаження православних це вигадки - відповів отець Пентка. Натомість дуже тяжко було йому знайти відповідь на останнє питання: яка майбутність села?

Сердечно подякував я отцеві за щирю розмову, якось сумно востаннє подивився на церкву й попрямував на автобусну зупинку. Було ще трохи часу, щоб упорядкувати записки, проаналізувати почуте. Витягнув я з наплечника номер "Вензі" з репортажем Цезари Гаврися "Руська віра", гортав сторінки, порівнював написане з застановою дійсністю. Замітив я, що текст має свій ключ: "за Мсшка І ця земля належала до Польщі", "назва села польська", "згодом оселялися тут русини з Волині", "тужили за Польщею", "німецька влада зробила спробу українізувати надбужанську людиність" (sic!), "зрештою, як здається, уже запізно що-небудь зробити", "уходящая Русь".

І справді, у селі нема молодого людини, яка назвала б себе українцем, нема такої й поміж старшими. А знаю добре, достатньо було б хоч кілька разів у рік, і навіть по-польськи, сказати: ви, брати й сестри, є українці. Тоді хоч одна особа в селі назвала б себе українцем. Такої особи я не зустрів - такі слова в костомлотській церкві ні разу протягом двадцяти років не прозвучали. Чому?

І ще одно - віддавши всі свої сили для рятування себе в польській діасорі, ми, зберіши пам'ять про рідну землю, забули, що там і надалі є українські села. У них живуть люди.

Богдан Гук

У репортажі не вживано прізвищ людей через брак їх згоди.

ІСТОРІЯ. ІДЕЇ

Марко Сирник

Комісаріат народної освіти для Холмщини, Підляшшя і Полісся

Перша світова війна принесла українському народові нові перспективи й надію на створення самостійної держави. У цьому контексті особливо важливими були події 1917 року — виникла тоді в Києві Центральна Рада, яка згодом стала першим українським урядом. Оптимістичні настрої підсилювалися також поступовістю нової московської влади, перш за все Ленінським декретом про "Волю народам".

Першим головою Центральної Ради став професор М. Грушевський. Його уряд, як і можна було сподіватися, найбільшу увагу приділив справі організації українського національного шкільництва. Необхідність якнайшвидшого розв'язання цієї проблеми випливала з факту, що українці проживаючи до 1914 року в державі "благодержав" нілких українських громадських установ а й поготів шкільництва просто не мали.

Проблемами освіти й шкільництва зайнялося міністерство народної освіти. На території Української Народної Республіки репрезентували його губернські та районні комісаріати освіти. Свої відділи міністерство відкрило також на тих західноукраїнських землях, які до війни належали імперії Романових, тобто на Холмщині, Підляшші й Поліссі. Ці українські землі офіційно прилучено до Української Народної Республіки після мирної конференції в Бересті, силою акту від 9 лютого 1918 року.

Перші спроби організувати українське національне шкільництво на названих землях почалися ще перед покликанням відповідного комісаряту. Уже після відходу російських військових частин у 1915 році, коли прийшли нові загарбники: Німеччина, що зайняла Підляшшя, частину Полісся й Волині та Австро-Угорщина яка захопила Холмщину, на Підляшші виникла одна з перших українських громадських установ на всій обговорюваній тут території — "Українська громада" в Білій. Вона створила т.зв. Шкільну раду, яка мала зайнятися організацією українського шкільництва на Підляшші. Справа була нелегка, тому що за наказом головнокомандуючого російських військ, що відступали на схід, евакуйовано значну частину вчителів-українців, а їх і без того на тій території було дуже мало.

Усе-таки до кінця 1917 року Шкільна рада встигла зорганізувати мережу українських народних шкіл. У місті Радзівні, у селах Ворси й Амеліні Радзінського повіту вчилос 105 дітей, працювало 5 учителів; у Більському по-

Марко Сирник - докторант на Люблинському університеті Марії Склодовської-Кюрі. Пише докторську дисертацію про українське шкільництво в її Речі Посполитій.

віті українські школи відкрито в селах: Ситник, Горбів, Славутинки, Малашевичі, Яблучно, у них знання здобувало 198 школярів, учительвало 6 осіб. Крім названих місцевостей відкрито школи у селах: Седлице, Осова, Каплоноси, Андріїв, Бруси, Виринки, Сухова, Горки й місті Парців Володавського повіту. Тут 10 учителів працювало з 370 учнями.

Табель 1.

Тижневий розподіл годин на навчальний період 1918/1919.

Предмети	класи				усього
	I	II	III	IV	
1. Закон Божий	2	2	2	2	8
2. Українська мова	4	4	4	4	16
3. Російська мова	3	3	3	3	12
4. Арифметика	3	4	2	1	10
5. Алгебра	-	-	2	2	4
6. Геометрія	2	2	2	2	8
7. Рисування /каліграфія/	-	1	1	1	3
8. Історія	2	2	2	2	8
9. Природознавство	2/1*	2/1	2/1	2/1	12
10. Фізика	-	-	2/1	2/1	6
11. Малювання	2	2	2	2	8
12. Співи	2	2	-	-	4
13. Фізичні вправи	1	1	1	1	4
14. Ручні роботи	2	2	2	2	8
15. Німецька мова	3	2	2	2	9
16. Французька мова	-	2	2	2	6

*2/1 - 2 години теорії і година практики

Усього відкрито тоді на Підляшші 22 школи, у яких навчалося 823 учнів. Відкрито також 19 т.зв. шкіл грамоти, з 200 дітей. У цих школах учительвали особи з неповними вчительськими кваліфікаціями. Шкільна рада в Білій відкрила також 74 школи (4403 дітей, 85 учителів) на території Волині й Полісся, яка не була під німецькою владою. Для потреб шкільництва створено в Білій видавничу спілку та друкарню (тут 1917 року появилася "Коротенька українська правопись", тобто передрук граматики Василя Сімовича "Коротка поука для коректорів").

До часу створення Комісаріату народної освіти справами шкільництва займалася формально стара установа Холмська шкільна дирекція. Пишу "формально", бо її евакуйовано 1915 року в Росію.

Законом Центральної Ради від 14 січня 1918 року Холмську шкільну дирекцію зліквідовано, а 16 березня її функції перейняв Комісаріат народної освіти для Холмщини, Підляшшя і Полісся. Керівним органом КНОХПП був Виконавчий комітет учителів, його голова перебував у Києві, а заступник у Бересті Литовському. Комісар мав за обов'язок утворити на згаданій території українське шкільництво початкового та середнього типу. Найпершою перешкодою знов була мала кількість учителів, що могли б викладати національною мовою держави. Тим-то міністерство народної освіти Української Народної Республіки розробило план курсів з українознавства, мали відбу-

тися весною й літом 1918 року на всій території УНР. Передбачено три типи курсів: лекторські, для вчителів середніх та вищих початкових шкіл, для вчителів нижчих початкових шкіл. Для Холмщини, Підляшшя й Полісся приділено курси останнього типу. Комісаріат організував їх у Бересті від 15 червня 1918 року. Курсанти поділено на три групи по 50 осіб. Цей ліміт визначила німецька окупаційна влада. Учителі, що не змогли взяти участі в курсах й не могли довести знання української мови не допущено до ведення занять з української мови в школах. Програма курсів для вчителів нижчих початкових шкіл охоплювала такі предмети:

- українська мова (5 годин правопису, 15 годин граматики, 12 годин методики, 35 годин практичного навчання мови),
- письменство — 25 годин,
- історія України — 25 годин,
- географія — 15 годин,
- арифметика — 15 годин,
- огляд сільського господарства — 12 годин,
- школознавство і принципи нової школи — 10 годин,
- діловодство — 5 годин

Розроблено також тимчасові плани для всіх типів народних шкіл. Поділ годин і програму навчання у вишій початковій школі затверджено 3 вересня 1918 року. Тижневий поділ годин на навчальний період 1918/1919 рр. показує таблиця 1.

Комісаріат народної освіти хоч і був виконавчим органом міністерства народної освіти, не мав власного грошового фонду. З огляду на це він постійно вимагав у міністерстві приділення належних фондів на свою діяльність, інколи навіть учителям нічим було платити. Робота Комісаріату ускладнювалася німецькою окупацією, а згодом українсько-московською та польсько-московською війнами.

Попри названі труднощі на Холмщині, Підляшші і Поліссі створено низку шкіл, що мали стати першими пунктами української шкільної мережі.

Стан українського шкільництва до дня 22 червня 1918 року показує таблиця 2.

Певних відомостей про кількість шкіл на Поліссі та Волині не вдалося усталити, тож подано приблизне число.

Крім описаної діяльності Комісаріат сприяв також поверненню на рідні землі вчителів, вивезених російським військом у глибину імперії. Пригадую, що число евакуйованих досягло 1800 учителів. Повернулося за посередництвом Комісаріату біля 500 учителів.

У зв'язку з потребою в підручниках КНО підписав договір з київською видавничою спілкою "Всеувіт".

Однак розвиток політичних подій унеможливив дальшу діяльність Комісаріату. Його ліквідовано 9 квітня 1919 року. Архів став власністю Холмського союзу советської пропаганди. Після прилучення Холмщини до Польщі польська влада добре "відзначила" намагання українського громадянства тієї території приєднати її до України. Українській делегації відмовлено у Варшаві організувати навчальні курси для українських учителів. Міністр освіти висловив погляд, що не буде поспішати з відкриванням українських шкіл. На Волині заборонено українські приватні школи. Згодом між землями, які до 1914 року належали до Австро-Угорщини й Росії прокладено спеціальний культурний кордон, т. зв. Сокальський кордон. Мав він на меті гальмувати зростання української національної свідомості на Холмщині, Підляшші і Поліссі.

Табель 2.

Стан українського шкільництва до 22 червня 1918 року.

Повіти	міністерські школи				парохіяльні школи
	дво- класові	однокласові одноком- плексові	однокласові двоком- плексові	другі класи без перших	
Холмщина:					
Холмський	4	184	-	12	62
Грубешівський	12	151	1	15	55
Замойський	6	73	-	4	18
Томашівський	8	123	1	13	39
Білгорайський	5	48	-	7	32
Підляшшя:					
Володавський	2	73	-	-	61
Більський	5	65	-	1	49
Константи- новський	3	38	-	-	20
Полісся:					
Берестейський	5	250	10	-	-
Кобринський	5	200	10	-	-
Більський	4	100	6	-	-
Волинь:					
Ковельський	5	250	10	-	-
усього	64	1535	38	52	336

Марко Сирник

Василь Седляр

Православ'я на Холмщині 1918–1989

Зміни в міжнародній ситуації після закінчення I світової війни, створення Радянської Росії та самостійної польської держави зовсім змінили положення Православної Церкви й її вірних, що залишилися в межах II Речі Посполитої. Протягом короткого часу на зміну її бувшій ситуації привілейованої державної Церкви прийшла роль віросповідання толерованого лишень, прийшла атмосфера неохочого сприйняття, як з боку державних органів, так і польських громадян римо-католицького віросповідання. Такий стан справ спричинювався повсюдним ототожнюванням Православної Церкви з царською русифікаційною політикою. Це підсилювалося такою поставою деяких ієрархів і частини православного духовенства, яка не признавала виникнення польської держави.

Названі чинники були причиною загрози, що повисла над Церквою вже напередодні функціонування II Речі Посполитої. Урядові кола, прийнявши негативну поставу щодо Церкви, додаючи в ній чинник дестабілізації державності, рішили змагати до підризу її позиції й підпорядкування політиці дискримінації релігійних і національних меншостей. Провідним засобом для здійснювання цих намірів визнано удар по її майновому стані.

Силою розпорядження Начальника держави Юзефа Пілсудського з грудня 1918 р. все рухоме й нерухоме церковне майно опинилося під примусовим державним адмініструванням, тобто в Церкві віднято право на власність майна, яке було в її розпорядженні. Про майнові претензії заявила також Католицька Церква. Тим-то Церква стала стороною в конфлікті з державою та католицьким клиром. Він найрізкіше проявився при нагоді змагань за право власності православних храмів.

Держава, уважаючи себе власником церковного майна, ще на зламі 1918–19 рр. наказала зруйнувати не одну церкву, зокрема по містах. Жертвою стали м.ін. церкви в Холмі й Люблині. Кількасот церков закрито, Церква втратила також біля 20 тис. гектарів землі.

Католицька Церква ж найважливішим своїм завданням визнала перейняти якомога більше храмів. Офіційно претензії висунуто тільки щодо церков, які в минулому були власністю римо-католиків і уніатів. Проте на практиці йшли посягання й на ті святині, що ніколи католикам не належали. Дії в напрямку відбирання церковних будинків примусовим порядком почалися разом з переходом під Польщу теренів, де проживала православна людинність. Використовуючи поміч військової, згодом також цивільної влади, зайнято біля 400 церков. У листопаді 1923 р. їх кількість дорівнювала вже майже 500¹ - здебільшого були це поуніатські об'єкти.

Перша хвиля ревіндикації особливо болісно проходила на Холмщині (Білгорайський, Заміський, Томашівський, Грубешівський, Красниставський і Холмський повіти) і в південній частині Підляшшя (Володавський і Більськостідльський повіти). На цій території - біля 200 тис. православної людинності - до 1922 р. на костели обернено 154 церкви, закрито 164, православним залишилося 40 церков ².

Послаблення Церкви, її неясне правове положення, були причиною її нес-

Ігор Гришніа - докторант в ольштинській вищій Педагогічній школі. Пише докторську дисертацію про Лемківщину в міжвоєнному періоді.

проможності дати відсіч першій хвилі займання церков. Щойно повернення частини духовенства й вірних евакуйованих в 1914 р. російською армією, змінило цю невідрадну ситуацію. Посягання на церкви шоразу частіше почало зустрічати опір вірних, конфліктів було багато, інколи не обійшлося без кровопролиття. Один з таких випадків описав о. Н. Цешинський у "Католицьких щорічниках". Подія мала місце в селі Убородовицях, куди, як сповіщає опис, "з сусідніх Монятичів вийшов ... дивний похід з трьома ксьондзами на чолі, з музикою, а вжежними рурками й бочками води, щоб зайняти церкву в Убородовицях. Однак православні, які взяли свою церкву в живий ланцюг не хотіли ані виконати заклик війте віддати ключі, ані вступитися. Сталася бійка, полилася не тільки вода, але, на жаль, також і кров: православні перемогли, 60 поранено у цьому 10 тяжко".³

Підсилення конфлікту на Холмщині викликало зацікавлення міжнародної громадськості. Протести почалися також у Польщі. У Сеймі Український клуб подав інтерпеляцію, вимагаючи якнайшвидше припинити ревіндикацію церков. У її результаті Рада міністрів була примушена наказати закінчення акції.

Небезпека протягом деякого часу зменшилася. Проте, уже після чотирьох років, у 1929 р. проблема права власності церковних будинків знов повернулася - Римо-католицька Церква, опинившись перед загрозю виходу 10-літнього строку на право висувати претензії, подала 755 позовів проти Православної Церкви з вимогою "віддати храми", переважно колишні уніатські. У люблинському вєсвідстві такі позови подано на адресу понад половини церков, інколи й щодо тих, які уніатськими ніколи не були. Зрештою, їх число на цьому терені систематично зменшувалося, тому, що весь час руйновано закриті церкви. Тільки протягом 1928-29 рр. такої долі зазнали 23 об'єкти.

На відміну від першого етапу ревіндкації, коли все відбувалося стихійно, тепер рішати мали суди, куди подано позови. Отже, не довелося вдаватися до насильного розв'язування конфлікту, який прибрав вигляд словесної полеміки між обидвома Церквами. Центральною проблемою її була охота римо-католиків доказати своє право бути спадкоємцями уніатського майна. Характерно, єдина послідовниця Берестейської унії Греко-католицька Церква рішуче заперечила заходи римо-католицьких єпископів. Подібно зробили також греко-католицькі послы в Сеймі, вони створили навіть спеціальну парламентарну комісію для захисту Церкви. До посягань негативно поставилася також значна частина польської громадськості, включно з частино католицьких середовищ.

Тиск названих сил примусив єпископів просити за медіацію уряд, який, лякаючись росту незадоволення в країні, вирішив захистити Православну Церкву. Остаточний кінець цій проблемі поклав щойно 1933 р., коли-то Верховний Суд відмовив польським єпископам у праві на посягання судовим порядком.

Після тих рішень Церкві протягом довгого часу не загрожували загальніші акції. Проте, це аж ніяк не означає, що це був стан якогось спокою. На місцях влада таки намагалася обмежити її впливи. Попри свою настирливість, ці заходи не ставили під небезпеку її існування. Набагато небезпечнішими були натомість плани, які ще на початку 30-тих рр. почало складати Міністерство військових справ.

Розвиткові внутрішньої ситуації в Польщі після травневого перевороту Ю. Пілсудського притаманний був між іншими значний ріст ролі війська у суспільно-політичному житті країни. Це мало вплив також на політику супроти релігійних і національних меншостей, при чому погляди військових на способи її проведення далеко відбігали від найскромнішого розуміння толерантності.

Проблема зацікавлення Міністерства військових справ православ'ям у 30-тих роках мало своє специфічне підґрунтя. Воно мало на меті знайти

спосіб, що дозволить за рахунок Православної Церкви якнайбільше зміцнити впливи Римо-католицької Церкви. Насамперед увагу зосереджено на Холмщині й Південному Підляшші - були надії, що тут ґрунт для колонізації виявиться найсприятливішим.

Українська людність цієї території відзначалася у великій мірі національним індуферентизмом, не існувало також традиції національного життя. Зорганізоване національне життя почалося тут щойно в роки I світової війни й діяльністю емісарів Української Народної Республіки. Перш за все їм завдячувати треба створення у Білій Підляській газети "Рідне Слово" (виходила від 1916 р.), відкриття українських шкіл. Захоплення цієї території польським військом деякий час гальмувало розвиток українського національного життя. Усе-таки в 1919 р. заново, тепер уже спираючись на місцеву людність, започатковано культурно-освітню діяльність. У 1922 р. офіційно засновано Товариство "Рідна хата", уже двома роками пізніше у ньому було 700 членів⁴. Згодом, попри рішучу протидію влади, воно розгорнуло жваву діяльність, організаційний динамізм його довів до стану 125 філій (39 на Південному Підляшші) у момент ліквідації⁵. Крім "Рідної хати" на Люблинщині активно діяли тільки "Сель-Роб" і КПЗУ. На початку 30-их років всі легальні українські установи і організації закрито.

Колонізацію істотно полегшувала також структура поселень українців. У шістьох повітах з найбільшим відсотком української людності вона проживала в 944 селах, з них лише 74 були чисто українські.

Дії католицького спрямування почалися підготуванням директив поведінки на цій території. За підставу мали вони засновок, що принципом "релігійної акції" є те, що, "на землях бувшої Холмщини були виключно поляки й католики". Виходячи з такого положення, щоб з гмін з перевагою католиків "брати вимоги ліквідації церкви", "організувати суспільну акцію проти позаштатних священників, навчання релігії" та "вживання попом іншої мови ніж польська". Головною метою тих заходів було "організування акції збірного переходу в римо-католицизм" та ліквідації "квєстії української меншості"⁶. Про мету діяльності чи не найпромовистіше сказав люблинський воєвода "З-поміж місцевостей, де проживають меншості, одні стануть об'єктом ревіндикації, інші ж наперед зазначають політики винищення"⁷. Трохи згодом вироблено докладніший план. Його передбачено здійснювати протягом кількадесяти років. За ним православну людність поділено на три категорії. Перша - тут зараховано тих, кого "плановики" сподівалися протягом короткого часу схилити до переходу в католицизм. Другу категорію відведено вірним з міцною прив'язаністю до Православної Церкви та з недиформованою національною свідомістю. Їх призначено до негайної колонізації. До третьої зараховано православних, які були міцно прив'язані до свого віросповідання, а разом з тим були ще й свідомими українцями. Щодо останньої категорії швидкої асиміляційної акції не передбачалося. Натомість задумано обмежити її впливи й роль та розбити більші скупчення шляхом еміграційних полегшень і поселювання між ними католиків⁸.

Після смерті Пілсудського прагнення війська відігравати роль вирішального чинника в справах напрямків внутрішньої політики держави зросло. Звідси план знищення православ'я поширено на всю територію проживання людності цього віросповідання. На практиці, однак, ширшого масштабу дії охопили тільки Волинь, Холмщину і частину Підляшшя.

Перший удар призначено восени 1937 року на Волині, де проживало понад 70% православних. Облишено пропаганду - перевагу віддано військовим засобам. Нічого, отже, дивуватися, що майже вразу після початку акції військом сталося перше "навернення". Звіт в урядовій пресі інформував, що в селі Гринки, поблизу кордону з СРСР, спрофановано портрети державних му-

жів. Кількома днями пініше до перебуваючого в селі командира Корпусу охорони пограниччя мала прийти делегація селян, які мали цікавитися способом заманіфестування мешканцями села своєї приналежності до польського народу і лояльності супроти держави. Покладено, що найкращим способом буде прийняття римо-католицького віросповідання. Після кількох днів появилися ксьонда, до грудня від православ'я мало відійти біля 600 гринчан.

Справжній хід подій досить міцно відтінявся від наведеної ідилічної картини, - не було ні профанації, ні добровільної делегації. Виконуючи наказ своїм начальників, командир пограничників скликав збори у селі й погрозами примусив селян заявити про охоту змінити віросповідання. Погрози не виявилися марними, адже в цьому глухому селі станиця Корпусу охорони пограниччя була єдиним органом влади, який підпорядковувався тільки своєму начальству. Отже впевненість була така, що у посла С.Тимошенка, який хотів припинити акцію війська, віднято посольський квиток і наказано виїхати з села.

Проте не на Волині зупинилися військові акції. На думку натхненників акції, сподівання більшою мірою могло виправдати Люблинське воевідство, зокрема ж Холмщина. Туди й пішов найсильніший удар. Він, проте, уже не спирався на докладні наперед виготовлені плани. Визначаючи стан православ'я на Холмщині занадто добрим, ці плани відкинув сам їх творець, ген. Б. Ольбрихт, командир 3 дивізії піхоти з Замостя. Місце витончених концепцій зайняли репресії.

Як головний метод "місійної акції" прийнято руйнувати вже раніше закриті церкви. Добачаючи в церквах неначе символи православ'я, організатори акції вважали, що знищення їх викличе у православних більшу схильність змінювати обряд. Для перевірення надійності цього методу, наче для проби, як першу знищено церкву в Щеберешині (Замістський повіт), збудовану у 1184 р. "Проба" не викликада відгону. Тим-то почалися сміливіші дії, разом з саперами і пожежниками та католиками з околиць на теренах з перевагою православних. Саме тут вірні стали чинити опір: щоб не допустити руйнівників до церков, вони творили навколо них живі ланцюги; завятіші громади творили самооборони, інколи озброювалися косами й вилами. Найбільше відділів самооборони створено в Грубешівському повіті - інформувало Товариство розвитку східних земель, а водночас учасник паціфікації. "Під впливом агітаторів і зорганізованої української акції православну людність об'єднано в тав. нібито самооборону проти агресії польської людності. Ця організація діє за військовими правилами. (...) Як зброя, вживаються вили з одним вістрям поставлені сторч на триметрової довжини дрючку та коси поставлені сторч. Панує дуже агресивний настрій." - далі сповіщало назване Товариство⁹.

Безпощадність паціфікаторів створила безвихідне становище, через це вірні вдавалися до крайніх засобів оборони й почали чинити активний опір. У Малкові 600 осіб заатакувало руйнівників храму та поліцейський відділ з Люблина, який приїхав їх рятувати. Подібна подія мала місце в селі Жерники. Тут сталася сутичка між її православними мешканцями й католиками з довколїшніх сіл. Замість спаленої церкви поставлено дерев'яного хреста, його цілодобова охороняла сторожа. Все-таки католики, яким допоміг поліцейський відділ, арештуючи кільканадцятьох вірних та пароха о.Хоменка, домоглися тут свого однораменного хреста¹⁰.

Тільки особливо завяятий опір виявився надійним способом рятування церков від знищення (так було в згаданому вже Малкові), проте таких випадків було не ясно, тому, що вірні здебільшого відступали внаслідок насильства й ув'язнень. Арештантам найчастіше ні звідки було шукати рятунку. Військо, крім співпраці з поліцією, забезпечилося ще й спірадією судочинства. Відомо тільки про один випадок звільнення від відповідальності оборонців цер-

кви. Такий присуд дав окружний суд у Замості. Суддя С. Марковський наказав випустити на волю 30 осіб засуджених в участі в "незаконних Богослужбах з метою чинити опір законним наказам влади", які відбувалися в селі Хмилька. Обґрунтовуючи усно присуд, суддя ствердив, що зруйнування церкви було беззаконне, тобто "ніяк не можна говорити про опір законним наказам влади"¹¹.

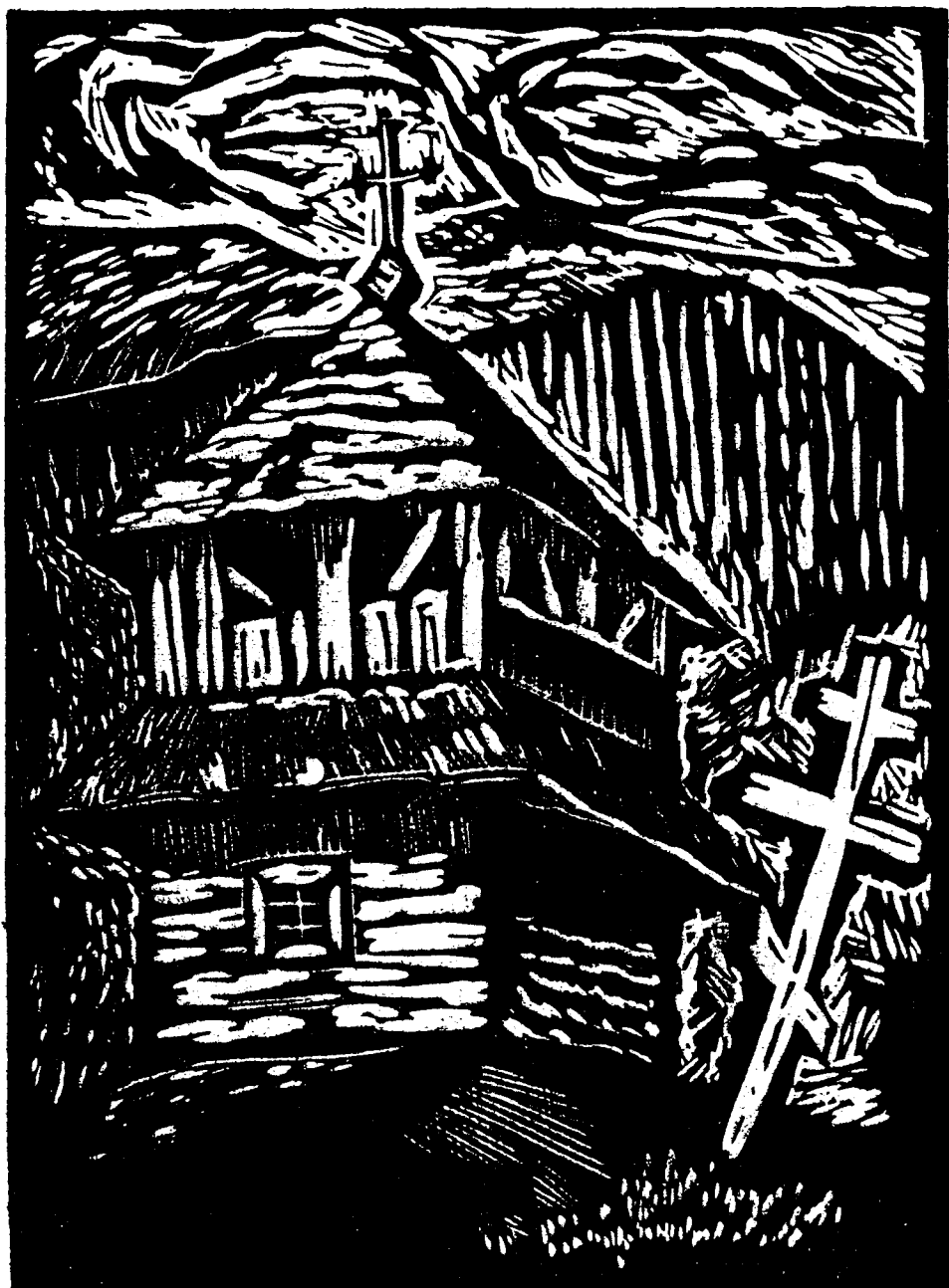
Нищення церков було основним та все ж не єдиним методом тероризування православних. Дуже часто репресовано також вірних. Вже згадано про ув'язнення найактивніших оборонців, інші страждали від дій спеціальних бойових груп, які часто нищили їх майно, інколи й били. Натомість вся людиність зазнала "пропагандивної" діяльності поліції, яка погрозами намагалася примусити її покинути православ'я, поліція "широ" запевняла: від наших візит і дошкульних "пошуків" агітаторів вас може увільнити лише зміна віросповідання. В акції брала участь також локальна адміністрація, створюючи нестерпну атмосферу. Використано також економічний шантаж - у православних віднято право купляти землю з парцеляції. Це було особливо дошкульне розпорядження, адже парцеляційна земля була єдиною можливістю збільшення мікроскопічних господарств на страждаючій нестачею землі Холмщині. З-поміж цілого комплексу репресій варто ще згадати специфічний виховний метод, який полягав у примушуванні вірних платити робітникам за зруйнування церкви.

З поля зору не випущено також духівництва. Насамперед почалися виселювання позаштатних священників присланих митрополитом Діонізієм у парафію, де влада не погодилася на офіційну діяльність Церкви. Таку долю розділили також священники у відповідь за активну оборону Церкви та ті, хто всупереч розпорядженню влади не почав проповідувати по-польськи. Деяких священників покарано також грошовими штрафами в розмірі від 500 до 1200 злотих (тодішня місячна платня священника - 60 зл, вікарія - 35 зл.).

Трагічна доля православ'я на Холмщині й Південному Підляшші викликала велику стурбованість православної Ієрархії. Особистими заходами намагався рятувати Церкву на цій території сам митрополит, який ще в квітні 1938 р. отримав запевнення президента Мосціцького, що він не допустить до репресій супроти Церкви. Проте своєї обітничі не дотримав. Не дала теж результатів авдієнція у прем'єра Ф.Славой-Складковського, який заявив, що припинення пацифікації йому не можливо. Дуже іронічну вимову має такий факт: під час цих відчайдушних заходів глави руйнованої Церкви, його за наказом влади відзначено медаллю за "багаторічну службу"¹².

Проблемою пацифікації зайнявся також квітневий собор. Він вирішив скласти протест та послати на Холмщину єпископа Симона. З метою подати вірним духовну поміч видано спеціальне послання, що закликала до вірності Церкви - Кораблю, по якому "б'ють хвилі, бо вітер несприятливий". У липні, в період найбільшого посилення пацифікації, скликано нараду духовенства й представників вірних варшавсько-холмської єпархії. Під час зустрічі вироблено меморіал, що вимагав зупинити нищення православ'я на Холмщині, представити його польському урядові мала спеціальна делегація. Натомість вище духовенство не схвалило пропозиції світських делегатів вдатися до радикальніших заходів, між іншими проголосити триденний голодовий страйк всієї православної людиності. Покладено, що вони лише погіршили б ситуацію Церкви¹³.

"Центральної делегації" не удостоєно побаченням з прем'єром. Крім неї послано багато інших, локальних, від мешканців окремих сіл. Часто вони йшли пішки до Варшави, на власний кошт. У Варшаві, легковажені, по черзі оббивали пороги різних урядів, де їх позбувалися, подаючи всякі причини. Дуже часто єдине, що чули у відповідь, було ствердження: Церква сама со-

Із серії "Свята месія"
Дзвінниця - село Рибник.

Андрія Тирлич 1988 р.

бі винувата за такий стан справ:

У своїх протестах проти пацифікації Холмщини, Православну Церкву не залишено без помічі. Недвозначно висловився з її приводу глава Греко-католицької Церкви, митрополит А. Шептицький. Попри свій негативний стосунок до православ'я, він не повагався взяти слово в справі загальнохристиянського характеру. У спеціальному пастирському листі присвяченому подіям на Холмщині, він назвав поведінку влади гвалтом, який доведеться виправдовувати перед "Найвищим Божим Трибуналом".

Попри застереження Православної Церкви щодо деяких аспектів релігійної діяльності Шептицького, зокрема його ставлення щодо розвитку православ'я на Лемківщині, його виступ зустрів прихильне сприйняття з боку митрополита Діонізія. У спеціальному листі до греко-католицького ієрарха він м.ін. ствердив, що "Ви знов мужньо підняли свій голос на захист Божої правди і християнської культури. Віримо, що Ваш виступ не тільки дав нам моральну поміч, але він має також і загальновиховне значення"¹⁴.

Так як і минулими роками, коли над існуванням Православної Церкви повисла загроза, так і тепер у рядах її оборонців були послі до Сейму і Сенату, які були близько зв'язані з її долею. Під час засідання парламенту 6 липня у своїх промовах захищали переслідувану Церкву: С. Баран і С. Скрипник та православний посол з Волині о. Волков. Особливо гостро виступив посол з Галичини С. Баран, один з найвидатніших українських політиків. Його виступ був так гостро критикою влади, що С. Баран зміг його зачитати тільки після прочитання віцемаршалком Сейму, який на цей раз виступив у ролі цензора. Український посол свою інтерпеляцію спер на конкретні дані. Вони інформували, що в першій фазі пацифікації найбільших втрат Церква зазнала в Томашівському повіті (закрито 8 церков, 23 зруйновано)¹⁵. Драматичну вимову мав виступ о. Волкова, який протестував м.ін. проти профанації місць культу під час руйнування церков.

Безпощадність виконавців військових наказів, відкрите варварство в країні, де безнастанно підкреслювалася його приналежність до християнсько-європейської цивілізаційної зони - ті чинники спричинили дедалі повсюдніші протести проти пацифікації також серед римо-католицької громадськості. Побюючись росту антисанітарних настроїв, проти акції виступила також частина державного апарату. Отже, військові натхненники її на практиці опинилися без допомоги. Беручи до уваги невідповідність коштів з наявними результатами, ускладнення й без того напруженої внутрішньої ситуації Польщі, у другій половині липня вирішено тимчасово зменшити темп пацифікації. Навесні 1939 р. її зовсім припинено.

Усе-таки мала вона жакливі наслідки. Знищено 127 релігійних об'єктів, за військовими джерелами встановлено, що покинути православ'я примушено біля 10% всіх вірних. У дійсності ця цифра була набагато менша, тому, що багато православних повернулося з часом до своєї Церкви. Та все ж у селах з мішаною щодо віросповідання людністю та положених найдалі на захід, православ'я залишилося вже тільки спогадом.

Ще трагічніші підсумки цілого двадцятиріччя. Протягом цього періоду на Люблинщині знищено 189 церков, Римо-католицькій Церкві передано 149 об'єктів. При Православній Церкві залишилося їх 51. Важко натомість подати докладну кількість утрачених вірних. Можна лиш сказати, що 250-тисячна маса вірних зменшилася принаймні на кілька тисяч.

Припинення пацифікації Холмщини і Південного Підляшся на початку 1939 року не означало, проте, що покинено всякі агресивні плани супроти Православної Церкви. Паралельно до рішення припинити акцію розроблялися нові плани. Однак не дозволило їм здійснитися 1-е вересня 1939 р.

Наслідки польсько-німецької війни по-різному позначилися на положенні

Православної Церкви. Силою німецько-радянських домовленостей на терені німецьких впливів опинилася тільки незначна частина земель, де проживала православна українська людність: Варшавсько-Холмська єпархія та православні осередки на Лемківщині. На території Генеральної Губернії опинилися два ієрархи - митрополит Діонісій та єпископ Тимотей. Митрополита примушено передати свій уряд в руки представника еміграційної російської Православної Церкви арх. Серафима, потім перебував у домашньому арешті. Його "наслідник", репрезентуючи великоруську орієнтацію, намагався підпорядкувати Церкву в ГГ еміграційному російському центрові. Ці намагання зустріли рішуче заперечення з боку холмсько-підляшського духовенства, яке хотіло використати нову ситуацію для українізації Церкви в ГГ й створення української православної єпархії. З цією метою вже 5 листопада 1939 р. у Холмі відбулися церковні збори з участю всіх деканів і представників мирян. Створено тимчасову церковну раду на чолі з о. І. Левчуком, який прийняв становище адміністратора для Холмщини та Південного Підляшшя. Тимчасова церковна рада зайнялася насамперед двома проблемами: відбудовою релігійного життя та створенням православної української єпархії. У новій ситуації порівняно простіше було здійснити перше завдання, зрештою, воно узгоджувалося з німецькими інтересами. Проте запровадити його в життя не вдалося безперечно - до червня 1940 р., вдалося повернути всього 40 храмів, у цьому числі холмський собор. Деякі успіхи принесла також праця з православними окатоличеними в 1918-39 рр.

Невдачею ж закінчилися спроби українізації Церкви. Навесні 1940 р. вироблено відповідний проект. У ньому пропонувано створити єпархію на території Холмщини, Південного Підляшшя й Лемківщини, яку мав очолювати ієрарх української національності. У діловодстві й Богослужбах передбачалася українська мова¹⁶. Проте німецька влада не схвалила цього проекту. У зв'язку з цим вироблено новий: єпархію обмежено до Люблинського дистрикту, богослужби по-церковно-слов'янському з українською вимовою. Істотною зміною була теж згода на підпорядкування парафій адміністраторові тимчасово відповідальному перед арх. Серафимом, у місце єпископа-ординарія.

Влада прийняла змінений проект, та всеж його не здійснено, тому що тимчасом влада ГГ вирішила знов повернути становище митрополитові Діонісію, а разом з тим створити Холмсько-Підляську єпархію. Митрополит і єпископ Тимотей зробили новий поділ на єпархії: 2 українські (Холмсько-Підляська й Краківсько-Лемківська) і російсько-українську (Варшавсько-Радомська). Призначено також двох нових єпископів: о. І. Огієнка (Холм) і П. Видибіду-Руденка (Краків).

20 жовтня відбулася торжественна хіротонія о. Огієнка, який відтоді взяв ім'я Іларіона, а 3 листопада відбулося торжественне введення у холмській собор. Це означало закінчення першого етапу в новій історії православ'я на Люблинщині.

Новий єпископ повів працю в таких двох головних напрямках: збільшити число вірних і церков, українізувати Церкву. В обох випадках досягнуто значних успіхів. Завдяки активній участі духовництва й вірних, користуючись також підтриманням краківського Українського центрального комітету наприкінці 1942 р. єпархія налічувала 250-270 тис. вірних, 175 парафій (у цьому 158 повністю зукраїнізованих), 185 священників, 20 диаконів. Число храмів збільшилося з 51 до 162¹⁷. У 1944 р. було 177 парафій та 320 тисяч вірних¹⁸.

Паралельно до вищеописаних заходів велася жвава видавнича діяльність. З холмської друкарні вийшло у світ кількадесят видань присвячених релігії, історії Церкви та національній проблематиці. Подолано опір влади й засновано духовний семінар у Холмі 1940 р.

Нова ситуація й перш за все українізація Церкви сприяла нечуваному досі розвитку національного життя на тих землях. Люблинщина протягом відносно короткого часу вкрилася мережею Українських допомогових комітетів, які енергійно розгортали благодійницьку діяльність. Завдяки зусиллям УДК ще в 1939 р. відкрито перші школи й дитячі садки. На терені холмського УДК (делегатура у Володаві) у 1940 р. було 5 дошкільних гуртків а в них 169 дітей, роком пізніше: 33 й 778, у 1942 р. 62 гуртки й 1661 дитина¹⁹. Створено також середні школи: торговельну в Білій Підляській, гімназію в Холмі і єдиний, крім криницького, учительській семінар у Грубешеві та інші.

На жаль, усі ці позитиви доволі рано зустріли антиукраїнську протидію з боку деяких кіл польської людності. Перші ворожі акції почалися, спершу спорадично, у 1942 р., посилення їх принесла зима 1943 р., коли у Грубешівському повіті підпалено 5 сіл. Натомість восени цього ж року тільки одного дня 23 жовтня згоріли села: Мірче, Молодятичі, Грабовець, убито 200 осіб, у цьому парохі села Грабовець, о. П. Швайку й диякона з Молодятичів о. М. Ярошевича²⁰

Трагічними подіями не попустилася також весна 1944 р. У березні-квітні відділи Крайової Армії підпалили в Грубешівському повіті 46 сіл. Найбільша різня сталася в селі Сагринь, де 10 березня відділи 27 дивізії піхоти АК вбили 500-800 українців (тут суперечні дані). Долю вірних розділяли їх пастирі. На Холмщині згинulo 12 священників та 10 дияконів. Убито також двох членів консисторії: о. М. Сенкевича й В. Баранова. По суті ні одному з душпастирів не пощастило уникнути пограбування і побоїв. Деякі кілька разів ставали їх жертвою: напр. о. Ф. Мінкевич з Горостиня зазнав 14 нападів²¹.

У 1944-46 рр. до СРСР в рамках виселення виїхало (за офіціальними даними) 193 426 осіб. Решту людності майже повністю депортовано під час акції "Вісла" на західні й північні землі Польщі. У 1948 р. офіційно зліквідовано Холмсько-Підляську єпархію. На її руїні виникли 3 східні деканати, що ввійшли до складу архієпархії: Варшавсько-Більсько-Люблинський - 5 парафій, Білопідляський - 4 парафії, Коденський - 3 парафії. У половині 50-х рр. частина виселенців дістала дозвіл вернутися на батьківщину. Із 9478 сімей змогли вернутися 3 778 сім'ї.

У 1986 р. на Холмщині й Південному Підляшші існували два деканати: Білопідляський з 11 парафіями та Люблинський з 9 парафіями й 6 філіями. Від 1 березня 1989 р. входять вони в склад відновленої Люблинсько-Холмської єпархії. Її ординарієм призначено ігумена монастиря в Яблочній, корінного підляшчука, архімандрита Авеля (Андрія Поплавського).

Ігор Григна

примітки

1. Srokowski K., Sprawa mniejszościowa na Kresach Wschodnich, Kraków 1924, s. 323
2. Papierzyńska-Turek M., Między tradycją a rzeczywistością. Państwo i Kościół Prawosławny w Polsce 1918-1939, Warszawa 1986, s. 293.
3. Ks. Cieszyński M., Roczniki katolickie na 1924 r., Poznań 1924, s. 447.
4. Народня Провіта, nr 1/1924
5. Королько М., Українське добродійне товариство "Рідна Хата" в Холмі, Український календар 1969, с. 290.
6. Chojnowski A., Konsepcje polityki narodowościowej rządów polskich w la-

tach 1921-1939, Ossolineum 1979, s. 236; Mysiek W., Z problemów polityki wschodniej Kościoła Wschodniego w Polsce w latach 1918-1939, Warszawa 1967, s. 178-179.

7. Korolko M., Sytuacja mniejszości ukraińskiej w Polsce w okresie międzywojennym [w:] Udział Ukraińców w walce z hitlerowskim faszyzmem i ich wkład w ogólny dorobek PRL, Lublin 1987, s. 22.
8. Chojnowski A., op.cit., s. 230-231; Stawecki P., Następcy komendanta, Warszawa 1969, s. 191.
9. Mysiek W., op.cit., s. 183.
10. Купранець О. Р., Православна Церква в міжвоєнній Польщі 1918-1939, Рим 1974, с. 71.
11. Діло, nr 191/1938, 9 VII
12. Діло, nr 152/1938, 31 V.
13. Купранець О. Р., op.cit., с. 167-8.
14. ibidem, s. 174-177.
15. Sprawozdanie Stenograficzne z posiedzenia Sejmu w dn. 6 VII 1938 r., lam 35.
16. Sziling J., Kościoły chrześcijańskie w polityce niemieckich władz okupacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie (1939-1945), Toruń 1988, s. 72-74.
17. Sziling J., op.cit., s. 200; Urban K., Kościół prawosławny w Polsce 1945-1951, Problemy wyznań i laicyzacji, nr 4/1989, s. VIII.
18. Ігнатюк І., Холмщина та Підляшшя, Церковний Календар на 1989 рік, Варшава 1988, с. 129.
19. Краківські Вісти, nr 253/1942, 12 XI.
20. Верига В., Дорогами другої світової війни, Торонто 1980, с. 226; Мартирологія українських церков, Торонто 1987, т I, с. 987, 990.
21. Пастернак Є., Нарис історії Холмщини і Підляшшя, Вінніпег-Торонто 1968, с. 425-427.

Василь Седляр

Трагедія українського Санчо Панча (Із записок книжки емігранта)*

В. Правобережець [Вичеслав Липинський]

Геніальний твір Сервантеса вічно актуальний. Його постаті безсмертні, бо вони на протязі століття все відроджуються в кожному новім поколінні європейських націй. Через цілу історію Європи йдуть поруч себе Дон Кіхот і Санчо Панчо, як нерозривно зв'язані з собою символи різної в формах, але одноцільної в суті, старої європейської культури.

Ідеалізм і реалізм. Традиція і поступ. Минушина і будучина, зв'язані з собою. Глибока віра у витворене поколіннями своє власне розуміння життя і практичне, насущне використання його реальних форм – ось дві сторони єдиної культури, що творять її цілість, що забезпечують їй сталість, міць і еволюціонізм навіть в революціях. Це та Європа, в якій практичний Санчо Панчо реалізує ідеї романтика Дон Кіхота. Та Європа, що входить в нову еру зі збереженими пам'ятками минулих століття, зі захованими побожно творами людського духа, а не з *tabula rasa* покритого руїнами і попелищами степу...

Старі культурні верстви одмирають. Нові з силою молодости вибиваються на верх і переймають витворену цими старими верствами культуру.

Дон Кіхот зі своєю заржавілою старою зброєю, зі своїм перейнятими з батьківських заповітів думками, зі своїм суцільним і викінченим розумінням оточуючого світу – весь виростає з минушини. Його віра – це традиційна віра предків в шляхотність і красу життя. І збирається він в свою життєву дорогу з самотнім завданням: зберегти цю віру, зберегти лицарську традицію, зберегти культуру, зберегти досвід минулих поколінь і передати цей скарб цінніший своєму товаришеві подорожньому – Санчо Панчу.

Санчо Панчо за собою не має нічого. Він весь в будучині. Його захоплює сама майбутня подорож, а не мета подорожі. Він не бере з собою ні зброї, ні емблеми своєї мрії: прапорця своєї дами серця. Він мусить йти в дорогу не тому, що так робили його предки, а тому, що його в дорогу пхає буйна, шукаюча виладованя його сила.

Ось ідеаліст і реаліст поруч на однім життєвім шляху. Сміється сердечного Санчо Панча, коли Дон Кіхот бачить в вітряках лицарське військо. Раменами тільки здвигає, дивом дивується, як міг прийняти Дон Кіхот стару і бридку Дульцінею за красуню і за даму свого серця.

Та проте він йде за Дон Кіхотом. Бо образи Дон Кіхота окрашують йому тяжкий шлях. Бо який би нудний був цей шлях, як би не Дон Кіхотові легенди, що перетворюють бездушну дійсність в живий образ, захоплюючий різноманітними барвами, далекими прекрасними перспективами. Бо як би

* Нарис написаний у 1920 році під псевдонімом В. Правобережець. Вперше опубліковано його в *Harvard Ukrainian Studies*, vol. IX, nr 3/4, 1985. *Special issue. The Political and Social Ideas of Vjaceslav Lypyn's'kyj*.

Опубліковані вкінці пояснення не є примітками, але додатками до головного корпусу оригінального тексту. Зберігаємо мову оригіналу.

примітивно убоге було життя Санчо Панча, коли-б Дон Кіхот не збогачував його тим всім, що вже пережили його предки, як би не вчив Санчо Панча їх досвіду, як би не давав Санчо Панчу тих способів реагування на життя, що творять Дон Кіхотову суть - здобуту минулими поколіннями культуру.

І Санчо Панчо в кінці перестає сміятись над Дон Кіхотом. Від умираючого лицаря він переймає його глибоку віру, сам одягає зброю і сам стає Дон Кіхотом, і сам веде за собою нового Санчо Панча.

І повірив Санчо Панчо в Дон Кіхота тому, що європейський Дон Кіхот ні разу не злякався примітивного реготу Санчо Панча, ні разу під впливом цього реготу не стратив віру в себе, в заповіді передані йому досвідом предків.

"Підростеш, порозумішася і повіриш, що єдиною вартістю життя єсть той образ, який ми собі про нього самі сотворимо, а не ті його обломки, які ти своїм обмеженим зором оглядаєш", - думав Дон Кіхот навіть тоді, коли його підкидали на простині, і коли ця картина незвичайно тішила Санчо Панча. Оця непохитна віра, оця глибока культура Дон Кіхота закарбували Санчо Панча. Він [Дон Кіхот] побідив тому, що він ні разу не оглянувся на Санчо Панча, ні разу не просив його ради, а йшов своєю дорогою, бо він був Дон Кіхотом, бо це був потомок лицарський, бо в ньому під впливом культури не було вже нічого з його предка Санчо Панча. Європейський Дон Кіхот не демократ. Він не може існувати без Санчо Панча, бо він бачить в нім продовження існування себе самого - майбутнього Дон Кіхота.

Без Дон Кіхота не можна би було помислити собі існування модерної європейської нації. Бо коли-б, згідно з реалістичними поглядами Санчо Панча, нація це громада людей, що балакає одною мовою, то во ім'я реалістичних інтересів, во ім'я практицизму цих людей краще було-б перемінити мову і почати балакати так, як більше корисно для реальних інтересів цієї громади. І так зробили Санчо Панчі всіх тих націй, які не мали своїх Дон Кіхотів.[1] Допіру коли Дон Кіхот з вульгарної, ординарної і найзвичайнішої Дульцінеї зробив даму свого серця і своєї чести, коли він реальний факт людського життя запліднив духом ідеї, коли механічний етнографічний колектив придбав віру в себе, покохав свій ідейний образ, свою традицію і свою культуру, коли в національних Дон Кіхотів повірили примітивні Санчо Панчі, і почали за ідею своєї нації класти своє життя, тоді повставали європейські нації, повставали ті складні духові людські колективи, котрих своїми реалістичними методами жоден новий Санчо Панчо збагнути не в силі.[2]

Тепер в українській літературі починають лунати голоси, що Україна - це край Азійського Сходу, що ми маємо багато спільного з Китаєм, де єсть тільки селяни і інтелігенти-мандарини, що на Сході лежить сила і що ми повинні одвернутись од гнилої Європи. І можна було-б в це все повірити, коли-б ці всі гарні річі писано не в Відні. Але доки український інтелігент перед більшовицькою навалюю Сходу втікав так як і його предок в часів Галицької Держави на Захід, а не до "духово спорідненого" Китаю, то доти лишається факт, що Україна - це край західної культури і що нас обов'язують головні лінії розвитку цієї культури.

Де-ж наш Дон Кіхот і наш Санчо Панчо, без яких нації західної культури помислити собі не можна?

Коли на весні 1648 року з низової України вийшов проти цілої могутності польської Річипосполитої Богдан Хмельницький, маючи тільки глибоку віру, що він вибе з ляхської неволі руський нарід увесь, то український Санчо Панчо, який бачив реальні сили Хмельницького, що складалися з парусот людей, аж за боки од реготу брався, дивлячись на цього свого Дон Кіхота.[3] Але Великий Богдан не злякався Барабашового реготу і зі своєю

вірою він пішов просто до своєї цілі, ні разу не оглянувся на свого Санчо Панча, ні разу не спитав, що той Санчо Панчо думає, і своєю вірою він заразив мільйони українських Санчо Панчів і вирвав тодішню козацьку Україну з під влади польської.

В 1657 році Україна поховала свого останнього Дон Кіхота. Його життя було за коротке. Всіх його помічників вибили і послідний Дон Кіхот не встиг передати Санчо Панчові своїх рис, свого характеру.[4] По смерті послідного українського Дон Кіхота, Санчо Панчо не повірив в його ідею і вернувся на свій реальний шлях, на шлях практицизму. Він став пробувати, як би можна було збудувати Україну практичними реалістичними методами і на яку реальну силу можна-б було в цій будові опертись. Замість творити в собі життя він став приглядатись до життя і, заблукавшись в трьох соснах практицизму, він загубив свій шлях, мудрував з Виговським, з Маєпою, пішов на еміграцію з Орликом, ліг до гробу з Кальнишевським. Не стало українського Дон Кіхота, не стало і української нації.[5] Але дужий, механічний, реальний людський колектив існував. Він далі продукував матеріяли на Дон Кіхотів і Санчо Панчів. Тільки без української віри, без української культури, наші Дон Кіхоти йшли в чужі віри, ставали чужими Дон Кіхотами. Вони гинули за Польщу від моря до моря, вони творили міць і силу Великої Російської Імперії. При Україні задержались тільки тілесні Дон Кіхоти, Дон Кіхоти без віри в себе, в свою культуру, в своє призначення. Наш Дон Кіхот перемінився в каючогося дворянина, який і почав епоху так званого відродження української нації.

Між тим на зміну шляхецтву і козацтву виступила нова верства - селянство. Народився новий український Санчо Панчо і став розглядатись за своїм Дон Кіхотом, за тими культурними верствами, які-б вказали йому шлях, які-б повели його за собою, які-б повели його своїм досвідом, своєю культурою.[6] Але замість свого Дон Кіхота побачив Санчо Панчо Дон Кіхота російського та польського. І як кожен Санчо Панчо, став він соромитись свого малоросійського кореня,[7] пішов в писарі, городові центри, в друкарні, в панство-балагули, в чиновники, по шляху що його вказував йому Дон Кіхот зросійшений, або-ж став переходити в латинство, як вказував йому Дон Кіхот спольщений.

Але-ж кожен Санчо Панчо і наш так само любить "красу і силу". Сама сила його не вдовольняла, в каліченю своєї мови, в польських конфедератках він не відчував своєї краси. А що остались ще на Україні сліди послідного українського Дон Кіхота, то по цих слідах, на степі в козацьких могилах, Санчо Панчо став шукати за своїм Дон Кіхотом і тут він зустрівся з українським каючимся дворянином і поповичем.[8]

Вже перша зустріч показала нашому Санчо Панчові мало присмного.[9] Реаліст Санчо Панчо побачив перед собою такого-ж Дон Кіхота як і інші, тільки ті вірили в себе, йшли своїм шляхом, а той переодягнувся в свитку і все просив у Санчо Панча вибачення за те, що він поганого панського роду, що його предки все Санчо Панча кривдили, що допіру він покається і прозрів і що він хоче цілим життям своїм просити за це у Санчо Панча прощення.[10] Мало того, Санчо Панчо сподівався найти у Дон Кіхота провід і науку, а почув, що на Україні це він - Санчо Панчо один тільки всі дороги знає, і що Дон Кіхот, себто каючийся дворянин, готов за Санчо Панчом йти, куди тільки він за собою поведе.

І порвав [?] наш Санчо Панчо тут зараз в цій першій/й зустрічі з культурою "брехонь", він став безпомічний, нервовий, він почував, що хтось кладе на нього непосильні завдання, але, не маючи іншого вибору, мусів наш Санчо Панчо піти в свою тяжку дорогу, не маючи перед собою як інші щасливі нації віруючого в себе озброєного досвідом, культурою Дон Кіхота, а

тягнувши за собою вічно заплаканого і хлипаючого каючогося дворянина і смиренного поповича.

І на цім шляху почався між ними діалог:

- Скажи мені Дон Кіхоте, - запитав Санчо Панчо, - чому ми не такі як люди. Ось всі мають свої держави, горді своєю мовою, а ми і держави не маємо, і мови своєї соромимось?

- Бо ми, - відповів Дон Кіхот, - не здатні до державного життя. І мова наша надається тільки до пісень, та до домашньої культури, а ось на людях треба нам балакати по російськи, бо це мова державна.[11]

Не сподобався такий одвіт Санчо Панчу, і питає він:

- А хто-ж винен, що так сталося?

- Винні, - каже Дон Кіхот, - мої предки. Вони дурні були і чванливі, Тебе Санчо Панчо не слухали, ось і занепали твою державу, але тепер ми вже за Тобою йдемо, що скажеш, так і буде.

- Ну, добре, значить мої предки хотіли державу будувати, а Твої їм заваджали?

- Аякже, аякже, - відповів переляканий Дон Кіхот, - Твої предки, наприклад, проти свого князя терор чинили, потім гетьманів своїх убивали, а воєвод московських призивали, одним словом вони нищили моїх предків як тільки могли, але мене Ти вже Санчо Панчо помилуй, бо я й Богу хочу тільки того, що й Ти хочеш, і піду за Тобою, хоч би Ти завів мене навіть не туди, куди-б я хотів.[12]

Сплюнувши з пересердя Санчо Панчо і рішив про минувшину вже більше з каючимися дворянами і поповичами не говорити, а їх многотомні історії на цигарки вживати. Але що реально життя ставило для бідного Санчо Панчо свої суворі вимоги, то він безпорадний, послухавши облесливі побренки свого негодящого Дон Кіхота, і не знаючи нічого іншого повірив у недержавність українського народу і рішив, що він буде потребувати для себе тільки автономію.

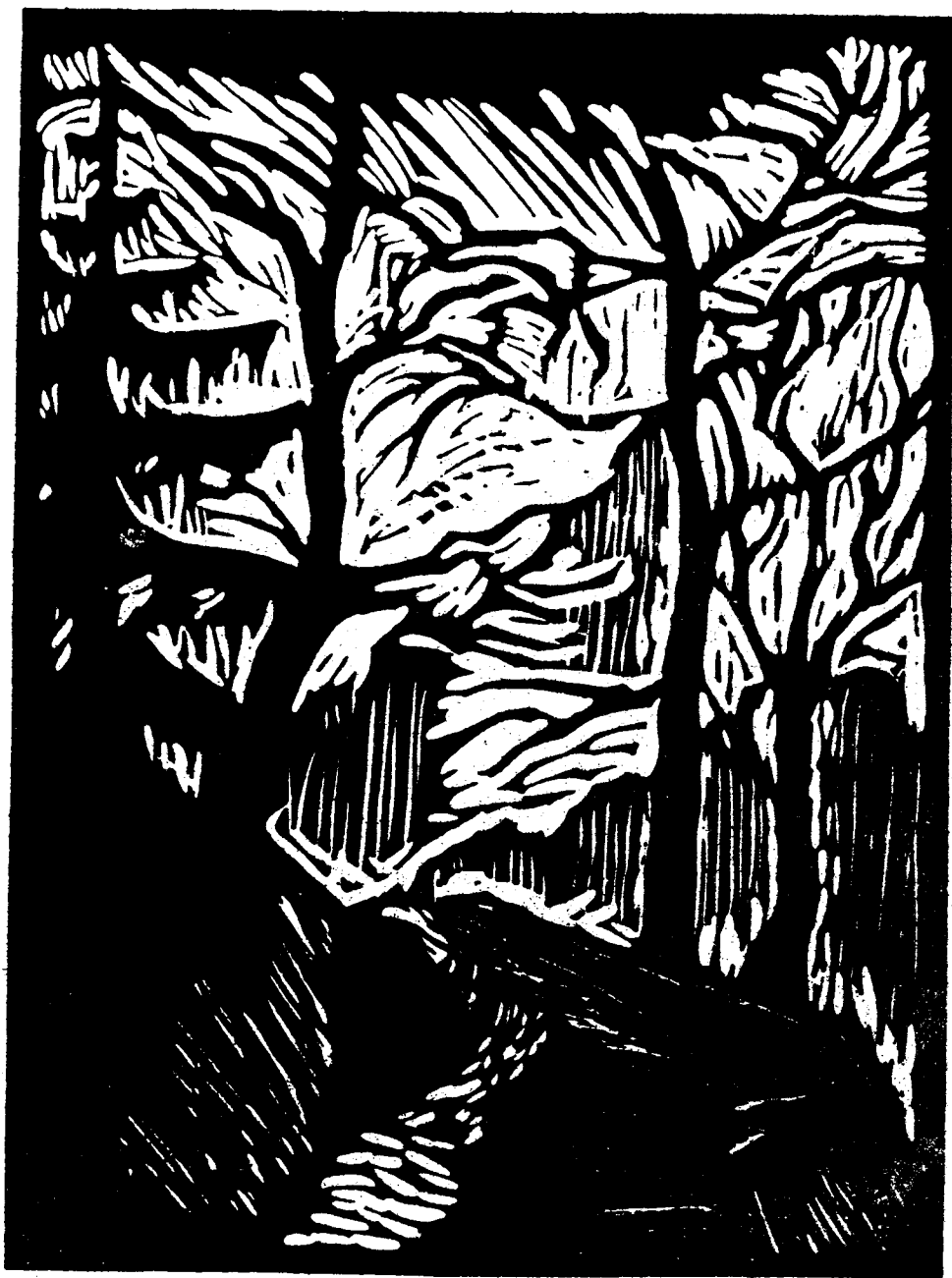
- Але-ж як і цю автономію добути?

- Переговорами з опозиційними російськими кругами - підсказував несміло каючийся дворянин і смиренний попович.

Але тут Санчо Панчо розсердився. Він своїм практичним розумом знав, що як позиватись з сусідом за межу, то не сусідського сина чи брата собі на допомогу кликати. З тої хвилини перестав зовсім довіряти підтюпцем поспішаючому за ним Дон Кіхотові.

Але що вище свого Дон Кіхота ніякий Санчо Панчо скочити не може, то і наш Санчо Панчо звернув очі свої туди, куди йому показував Дон Кіхот. І він пішов придивлятися до російських опозиційних кругів і побачив, що там шириться нова віра: культ босяка. Ця віра дуже нашому сироті Санчо Панчо до смаку припала. При ній непотрібний оцей плюгавенький Дон Кіхот. Він, Санчо Панчо, сам має знайти свій шлях, він поведе всіх за собою, він сам стане Дон Кіхотом. І лишив свого Дон Кіхота і пішов наш Санчо Панчо по прикладі російських сусідів босякувати.

Чим більше він босякував, тим більше він переймався новою вірою. Йому його російський вчитель сказав, що культ босяцтва вже по цілій Європі шириться і що це там звється визволенням пролетаріату. А що наш Санчо Панчо в Європі не бував і ніякої мови європейської не знав, то він повірив своєму російському вчителю на слово, не знаючи, сердега, що пролетаріат європейський має свою вже глибоку культуру, що з босяцтвом російським він нічого спільного не має, що його ведуть за собою свої в довгій традиції виховані і вірою своєю сильні Дон Кіхоти. Культ босяка змінив нашому Санчо Панчові все. Він одягнув галосі і червону сорочку, став лаятись погано, грати на гармошці і дождити слушного часу.[13] Але й тут не обійшлося

Із серії "Свята месія"

Андрій Тирнич 1988 р.

без впливу свого Дон Кіхота. Санчо Панчо навчився від нього писати, повіривши, що в літературі вся мудрість, став своєю босяцьку ідеологію в багатомних творах викладати.[14] І так калічилась до кінця(?) краса і сила, а якою став був наш Санчо Панчо йти по своїх крутих шаблях життя.

Перелякався український каючийся дворянин і смиренний попович за свого Санчо Панча. Побачив він, що той, на кого він всі свої надії покладав, десь від нього втікає, і став наш дохленький Дон Кіхот Санчо Панчові якомога догоджати.

Захоплювався його ідеологією (страйки у батька), і хоч од неї йому аж в носі крутило, писав хвалебні рецензії, друкував, видавав. Повіз Санчо Панча за кордон, заклав з ним анти-Дон-Кіхотську партію, аж із шкури ліа, щоб під Санчо Панча підробитись. Але від того тільки погорда Санчо Панча росла.[15]

- Пиши Дон Кіхоте своє останнє слово, дохни ти, гріхи молодости на тобі мстяться, не адатний ти увійти в обставини босяцької речі. - таку пораду дав своєму Дон Кіхотови Санчо Панчо.

Та не знав він бідний, що йому Дон Кіхота не позбутись, бо Санчо Панчо і Дон Кіхот - це брати-близнята і розв'язати їх ніяка сила не може.

Але Дон Кіхот не переставав. Щоб приблизити до себе Санчо Панча, він оженився з одною з його сестер, запросив його до себе до хати, годував, доглядав, по обіді мухи сам від сплячого Санчо Панча зганяв, через вікна скакав, аби дверима не рипати і нервів Санчо Панча не дразнити - але все це було надаремно.

- Ти думаєш, дурний Дон Кіхоте, що мене обдуриш.[16] Я свою сестру краще від тебе знаю, не з любови, а ізза гроша вона за тебе заміж пішла і тепер ви обоє хочете і мене обдурити. А зась!

І показав Санчо Панчо бідному каючомуся дворянинові свою "Молоду кров"...

Без свого Дон Кіхота, без віри в націю, без віри в національну ідею застала нашого Санчо Панча година, коли нація повинна була сказати своє слово.[17] І в цю страшну годину, коли ні хвилини гаяти не можна - повторили Санчо Панчо за каючимся дворянином і смиреним поповичем - всю пройдену вже ними дорогу. І знов в цій суматосі була автономія, ба тільки з російськими опозиційними кругами, і знов Дон Кіхот благав Санчо Панча вказати йому дорогу, [..(?)] коло його, зібрав голоси, залицявся на всі лади, співаючи не годинами а днями. Все це знов до нічого не довело. Скінчилось тим, з чого почалось, що Санчо Панчо викинув за двері нікчемного Дон Кіхота, а сам пішов за вірою в сусіди-босяки, бо своєї власної у нього не стало, бо цієї віри йому свій Дон Кіхот не дав.[18]

І коли здійснились мрії сусідські - поїхав Санчо Панчо до свого сусіда в надії, що ось наступить воля од всіх Дон Кіхотів і настане царство Санчо Панчів. Та тут його ждала трагедія. Приїхавши він побачив, що там у сусідів такий звичай, що коли російський Дон Кіхот хоче свого Санчо Панча за собою потягнути, то він за босяка переодягається. І побачив бідний Санчо Панчо, що замість тих благ, які йому було пообіцяв сусід босяк, там виграє тільки свій національний московський Дон Кіхот. Бо не знаючи історії, не знаючи традиції, яка сильніша від теорій, не знав Санчо Панчо, що у сусідів такий споконвічний звичай, що московський Дон Кіхот, коли хоче потягнути Санчо Панча за собою, то переодягається в босяцьку одягу. Але під цією босяцькою одягою все бється серце московського Дон Кіхота." - написав Санчо Панчо і опинився на еміграції, там де вже були всі найлігіші каючіся дворяни і смиренні поповичі.

Були в цьому періоді два інші моменти. Відродився був на хвилину старий

український Дон Кіхот Гетьманщини і на західних рубежах України, де не дійшов був культ каючогося дворянина і ідеалізованих босяків, створив він Галицьку Армію. І кажуть, що Санчо Панчо перший раз в житті спочив коли востала Гетьманщина, і кажуть, що він тільки тоді спокійно спав, коли на варті біля нього стояли жовніри Галицької Армії.[19]

Але не стало в Дон Кіхота сили. Він знов в боротьбі і знов почалася трагедія Санчо Панча. Вигнали його з торбою і він в слушнім обурені ремствував з цілою люттю на свого Дон Кіхота, що він був слабкий, що він не зумів його повести за собою.

І буде мучитись наш Санчо Панчо доти, доки не прийде український Дон Кіхот. Буде він блукати в своїх реальних і практичних комбінаціях, доки Дон Кіхот своєю вірою не потягне його за собою в світ не нудного, а захоплюючого образами Дон Кіхотового духа. Не схамілому, босяцькому, самоопльованому українському інтелігентові із каючихся дворян і смиренних поповичів потягнути за собою Санчо Панча, який поважає і любить тільки красу і силу. Тільки непохитна віра Дон Кіхота в себе, в свою стару зброю, в свою стару традицію, в свою стару культуру, покладе кінець трагедії Санчо Панча. [20]

Дон Кіхот мусить стати собою.

Дон Кіхот демократ. Хамство Дон Кіхота демократа, ось причина трагедії українського Санчо Панча. Український Дон Кіхот найде загублену віру в самого себе, в заховані в собі завіти предків і Санчо Панчо тоді повірить, і скінчиться його страшна, кривава подорожня трагедія.

* * *

[1.] Завдання національного ідеалізму, створення національної легенди, все і завжди припадають на ті верстви, що репрезентують національну традицію. Потомки верстви, що творили славу нації покликані цю традицію відновити.

[2.] Дон Кіхот зневірений в Санчо Панча іде на службу до чужих Санчо Панчів.

[3.] Поки жив український Дон Кіхот, жила українська нація. Дон Кіхот був Святослав. Не питав народу про форму правління і як він має це вирішити.

[4.] Ті що настали по нім вже не мали віри. Вони мудруали, боялися смішності, боялися великого гесту.

[5.] Покинутий ним Санчо Панчо [...] додав його остинній, а він смертельно переляканий.

[6.] Ріс він молодий, сильний, гарний і життя кипіло в ньому силою нашої родючої землі, нашої здорової породи.

[7.] Сімя дворянська і сімя духовна, які перховали традиції.

[8.] Кающийся дворянин і ідеалізований босяк - це два культурні типи, котрі внесла в наше життя московська стихія.

[9.] Бо він поважає на світі тільки одну річ - силу і нічого так ненавидить як слабости.

[10.] - Хіба-ж Ти Українець, коли в Тебе одна половина шляхетсько-польська а друга царсько-московська?

- Ти з яких будеш? З поміркованих чи ширих?

- Ні з одних, ні з других, а з тих, яких тобі треба мій любий Санчо Панчо!

[11.] - Тільки сам народ здобуде Україну, - сказав український Дон Кіхот, але Санчо Панчо, якого один з предків служив околочним надзирателем, поставився до цих слів Дон Кіхота зі слабою вірою.

[12.] Не міг повірити Санчо Панчо, що його предки були настільки глупі, щоб свою власну державу валити, і він своїм чистим серцем почував, що коли український Санчо Панчо на світі єсть, то тому, що був король Данило а не татарські люде.

Санчо Панчові самому хотілось дуже стати паном, але каючийся дворянин не вірив в справжнього Дон Кіхота, щоб бути паном - значить не просити, не каятись, мати глибоку віру і пошану до себе і до других... [?].

[13.] І Санчо Панчо подумав, що бабратись в собі, плювати на себе - це власне ознаки вищої культури.

[14.] Чим більше підлещувався до Санчо Панча український Дон Кіхот, тим більше образи його, які малював в своїх творах, були Санчо Панчові страшніші і нагадували апокаліптичні bestii.

[15.] І чого він тільки не робив. Одступив було од політики і взявся за культуру, став писати про космос, про гігієну і все намагався розважити. Але коли це не помогло, то рішив примилятись Санчо Панчові ідеологією.

[16.] Ти-ж просто дрібно-буржуазна гадюка та облесник.

[17.] Без свого Дон Кіхота він сам мусів взятись за творення життя, за боротьбу з вітряками.

[18.] Став ще більше український Дон Кіхот проситися:

- Я стільки книг для тебе написав, я-ж все своє життя тебе вчив, я ані молодости, ані радощів не зазнав, бо в тюрмах сидів і все це для тебе Санчо Панчо. Помилуй-же мене хоч одного. І в комуністи піду і соціяльну революцію з тобою робитиму. Тільки не одділяйся од мене, так як не хочу я одділятись на все од тебе.

Але Санчо Панчо не любить прохань і на нагнав він здегенерованого Дон Кіхота зі своєї землі...

[19.] Колись український Дон Кіхот вступив до українського Уряду, щоб там яко тайний Нікодим помагати Урядові і Санчо Панчові, коли настало царство босяка.

- Я сподівався, - записав він, - що зможу мати якусь роботу в урядовій партії (*Нова Доба*, ч. 41).

[20] Наш Санчо Панчо талановитий - може найбільш талановитий зо всіх своїх європейських братів.

Санчо Панчові нашому бракує одного, - двох сот літ попередньої культури. Він то не доскочить то перескочить. Нема основ культури і такту.

Вячеслав Липинський*

/.../ Як парадоксальним це не звучало б, Липинський був у своїх початках народником і демократом. Цей його підхід впливав з почуття місії повернення спольщеної частини української шляхти до українського табору. В цьому періоді історичне мислення Липинського орієнтувалося на Драгоманова і Грушевського. Найбільш видатним хлопоманам – Володимирові Антоновичу, Павлінові Свенціцькому і Тадейові Рильському він присвятив свою велику історичну збірку "Z dziejów Ukrainy" (Київ-Краків, 1912) і ствердив, що хлопоманія була "логічним і послідовним закінченням розвитку національної свідомості серед української шляхти та виразним виявом національного відродження" (*Szlachta na Ukrainie*, стор. 64).

Якщо мова про практично-політичну дію періоду 1909-1914 рр., то можна цілком сміливо сказати, що Липинський продовжував те, що започаткували хлопомани, а саме – повернення спольонізованої шляхти до народу. Без сумніву стиль Липинського був новий і вищий, у нього вже зустрічаємо не мрійливе закохання в народ, а ставлення наголосу на потребу служити мешканцям української землі. "Nobilis Ruthenus" думав вже політичними категоріями й визнавав засаду, що кожний мешканець України належить до народу на її території і з його долею нерозривно зв'язаний. В своїх перших кроках Липинський був вельми обережний: він писав польською мовою і не "виклинав" в історичному розумінні тієї української аристократії, яка в різних обставинах увійшла в організм ворожих держав, та промовляв до неї "аристократичними аргументами". Вже тут зарисовувався державно-політичний аспект мислення, а саме – примат політичного над етнографічним і фольклористичним, коли йдеться про встановлення національної приналежності.

Як і речники українського національного відродження в 19 сторіччі, Липинський трактував демократію позитивно. Він ставився прихильно до традиційної інтерпретації революції 1648 року і окреслював її також як всенародний рух до волі. Він уболівав над тим, що в Гадяцькій угоді (1658) "представники мирних мас козацьких, отсі більше демократичні козацькі елементи відіграли другорядну роль і виступали тільки як знаряддя в руках нечисленної горстки Виговських, Лисницьких, Немировичів" (В. Липинський – Генерал артилерії в. кн. Руського – з архіва Немиричів, Записки НТШ, 1909, кн. 1, стор. 45)... Липинський добачав в тому часі зовсім вірні і в цілковитій однозгідності з Грушевським демократичні первні в релігійних рухах і братствах. "Врешті зі воіх протестантських течій аріяństwo з суспільного боку було початком найбільш демократичним, найбільше радикальним в рішенню суспільних питань. Крайній раціоналізм не дозволяв аріяням закрити очей на тодішні суспільні болячки і в результаті вони... виступали проти неволі селян на триста літ перед знесенням панщини; не дозволяли війни, противились карі на смерть, учили, що зло треба поборювати добром, боронили свободи віри і досліду. Ми маємо доказ, що аріяństwo у нас не було лише "польською вірою", що в зборах сходились і стикались між собою люди "різного стану і кондиції", подібно як і в демократичних "також правосла-

*Текст статті друкується за "Збірником "Української літературної газети". 1956". Мюнхен 1957. Публікується без правок.

вних братствах". (В. Липинський - Аріанський сотник в Кислині на Волині в маю 1638 р., Записки НТШ, 1910, кн. IV, стор. 56, 57)

Відповідно до цих думок він справедливо оцінював процес і розвиток українського національного відродження в 19 сторіччі. В цьому контексті також Шевченко знаходить його позитивне насвітлення, який був справжнім репрезентантом демократичних і національних ідей, які опираються на пошані людини й любови до неї. (Szlachta na Ukrainie, стор. 27). В цій самій праці він з своєрідним патосом стверджує: "My szlachta ukraińska o tradycjach i przekonaniach demokratycznych..." Ці погляди ще тісно пов'язані з культурою народу, викликаним народниками, але продовжуваним Липинським в дещо змодифікованій формі. Автор книжки Szlachta na Ukrainie глибоко переконаний в живучості і життєздатності українського народу, який, на його думку, хоче жити як народ самостійний. Спольонізована українська шляхта повинна повернутися до народу, працювати серед нього, визнати й заступати його політичні, культурні й навіть соціальні вимоги. Ця шляхта повинна включитися в українське національне відродження, тому що воно є поступове і вживається в загальний еволюційний процес. Немає вже такої сили, яка могла б зупинити розвиток українського народу, зокрема "тепер, коли навіть найбільше аристократичні суспільства демократизуються, як це бачимо на прикладі польського суспільства, і коли в цілому світі поширюється право говорити про себе і себе самовіданачувати" (Szlachta na Ukrainie, стор. 36).

Ще в 1917-18 рр. можна знайти у Липинського позитивне ставлення до демократії як державного устрою. "Матеріали до програми" Української демократично-хліборобської партії (ч. I, Лубні, жовтень 1917) були написані не ким іншим, як власне Вячеславом Липинським. Це була одна з перших позитивних українських самостійницьких і національно-державних партійних програм. В ній була визначена концепція об'єднання всіх українських земель в одній національній державі, ідея народного суверенітету і позицій української хліборобської демократії. "Історія наша вчить нас, що повним національним життям жив наш народ тільки тоді, коли він користувався на своїй землі повнотою своїх суверенних прав (Київська Держава)... Українська національна ідея тільки тоді в силі оживити собою українську етнографічну масу, коли вона йде поруч з ідеєю суверенітету українського народу, коли вона кличе до повного національного визволення і на місце рабської служби чужим державним організаціям ставить домагання до створення власної держави..."

"І тому боротьбу за державний суверенітет цілого українського народу по всій Україні ми ставимо найважливою і вихідною точкою нашої політичної програми..."

"Власна державна організація важна для нас, як представників української хліборобської демократії, не тільки з мотивів національного, але й економічного характеру..." (Хліб. Україна, 1920, збірник I, стор. 65). Факт, що Липинський залишився до червня 1919 року на посту українського посла у Відні, вже з доручення уряду Директорії УНР, не може бути однак доказом, що він ставився позитивно до республікансько-демократичної держави, а скоріше прикладом класичного розуміння дипломатії, що дипломат, як і старшина, повинен служити кожному уряду і що міністри приходять і відходять, а дипломати залишаються.

Все ж таки треба ствердити, що Липинський висував уже в 1911 році

можливість "монархічної ідеї" на нарадах українських патріотів-самостійників (Юрченко, Степанківський, Кушнір, А. Жук і В. Липинський), вказуючи на одного з синів цесаря Вільгельма (Йоахіма), синів австро-угорського престолонаслідника Франца Фердинанда. Він говорив також про можливість секундогенітури Романових на українському престолі (А. Жук - До історії української політичної думки перед світовою війною, Визволення, ч. 3, 1923, стор. 39). Цей момент не є однак істотним. Важливим є те, що Липинський був уже в 1911 році одним з кількох самостійників, які походили з українських земель, що входили в склад російської держави. На згаданих нарадах він відстоював думку, що недоцільною є ставка на демократизацію Росії й що українці нічого не здобудуть, коли вони не вибиратимуть "державної сторони нашої справи". Він був противником пропаганди австрофілства і відстоював потребу наголошення справи державної самостійності України. Австрофілство він залишав як доцільну тактику для українських галицьких політиків (А. Жук, Визволення, ч. 3, стор. 35, 36). Він настоював на тому, щоб у майбутній австро-російській війні не ставати свідомо по боці Австрії чи Росії, а орієнтуватися в першу чергу на власні сили. Будучи одним з ідейних ініціаторів Союзу Визволення України, Липинський виготовив у грудні 1912 року меморіал "Про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі", в якому з'ясовано принцип української самостійницької політики (А. Жук - Як дійшло до заснування "Союзу Визволення України", Календар-Альманах Дніпро, 1935, стор. 109-111). Він стверджував, що розвиток української нації позбавлений сильною маєтною верстви, тісно пов'язаний з розвитком демократії і здійсненням соціальних реформ, економічно корисних для широких мас народу. Як політичне гасло руху він висунув вперше ідею "неутралізації" України, тобто створення незалежної української держави в етнографічних межах під протекторатом Росії або Австрії, однак вона мала зберегти повний неутралітет супроти цих двох держав. У зв'язку з певною орієнтацією Союзу Визволення України в цьому меморіалі порушено можливість завести на Україні конституційну монархію, проте остаточне вирішення мала зробити українська конституанта. Вже перед першою світовою війною В. Липинський послідовно відстоював ідею повного визволення України і об'єднання усіх земель України по обох боках Збруча.

Вячеслав Липинський прийшов до українства розумово, можливо, що саме тому він збагнув політичну суть української проблеми й думав від самого початку свого заєнґажовання в національному русі *par excellence* політичними категоріями. Його не цікавили хід культурницького усвідомлення, питання, хто добре говорить по-українськи і хто є якого віросповідання. Він не вважав, що будучи політичним українцем, йому треба перестати бути римокатоликом. Він прийшов дуже скоро до переконання про конечність і першорядність наголошування державної самостійності. М. Грушевський з цілковито зрозумілих причин ставився стримано до цих поглядів. Напередодні світової війни Липинський вірно оцінював міжнародне становище, а його погляди, коли йдеться про питання самостійності, не мали широкого відгуку в українському політичному мисленні. Міжнародні відносини він оцінював уже тоді як вияв існуючих у світі силових співвідносин. В цьому відношенні Липинський був політичним реалістом. Не вільно однак забувати, що розвиток політичної думки стояв ще на низькому рівні. В народних масах панувала ще відсталість, брак освіти і національної свідомости. Коли йдеться про стан, з якого походив Липинський, то він був у його рядах білим круком. Це були об'єктивні причини, чому його узасаднені погляди не знайшли достатнього резонансу. Липинський пішов до української політики без силової бази, яка згідно з його власною теорією є основним мірилом вартості кожної

II

Наша дотеперішня історіографія, розвиваючись під впливом трьох чинників: ідеології державности російської, ідеології державности і національно-культурної демократичної і недержавної ідеології української не дає відповіді на питання, котрі виходять поза рамки того, так чи інакше ідеологічно обмеженого, досягу нашої минувшини (В. Липинський, Україна на переломі, стор. 17).

Послідовно монархічна теорія Липинського незрозуміла без її історичної бази. Історичні погляди цього українського політичного теоретика цікаві не тільки з уваги на оригінальність в українському мисленні, але також і своєрідну спрямованість. Вони є запереченням і доповненням того, що дала українська народницька історіографія або, як її називав Липинський, "національно-культурна, демократична". Ця остання обґрунтувала погляд, що українська історія - це історія народних мас, їх інституцій, а не історія "гетьманів, королів і панів". Вона виходила також з засади, "що в конфліктах народу і влади вина лежить по стороні влади, бо інтерес трудового народу - се найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі сьому трудовому народові не добре, се його право обрахуватись з нею" (М. Грушевський, Борітеся-поборете, ч. 1, стор. 12). Культ "безбуржуазности української нації" був помітний в усіх історичних працях народників, які твердо стояли на тому що "русини здавен-давна були хлопська нація" (І. Франко - Панщина та її скасування, стор. 219). Їх позиція визначалася ворожістю супроти пануючих і посідаючих верств (головно шляхти і заможного міщанства). В особі Липинського знайшовся історик, який не тільки запечечував ці вихідні становища, але навпаки висував світлі моменти української історії, власне ті, які народницька школа заперечувала.

Перше завдання яке поставив собі Липинський, була історична реабілітація не тільки тієї української шляхти, яка залишалася при вірі своїх батьків, але також тієї частини, яка змінила своє віровизнання. Шляхтич Липинський намагався дати докази правди, що українська шляхта, обороняючи свої станові права і здобуваючи собі привілеї, поширювала засяг історичних українських національних змагань. Відповідь на це питання залишиться мабуть ще довго однією із спірних проблем української історіографії. Не йдеться про те, щоб визнавати чи заперечувати становище Липинського. Істотним є те, що він вніс новий елемент в наше історичне мислення і звернув широку увагу на важливу проблему. В його очах Jan Szczesny Herburt автор "Zdania o narodzie Ruskim" (1613) був не тільки оборонцем старої православної віри, але також речником прав руського народу. Участь української шляхти і її співпраця в братствах 16 і 17 сторіч є для нього дальшим доказом її патріотизму. Взагалі оборона віри була тоді, зокрема в тридцятих роках 17 ст., однозначною з національною позицією. Найважливішою справою, якщо йдеться про участь і вклад в українському процесі, було для Липинського її становище і заслуги в повстанні 1648 року. Цьому питанню В. Липинський присвятив свою найбільш репрезентативну працю: "Stanisław Michał Krzyczewski - Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańców pod wodzą Bohdana Chmielnickiego, r. 1648-1946". (Z dziejów Ukrainy, стор. 145-593), яку можна назвати цілком спокійно - перлиною української істо-

ріографії. Ця праця, як і наświetлення тут порушеного питання, належить до періоду "об'єктивістичної", не обтяженої ідеологічними аспектами історичної творчості В. Липинського. Як і у своїй першій праці "Szlachta na Ukrainie" він доводить, що українська шляхта "взяла участь у великій українській революції не в особі якихось окремих випадкових одиниць, але як окрема, посідаючи свої індивідуальні прикмети і спеціальні інтереси, суспільна верства. Була це настільки сильна верства, що зуміла вона, як для прикладу в угоді Зборівській або Білоцерківській, Переяславській і врешті Гадяцькій, вести свої станомі домагання до загально-національних...

"Тому можемо і маємо повне право трактувати шляхту, як окрему, самостійну суспільну категорію, яка взяла участь разом з козацтвом, міщанством і врешті духовенством у великому повстанні України під проводом "Богом даного" - могутнього козацького гетьмана" (там же, стор. 162). Узагальнюючи роль шляхти в повстанні 1648 року, Липинський не виходив ще однак поза рамки українського історичного мислення напередодні першої світової війни. Він вкладав шляхту в прямування цілого народу і представляв її як один з чинників зростаючої козацької України. Ішлося йому про те, щоб надати змаганням шляхти національного характеру, щоб дати якнайбільше доказів її життєздатності і вкладу в великому повстанні України. Він трактував, до речі, сам свої досліді про діяльність великого хмельничанина-шляхтича, якому була присвячена згадана монографія, як "ще одну цеголку до будова-

Василь Седляр

ного українською наукою палацу знання про нашу минувшину" (там же, стор. 159). Щойно пізніше під впливом своєї класократичної доктрини українського монархізму Липинський надав шляхті знятого значення. Він представив її як єдиного речника справжніх українських державних інтересів. Його твір "Україна на переломі" (1657-1659, вид. 1920) цікується вже певним апріорним догматичним переяскравленням поодиноких аспектів української історії, він багато в чому різниться від його першої редакції, оформленої п. в. "Dwie chwile z dziejów porowolucyjnej Ukrainy". Також проблема шляхти в повстанні Хмельницького є вже насвітлена з погляду ним конституційованого способу будови української держави. "Шляхта руська, без сумніву, в підготовці повстання - як повстання національного - участь взяла. Але цей землевласницький політично вироблений і посідаючий державні традиції, а через те одинокий тоді до державної творчости здатний український клас чисельно був за слабкий, щоб повстанням опанувати, щоб йому від самого початку не тільки національний, а в дальшій консеквенції й державно-сепаратистичний характер надати" (Україна на переломі, стор. 82). Без сумніву, українська шляхта відіграла істотну роль в добу Хмельницького, не так в самому повстанні, у вибуху народних почувань, інстинктів, ненависти і бажанні "кращої долі", але в пізніших фазах, коли треба було здобутки повстання і поодиноких угод капіталізувати, творити певні фундаменти козацької держави, надати їй поваги і ваги. В 17 сторіччі власне не хто інший, а тільки шляхта могла вилонювати з себе старшину, дипломатів, урядовців і, щоб ужити модерного слова, всю технічну інтелігенцію. В з'ясуванні цих моментів Липинський показав себе не стільки на висоті історика-дослідника, але також як інтимний знавець явища держави. Його ідеалізацію українського шляхетського стану, свідоме переочування неясности його національно-політичних прагнень, переакцентування його державнотворчих здатностей треба зарахувати на рахунок ідеологічних переростів, зокрема в останній період його творчости. В остаточному підрахунку вони є багато меншими від його сумарного вкладу в дослідження історичного місця української шляхти.

В. Липинський був першим українським істориком, що писав українську державну історію. Можливо, що М. Грушевський був точнішим істориком, коли він писав нашу новітню історію як історію народу, тому, що справжні державні традиції в цьому періоді були скупіші. Однак державна історія часів Хмельниччини Липинського була тим цінним доповненням нашої історіографії, яка була неприхильна до держави.

*

В. Липинський був першим українським істориком, що писав українську державну історію. Можливо, що М. Грушевський був точнішим істориком, коли він писав нашу новітню історію як історію народу, тому, що справжні державні традиції в цьому періоді були скупіші. Однак державна історія часів Хмельниччини Липинського була тим цінним доповненням нашої історіографії, яка була неприхильна до держави. Державний аспект української історії цікавив Липинського від самого початку його творчости. Знову ж не обійшлося без тенденцій і своєрідної цілеспрямованости і інтерпретації поодиноких висловів самого Богдана Хмельницького, Переяславського трактату і Гадяцької угоди, а зокрема династичних планів гетьмана. Але з другого боку, Липинський потрапив увидати нові моменти, кинути нову оригінальну концепцію. Він таки зумів переконливо довести державні прямування Хмельницького і козацької верстви. В часи Хмельниччини зродилася, може ще тільки

в загально накреслених контурах, найбільша ідея, яку видала українська політична думка: ідея незалежності і самостійності української держави" (Z dziejów Ukrainy, стор. 394). Липинський зосередив увагу в своїх історичних працях на тих моментах української історії, які мали державний характер. Він був без застереження прихильником погляду, що епоха козаччини була епохою української державності. Характеристичним є знову певне приречення Зборівської, Білоцерківської угоди, навітлення якої виходить у нього неясно. Зате Переяславський договір і Гадяцька угода дістають нове і в багатьох випадках влучне навітлення. Липинський намагається витягнути найбільше позитивів з Переяславської угоди й обстоює думку, що вона була випадковим воєнним союзом двох держав, а через персональну присягу тільки Хмельницький був нею зв'язаний (Україна на переломі, стор. 35, 37, 38). Липинський належав останню до тих учених, які підводили відносини України Хмельницького до Москви під категорію персональної унії, приймаючи, що Хмельницький дійсно поставив Україну в династичний зв'язок з Москвою і що той зв'язок перестав існувати з хвилиною упадку династії Романових ("Покликання Варягів чи організація хліборобів", Хліб. Укр., IV, стор. 313-314). Ми бачимо тут також це переключення з теорії союзу, з фактично "васально-протекторальної" концепції на концепцію персональної унії, яка краще підходила до монархічної доктрини. Він старався також віддати належне місце українській шляхті, коли йдеться про Переяславський договір, і був єдиним українським істориком, який визнав низку позитивів за Переяславським договором, не йдучи рівночасно в потоці російської імперіальної історичної школи. "Як Люблинська легенда в Польщі, так само Переяславська легенда в Росії ідеологічно і юридично врятувала українську аристократію - по банкрутстві її власної держави - відмододження верстви завойованої, підбитої, рабської в державі чужій. Ці легенди дали і тут і там нашій аристократії всі права і привілеї аристократії державної нації на підставі, що мовляв, вона до тих держав сама, добровільно, без примусу пристала" (Україна на переломі, стор. 29). Силово-політичні наслідки цього договору для України його не цікавили: для нього було істотне, що в Переяславській українська держава була представлена як партнер. Як Переяславська, так і Гадяцька угода були темою зацікавленнь В. Липинського. Він намагався простежити, до якої міри політика Хмельницького була реалізацією усамостійнення і державної консолідації України. На підставі заходів цього гетьмана, спрямованих на те, щоб заключувати нові договори, включно до таких, які йшли врозрив з інтересами московської держави, він конструював своєрідну схему упорядкування сходу Європи. Липинський трактував Гадяцьку угоду власне як один етап державної консолідації України. Цей договір був, правда, звуженням великих намірів Хмельницького і повертав знову українські землі під польську корону, але ця остання визнавала вже Україну як "Wielkie Księstwo Ruskie".

"Поза політичними помилками тодішньої шляхти, української старшини бачимо також в цій переломовій хвилині інший факт - безмірної дзекосяжності. Ним є визначення і проголошення навіть через ворожу і окупаційну державу - української державної ідеї. Ним є міжнародне узаконення і легалізація шляхом революційної витвореної ідеї української державності". (Z dziejów Ukrainy, стор. 615).

В пізнішій творчості Липинського помітна велика схильність до переоцінки та навіть ідеалізації династичних планів Хмельницького. Реальним кандидатом міг бути тільки його син Тиміш, який згинув під Сучавою. Вибір 16-літнього Юрія на гетьмана належав, правда, до останніх зручних дипло-

матичних ходів старого гетьмана в змаганні з козацькою старшиною, але він був наперед засуджений на неуспіх тому, що монархічні традиції в той час на Україні не існували, а кожного гетьмана хотіли таки вибирати. Український монархіст Липинський хотів бачити в Хмельницькому першого українського абсолютного монарха, який створив українську гетьманську династію. Підставою історичної концепції Липинського про монархічно-абсолютистичні цілі гетьмана Хмельницького служать два вислови цього останнього, а саме в листі до царя в червні 1648: "за чим бихмо собі самодержця господаря такого в своїй землі, яко Ваша Царська Вельможність Християнський Царь" - і сім місяців пізніше перед польськими послами - коли він сказав про себе, що він є "єдиновладним самодержцем рускім". Ці факти дозволи Липинському зробити з них дуже далекосяжні висновки. "Глибоке переконання про необхідність для України абсолютистичної монархістичної влади було у гетьмана зараз на початку повстання" (Україна на переломі, стор. 117). Проти цього можна було б висунути факт, що перші домагання з українського боку, а зокрема ті, які стосувалися реєстрів, не були аж так далекосяжними. Щойно в ході тих великих перемін, які витворила революція 1648 року на українських землях, Хмельницький став твердо на ґрунт руської державності. Народницька школа, а найбільше Грушевський, бажала бачити в гетьманах запорізького війська президентів республіки, Липинський добачував у декотрих з них риси абсолютного монарха. Гетьман не був ні президентом, ні монархом, це була своєрідна інституція в цілком своєрідних обставинах і на окресленій території. Теорія Липинського про абсолютистично-монархічну спрямованість гетьманату має інші причини. Вона випливає з певного погляду взагалі на цілий хід історії. Липинський перебрав від римських і грецьких мислителів, а головню Арістотеля (Політика, кн. V) погляд про вічний поворот трьох основних організацій національної аристократії (клясократія, охлократія, і демократія). Він уважав, що кожний народ мусить перейти період монархії. Беручи до уваги, що в 17 ст. панував в Європі і Росії абсолютизм, який дав зокрема західноєвропейським державам багато інституцій, що мали вирішальний вплив на державну консолідацію, Липинський прийшов до переконання, що власне відсутність абсолютистичної монархії на українській території була вирішальною причиною неформалення власної державної організації і відсутности її протягом сторіч. "Покликанням, призначенням і скріпленням самодержавної влади царської - закінчилось у решті решт власне українське повстання 1648 р. Закінчилось воно так трагічно для нашої нації тому, що тодішні політики - мужі державні - наші не зуміли абудувати своєї української, необхідної на ті часи, охоплюючої всі стани і на новій законності опертої абсолютистичної монархії. Той єдиний слушний - бо реальним стремлінням тодішньої доби і тодішній, а не нашої сучасній ідеології відповідний - закид одному тільки Великому Богдану не може бути зроблений. Але не може бути зроблений тільки тоді, коли монархічні плани гетьманські виставлені вже ним у самім початку повстання ідеї про "єдиновласне самодержавство руське" зовсім дозрілі і виразні форми прибрали" (там же, стор. 65).

Вячеслав Липинський увів в українське історичне і політичне мислення ще один момент - культ сили і великої людини. Можна сперечатися про те, від кого він взяв це захоплення великою людиною. Можливо, що Карлейль, а можливо - сам Трайчке, який твердив, що "великі люди роблять історію", вплинули на нього. І з цього погляду Липинський перейшов певну трансформацію. У своїх ранніх працях він визнавав ще вклад і ролю тих "безіменних" людей, які в його історичній праці "Україна на переломі", а тим більше в "Листах до братів хліборобів" є вже не чим іншим, як "чернь". В цен-

трі його історичної філософії стояла однак "велика людина", "потужний, Богом посланий" гетьман Богдан Хмельницький, з його жадобою влади, хотінням панувати, безпощадного у війнах, здібного хитростю в переговорах і твердою рукою супроти підвладних досягти своєї цілі. Від Липинського походить апологія Хмельницького і погорда до народних мас, яка була притаманною українській правici. Ідеалізація "великої людини" Хмельницького була дуже подібною до польського історика Людвіка Кубали ("Wojna moskiewska 1645-1655), який захоплювався українським гетьманом і під його впливом стала відома характеристика, що нагадує "героїчну" школу Стефана Георге, послідовники якого писали твори про Наполеона, Цезаря і Фрідріха II (ціцільського), але головню до "бомбастичної" школи англійської імперіальної історіографії. Передаємо її тут польською мовою, щоб ще краще увидатнити її бароковий стиль. Вона стосується хвилини, коли Хмельницький повернувся в 1648 році до Києва. "Przed oczyma kozackiego hetmana rozwarły się horyzonty szerokie, niezmierzone, w daleką przyszłość sięgające perspektywy. I jak przed kilku miesiącami porwał z pod Czyhyryna wodza kozackiego potok rewolucyj ludowej – tak dziś, przy zetknięciu się z przedstawicielami kultury ukraińskiej, uniosła go fala ówczesnej myśli narodu. I ten wielki człowiek nie ulakł się narzuconego mu przez dzieje, przez myśl narodową olbrzymiego zadania. Współcześni, jak twierdzą kronikarze, zauważyli jakąś zmianę w jego usposobieniu. Hetman spowazniał, jakiś niby smutek osiadł na jego czole a w chwilach podniecenia "szalone", mówiono dumy własnego utworu śpiewał. Nie był to już dawny kozak-poddany królewski, swych swobód kozackich i "wiary błahoczestywej" broniący – lecz "od Boga dany" narodu ukraińskiego geniusz i oswobodziciel" (Z dziejów Ukrainy, стор. 392).

III

Політика не є жодною наукою... вона є власне мистецтвом...

(Отто фон Бісмарк, Думки і спогади).

Для Липинського політика була одним і другим, тобто наукою, коли йдеться про пізнання її закономірностей (на підставі історичного досвіду), мистецтвом у використанні рушійних громадських сил. Цей розподіл виникав з певного розмежування статички і динаміки державного життя, при чому перша з них охоплює підстави і принципи, на яких опирається кожна держава, а друга – закони політичної дії. Розвиток, здібність до життя і відмирання кожної держави залежить від форми її організації. Ця остання залежить від "активної меншости", яка завдяки своїй матеріальній і моральній силі висувається на чоло нації і творить оці динамічні-матеріальні і духові-громадські вартості, що потім переймаються і присвоюються всією "пасивною більшістю" нації, об'єднуючи її весь час в один суспільний, свідомий себе національний організм" (Листи до братів хліборобів, ч. III, стор. 42, цит. за Хліб. Укр., кн. IV). Політичне мислення Липинського було отже, коли беремо до уваги його останній політичний твір, – авторитарним. Після влади мала бути отже агресивна, динамічна, войовнича, консервативна національна аристократія. Після різного і в багатьох випадках необ'єктивного засудження української демократії Липинський прийшов до переконання, що демократія як така є не чим іншим, як пануванням гроша і золота і хаотичним способом державної організації. Це і багато іншого було без сумніву наростом його радикальної правої позиції.

Із серії "Свята месія"

Андрій Тирпич 1988 р.

наслідком глибокого вірування і волевої акції. Держава, як продукт права, як чинник, що забезпечує громадянина з правного і соціального погляду, не знаходить оцінки в писаннях цього теоретика. Правда, він цікавився головню питанням, як найкраще здобути державу і забезпечити в перші часи її існування, і тому проблема самого функціонування держави не знаходить уже такого точного дослідження. Липинський був волонтаристом і політичним ідеалістом, а тим самим утопістом. Це останнє окреслення його творчості не є в жодній мірі негативною оцінкою, а тільки ствердженням. Він обстоював твердо реалістичний погляд, що національні прагнення українського народу можуть бути здійснені тільки у власній національній державі. Створення її він уявляв собі тільки шляхом завоювання зі середини (як історичний зразок йому служило городове козацтво часів Хмельницького). Саме тому він був прихильником імперіальної духовної і політичної настанови. В якій мірі така позиція відповідала становищу поневоленої нації, є вже цілком іншим питанням.

Найістотнішим елементом мислення Липинського залишається для нас розуміння і оцінка проблеми сили. Якщо йдеться про її насвітлення і скоплення, то він виявився реалістом. "Сила й авторитет - дві прикмети, без яких не може з'явитися в нації провідна, об'єднуюча та організуюча її групи влада..." (Листи до братів хліборобів, ч. III, стор. 79, Хліб. Укр., кн. III). Тільки при наявному існуванні силових факторів політика держави має підстави для успіху, тільки через концентрацію сили можна втримати новоповсталу державу. Владу можуть мати ті, які посідають силові фактори тому, "що од початку світу і мабуть до його кінця націями правила, правлять і будуть правити найсильніші" (Листи, III, стор. 39, Хліб. Укр., кн. III). Липинський уважав, що силове співвідношення визначає функціонування не тільки внутрішньої, але також і зовнішньої політики. Однією з причин, чому власне він заступав потребу монархізму, була доказувана ним конечність легітимності влади. В своїх міркуваннях про силу в політиці він зафіксував таку позицію, що межувала з макіавелізмом, твердячи, що "без сили меча, без сили фізичного примусу, яка од початку і до кінця світу була, єсть і буде прерогативним монополем, ознакою і суттю держави, ніяка сила громадська не може ані забезпечити себе, ані зреалізувати своїх остаточних бажань" (Листи... IV стор. 126, Хліб. Укр., IV). Липинський був першим українським політичним мислителем, який вбудував проблему сили у свою систему і продував її основні засади. Він відстоював рівнож, як один з перших українців, стару тезу про потребу розбудови власних сил. Він правильно говорив, що "ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо..." Понад усе в політиці Липинський ставить інтерес держави, і то національної держави. І цим самим як перший оформив, правда, незавершену доктрину національного інтересу в українській політичній думці. Ще одну річ увів Липинський у наше думання - систематику. До нього вона була дуже слабо розвинена і не є надто світлою прикметою сьгодні.

Усе наведене було скромною спробою схарактеризувати визначного українського історика, дипломата і політичного мислителя Вячеслава Казіміровича Липинського. Треба бути свідомим того, що ще й тепер ми дошкульно відчуваємо брак праці, яка відзначувалася б інтимним знанням його творчості та повноцінною характеристикою його особи. На таку заслужив цей дослідник українського минулого і творець однієї з українських політичних доктрин, а передусім справжня велика українська людина.

Ярослав Пеленський

ЛІТЕРАТУРА І МІСТЕЦТВО

Василь Лісовий

Обрії

Увазі Шановних Читачів пропонуємо вірші Василя Лісового - філософа, поета, есеїста -, який в 1972-1983 роках був несправедливо репресований за протест проти відомих арештів на Україні в 1972 році. До наших рук дійшла збірка його віршів пз. "Обрії". Добірку поезій В. Лісового публікуємо без його відома. Василь Лісовий живе у Києві.

Замість передмови

Майже всі вірші, зібрані тут - у книжці під назвою "Обрії" - створено у місцях ув'язнення (у таборах і засланні), тобто з 1972 року по 1983 рік. Можливо лише попередні варіанти якихось двох-трьох віршів були використані з тих, що їх було створено до ув'язнення.

Після повернення з місць ув'язнення я переглянув всі вірші, змінив в них окремі слова, рядки, іноді строфи. Окремі вірші зазнали переробки або суттєвої доробки ("Реалізм і романтизм", наприклад).

Мені говорять, що якісь поодинокі вірші під моїм іменем виходили друком в якихось зарубіжних публікаціях. На мені не лежить відповідальність за такі публікації - можливо, що вони були зроблені з якихось сирих варіантів (чи були створені під час переписувань).

Із віршів, написаних після повернення з ув'язнення, у дану збірку включено: "Гімн людині", "Поля газет", "Дібровонько, знов чується твій заклик", "Ользі Баситюк".

Зібрані тут вірші не вичерпують всіх створених в ув'язненні, однак інші потребують більшої чи меншої доробки.

Село Підгірці.
Червень, 1988 р.

* * *

Звучи, мелодіє душі,
що наспівала
мені ти в синю рань біля колиски,
що сокровенним даром мені стала,
бо з нею я на світ цей народився.

Ти мій забутий сон, моє видіння,
просторим світом перше милування,
дитячих мрій чарівне колісання,
пречистих луків золоте світіння.

Ти мій притулок, моя чиста гавань,
куди мій човен життєвий приплинув,
де човен плив, веселка слід зрівняла,
і слід, як сміх, як плач, як крик загинув -
аби мелодія в душі не затихала!

* * *

Розповіді,
переказані рядком сусідів,
що всілися на довгій лаві
в зимові вечори
поговорити про се, про те.

Кивають голови сумовито,
зринають спогади зримо,
пам'ять відсіює крізь своє сито
все, що стало тепер неважливим.

Вступають по черзі промовці,
в'яжуть у нескінчену повість
колективізації, голодівки і згову
розмови про яви страшні -
домовиків, мерців тощо.
Замовклі ж сидять самотні
у цій всесвітній поросі.

А нам із печі, з-під тряп'я
цікаво до розмов дослухатись,
і повнятись дивовижами
закутки нашої хати.

На цих хатніх семінарах
пізнавав історію народу,
пізнавав його філософію,
передавану з роду до роду.

Тих розмов розірвалося коло
і на світі зробилося тихо -
не збереться вже ніколи
академія мого дитинства!

* * *

Пам'яті людей,
замучених за віру
присвячується

"Ми тебе не збираємось довго вмовляти,
бо що тут казати, вирішуй - і квит,
ми влада трудящих, повинен би знати,
нам не потрібен в селі паразит.
Від церкви твоєї залишиться камінь,
з релігією, знаєш, у нас боротьба,
стрижи свої патли і разом з нами
до плуга ставай, а то буде біда".
Розмови - погрози, розмови - прокльони,
та він не порушить раз даний обіт.
"Я злого не коїв, я душі лиш гоїв,
я віри не зраджу, що хочете робіть".
Поради - смирися,
поки що скорися,
а там буде видно -
непевні часи.
Та він на порадника сумно дивився:
"Ні, я не одступник,
облиш, не проси".
А потім у безвість, під кінним конвоєм
між інших погнаний:
"Ану подтянись!"
"О боже, мій боже, зі свого престолу
на люд цей нещасний хоч ти подивись!"
Тебе проковтнула далека дорога,
ніхто повороту твого не чекав.
В яких же сибірах в останній знемозі
ти, брате сердешний, на землю упав?
Які ти пройшов мученицькі дороги,
не знаю, та вірю: безсмертна душа,
котра не сприймає спасіння земного,
якщо вона совість при цьому втрача!

Пам'яті жертв
голодівки 1933 року

* * *

Землі весняним вітром гріті груди
пашать назустріч сонцю -
вогкість кіс
іще раз губи жадібно пригублять,
щоб діл травою - шпоришем поріс.
Вологість полюбляє лоно суші,
вологість ІА посунула до ніг,
до крові рани губ ІІ осушить,
щоб попіл ІА на щоки мертво ліг.
Щоб тіло, що на диво уродилось,
явило вид небачених тварюк -
на чотевіріньках дибала - ходила,
щоб вигризти шпориш навколо тут.
То так було. Вона ті знані дрова,
що Іх рубали іменем ідей,
в ім'я ідей вона в піску під ровом
засипала неживилих дітей.
В ім'я ідей повала між грудя гнилі
із тіл трудівників Країни Рад,
десь поміж ними і вона спочила,
угноївши для нас майбутній сад.
Вологість полюбляє лоно суші,
вологість нам росою опада,
та зійде сонце, сонечко осушить
траву, де впала і ІІ сльоза.

/.../

слова, зароджені музикою

І. Моцарт

Піднесено мелодії заспів -
над переходами скорбот, що відійшли
і вже тепер лиш відгуки в півтонах,
що скаржаться ще при нагоді кожній,
як пам'ятні, хоч і зажилі рани,
як слід сльози, що збігла зі щоки.

І ось мелодія звучить повноголосо,
як з'єднання сіяючих вершин,
так виболена, плекана тоді
в житті скорбот ще неясним тужінням,
що кожен раз дочасно завмирало.

Так постає, як гімн, із вишини:
мир тобі, земле,
мир твоїй красі,
земним твій блиск, твій квіт, твоя роса
і карнавали, музика й молитви,
а мертвим спокій, вічне раювання
у тих незаниханих усіх живих світах.

Бо покоління – то карнизи храму,
спадають і здимаються щораз
одне над другим, славлячи всякчас
народження, що ми сюди прийшли,
заквітували тут життєвим квітом,
з'єднали в хор мільйони голосів,
і ствердили життя лише собою:
о Gloria, о Gloria живому!
То світлий коридор, яким ідеш
ти зачудований з одної зали в іншу
і бачиш ширшають навколо вітражі,
повніше простір і сутіння стін
чимраз ясніше, бо черговий повтор
на стіни кида відсвіти нові.
Доки нарешті простір не з'єдна
усі частини у єдине ціле,
в один собор, в якому десь внизу
усе життя його простих прочан
з стражданнями, надіями на щастя,
з розрадами, із танцями на луках
із карнавалами, іскрінням світлих вин,
звучанням серенад, палких жагою.

Але до куполу величного собору
так стрімко зводженого по ступінках ввись,
щоб на стрілчатих дугах враз повиснуть,
повернуто тепер усі обличчя –
аскетів, гультайв, невдах, вельможних –
одним величним видивом, яким
хоча б на мить з них кожного піднести
над зчепленням щоденного життя,
рахунків дріб'язкових, потягів низьких
і всіх в одному захваті з'єднати –
пориві до прийдешніх існувань,
допорки на землі ще не досяжних.

/.../

„

Реалізм і романтизм

Один, як маг.
Обплив огарок свічки,
і фоліанти грубі, корінці
мережані -
всіх символів світіння,
зірки, тужливі, неспокійні очі.

Портрети, книги, славні імена!
Прийміть в урочій тиші мою сповідь:
Вогнисті дуги поривань, надій,
і гіркоту невдач,
розчарувань,
безплідних буднів
очі порожнисті,
і зойк розпуки
на краю терпіння.

Не озирайтесь. Забудь.
Ввійди у тінь,
у тьмяний дух,
у пріль злежалих зіль,
у марення, у сон,
у сновидіння,
у сивину,
шепчи забуті гімни,
і цинку їдь,
і купоросу синь,
і блідість парафіну -
раз ти маг,
кружляй на самоті,
де світ віконце.

А пам'ятаєш,
як звучав Бетховен,
як мріялись собори,
як литаври
у грудях били,
голубі простори
світилися,
і постаті жінок
із-за дерев
таємно виступали
і кликали тебе
в гаї зелені.
Я бачу сльози у очах.
Облиш!
Цього не знав,
хто юності не мав.

Будь реалістом: Достоевський, Кафка -
там клацає розсудок сухо, чітко
і лунатичне сляво у долині,
де хазяїнують роботи, не люди.
У тебе ж по долині рицар мчить.

То, певне, так.
Романтика ілюзій.
Пласкі красивності -
нагадують рептилій.
Аморфність,
не облалена у горнах.
Звичайний страх
заглянути у вічі
ні жодним флером
не прикритій правді.
Спасенна думка,
що краса мистецтва,
як жінка,
приголубить і вігріє.
Прихована надія,
що напрузі,
протистоянням зродженій
не треба
в терпінні
обертатися кристалом.

То справді так.
А все ж, цей бунт одвічний -
Людини проти сірості буття,
проти тверезих обмірів тих меж,
в яких одвіку Дух животворить!

Парменід і Геракліт

Буття і небуття, усе й нічого,
ще Парменід почав жувати темінь,
перепускаючи крізь себе знов і знову
в'язку і нескінчену пряжу думки.

Ще в древності постало і назавше
лишилось нерозгаданим довіку,
що є цей світ і де його початок,
і де кінець його, і що є небуття.

Заглиблюєшся і тепер, неначе Будда,
у самоту, у самопоглядання,
у невираані стани відчуження
своєї єдності зі світом, потім з себе
виходиш, як надвір з тісної хати,
ідеш у світ - до трав і до людей.

Бо тільки там у боротьбі щоденній
життя зі смертю і добра зі злом
ти здатен бути, небуття здолавши.

Так звільнюєшся із полону думки,
у вчинкові оживши,
і тим самим
перетлумачуєш життя за Гераклітом,
пізнаєш, що його основу творить
рухливе, неспокійне, непокірне!

Василь Лісовий

Василь Седляр

Напівсонні листи з Діамантової імперії та Королівства Північної Землі

Володимир Іванович Яворський народився 1953 р. у Львові. Після десятирічки вступив на філологічний факультет державного університету, який невдовзі покинув. Служив в армії, працював робітником на підприємствах Львова. Зараз — оператор котельні депо "Львівзахід". Друкується вперше. Публікуємо вибрані частини циклу.

1. Поранення в праву скроню

Куля пробила захисний шар заліза і, розтопивши кість, вилетіла геть. Кров витікала і заливала новий, щойно отриманий зі складу френч. Треба було знайти шматок марлі, але похідну аптечку вибухом гранати присипало землею. Від болю перед очима пропливали кольорові кола. А тим часом, ніби на завершення всього, зірвався сильний вітер з холодним мокрим снігом і легіонер Вузципілон, що був людиною і без того кволою від народження, нещасливо поскованувся на лушпинці з гнилої цибулини і, втративши рівновагу, шубовснув до ями зі смердючою водою.

Мов риба, хапаючи ротом повітря, він уже помирав, захлинаючись у густій твані, коли нарешті в наступ пішла імператорська авіація й атаку ворожої кінноти короля Рафанаїла було відбито. Згодом прибігли з великими дерев'яними ношами двоє п'яних санітарів і, безперестанно проклинаючи один одного, витягли легіонера Вузципілона з ями вже майже без сліда життя.

На операційному столі під скальпелем військового лікаря Вузципілон витріщеними очима дивився на облитий кров'ю білий лікарський халат і голосно ревів.

Пізніше, вже глибоко в тилу, лежачи на залізаному ліжку в палаті столичного госпіталю, легіонер захриплим голосом пояснював усім без перерви, що кричав він тоді не від болю, а від того, що саме в той день одержав звістку про загибель своєї нареченої Моавіти на палубі торговельного судна, яке помилково було обстріляне береговою артилерією.

— Ось загоїться моя рана і я неодмінно знову піду в бій, — знай повторював Вузципілон, поринаючи у якісь свої підсвідомі довготривалі марення.

2. Тотальний наступ

Тотальний наступ армії імператора Балтазара Другого розпочався одночасно на всіх фронтах. В хід було пущено майже всі резервні легіони. Проте, незважаючи на запеклі бої протягом ось уже двох днів, ворог лише на кількох ділянках зазнав більш значних втрат і трохи відступив. Здобутою територією виявилися зовсім невеликі клаптики землі спаленої дотла і геть розритої вибухами авіаційних бомб. Скидалося на те, що наступ переростає в довготривалу виснажливу облогу.

Легіонер Вузципілон зі шрамом — синюватою вм'ятиною на правій скроні, сидів, зіщулившись від холоду в окопі і час від часу спльовував кров, що

безупинно сочилася з зубів, побитих в атаці годину тому. За ці два дні тяжких боїв він разом з іншими легіонерами двадцять сьомого легіону вже кільканадцять разів кидався в одчайдушні атаки на укріплені лінії королівських кулеметників, проте всі спроби прорвати ворожу оборону закінчувалися ганебними відступами. Роздратований та охоплений люттям Вузципілон проклинав усе на світі. Особливо він був злий на солдатів з обслуги далекобійних гармат, які, на його думку, завжди запізнювалися з обстрілом і погано влучали в ціль.

- Недолугі виродки,- впівголоса лаявся він, раз у раз поглядаючи на узвишшя, де стояли гармати.

Надвечір, коли поволі стали западати сутінки і зі штабу прийшло повідомлення, що сьогодні більше атак не буде, лють Вузципілона трохи вгамувалася. Він сховався в укриття і, лежачи на окровавленій шинелі свого вбитого друга капраля Фірана, став прислухатися до поодинокого свисту куль, будучи переконаним, що нема чого чекати на швидку перемогу і що на цій війні загинуть ще тисячі відважних вояків.

5. Те, що доводить на війні до катастрофи

Продержись крізь густі зарості глоду, легіонер Вузципілон, весь обдертий, покалічений, з кровоточивою раною на шиї, нарешті вийшов на невелику лісову галявину, порослу щойнорозквітлим жовтими кульбабами та великими лопухами. Він був страшенно втомлений після восьмиденних боїв на торфових болотах, де кіннота короля Рафанаїла повністю знищила його двадцять сьомий легіон, а надто був виснажений втечою від ворогів через порослі чагарниками долини, які займали майже всю північно-західну частину Діамантової імперії.

Повісивши на сук берези свою велику важку рушницю, легіонер повалився на купу сухого гілля і заснув мертвим сном. Перед самим світанком, збудившись від пронизливого крику дикого індіка та почувачи сильний голод, Вузципілон несподівано згадав свою вже неживу наречену Моавіту, яка в перший день їхнього знайомства частувала його лісовими горіхами у своїй невеличкій з вітками у вазах кімнаті. Він ще хотів поринути в якісь спогади, але раптом з-за кушів вискочило п'ятеро величезних егерів - солдатів королівської армії - і, скрутивши міцним конопляним мотузком йому руки, голосно сміючись, поволочили його до найближчого містечка.

8. Нора, в якій можна жити цілу зиму

Лісову тишу не порушувало ніщо, окрім поодинокого каркання ворон, які безшумно помахуючи крилами, летіли високо в небі кудись на північний захід. Іноді з дзьоба одної з них випадав волоський горіх і тоді між пожовклим листям у кронах велетенських буків лунав слабкий шурхіт.

Легіонер Вузципілон, втомлений уночі кошмарними снами, випова із своєї нори, в якій після втечі з каторги для військовополонених на острові Амосі жив ось уже третій рік, прислухався, чи не чути якихось підозрілих звуків і, переконавшись, що все гаразд, тихо побрів не дуже крутим схилом униз до маленького потічка, з якого завжди брав воду.

За три роки свого самотнього перебування в цій дикій з пологими горами місцевості, що була вкрита суцільним масивом букових та кедрових лісів, він ні разу не натрапив на жодну людину, тому, певно, і прожив тут так довго.

Сидячи нерухомо на купі хмизу біля джоркотливого струмка і зачаровано споглядаючи схід сонця, яке поволі підіймалося з-за темних обрисів невисоких гір, Вузципілон уже майже весь занурений у п'яний напівсон світанку ледь помітно ворухив блідими безкровними губами і думав:
- Головне - пережити зиму!

9. Вогонь, що іноді спалахує, руйнуючи всі перешкоди

Була темна ніч і за вікном падав холодний осінній дощ. Легіонер Вузципілон, худий, мов скелет, обтягнений шкірою, недавно видужавши після останнього тяжкого поранення правої частини легенів, лежав глибоко зажурений та пригнічений у темній вогкій комірчині на поламаному дерев'яному ліжку й роздумував про свою лиху долю.

Скільки страждань він зазнав на всіх цих нескінченних війнах, які затято вів імператор Балтазар Другий проти своїх, здавалося, безсмертних ворогів, і яке ще горе, коли не смерть, чекає його в майбутньому! Від таких болісних роздумувань невимовна скорбота охопила його серце і він відчував, як, задихаючись непереможно відчаєм, тратить притомність.

Тяжкі марення з короткочасними перервами, під час яких його тіло страхотливо корчилось та здригалось, тривали цілу ніч. Це були найжахливіші муки, яких він будь-коли зазнав. Ранком, коли блиснув перший промінь світанку, гарячка відступила і притомність повернулася до нього. Вузципілон, страшенно виснажений, насилу встав з ліжка і, похитуючись на кволих ногах, вийшов надвір. Вдихаючи в легені цілюще ранкове повітря, він став тривожно шукати очима обрій і раптом заціпенів від захвату — на тлі ясно-блакитного неба він побачив сріблясту зелену сосну.

11. Біл, що ніколи не зітреться з пам'яті

Легіонер Вузципілон, мов вітер, мчав на своєму білому коні, рубав наліво й направо ворогів та безперервно думав про лагідну усмішку імператора Балтазара Другого, якого мав щастя бачити тиждень тому, коли той прибув особисто перевіряти бойовий дух своїх ударних легіонів.

Уже довкола лежало десь близько півтори сотні стятих ворожих голів, а Вузципілон, очманілий від запаху крові, все глибше та глибше врізався в гущу війська ненависного короля Рафанаїла. І тільки, коли поряд не залишилося жодного імператорського воїна, він накінець усвідомив, що потрапив в оточення і що його двадцять сьомий легіон разом з основними частинами імперської армії залишився далеко позаду.

На мить Вузципілонове серце затремтіло, але він не випустив з рук шаблі. Зібравши всі свої сили, легіонер, мов вогненим драконом, стрімко кинувся туди, де ряди ворожого війська були найрідіші, і королівськи вояки, не витримавши натиску шалених ударів його важкої гострої шаблі, розступилися, полишивши на землі вбитих та поранених. І тоді з високих буднків зненацька вистрибнув величезний, більше двох метрів росту, ворожий солдат з дивною зброєю, що була схожа на гігантську косу, і одним вправним та сильним рухом розпоров череву білому коню Вузципілона. Проте це не збентежило відважного легіонера, він, не гаючись, зіскочив на землю, могутнім ударом кулака проламав солдатові з косою грудну клітку і, вискочивши на коня, що загубив вершника й саме пробігав переполошений мимо, полетів стрілою по високих травах до ледь помітного в тумані горизонту.

Вузципілон уже був далеко, перетворюючись на обрії в майже невидиму

чорну цятку, однак не перестав підганяти коня і, дослухаючись до гулу артилерійських снарядів, подумки говорив:

— Бог ніколи мене не залишить!

21. Удар, що може назавжди паралізувати боротьбу

Срібна куля досвідченого королівського снайпера, очевидно, була отруєна, бо легіонер Вузциплон уже четвертий місяць лежав у столичному госпіталі розбитий загальним паралічем. Лікарі говорили, що ймовірність його одужання дуже мала, а один молодий фельдшер на ім'я Діоген навіть побився об заклад з однооким санітаром, заявивши, що Вузциплон не доживе й до осені. Хоч би як було, вигляд відважний легіонер мав справді нікудишній. Він з напіврозплющеними очима зовсім нерухомо лежав на своєму залізоному ліжку і, охоплений безнадійним розпачем, дивився з журбою на білу, мов сніг, стелю.

Був третій місяць як ніколи жаркого літа. Всюди літало безліч мух, які цілими табунами обсадали Вузциплонове обличчя, шию та руки, завдаючи йому невимовних страждань, і він із шороху глибошою гіркотою усвідомлював своє цілковите безсилля навіть супроти цих нікчемних комах, будучи неспроможним поворухнути бодай одним пальцем. По ночах його безперестанно мучило безсоння і болісні спогади про минулі великі битви, в яких він, як йому здавалося, вже більше ніколи не братиме участі; якщо ж від перевтоми й духовного виснаження Вузциплон і засинав на якісь чверть години, то зразу впадав у страхітливий обійми таких кошмарних сновидінь, від яких довго не міг оговтатись.

Коли літо нарешті закінчилось і настала тепла суха осінь, він почав дедалі частіше думати про самогубство. Крізь відчинені вікна до палати вітер часто закидав пожовкле листя, й один кленовий листок упав біля самого легіонерowego ліжка. Вузциплон з сумом дивився на той листок, знаючи, що рано чи пізно прийде лікарняна прибиральниця і змете його з підлоги разом з іншим сміттям.

Якось після прийняття невеликої дози морфію йому приснилася Моавіта, його покійна наречена. Вона була зодягнена в біле шовкове плаття й сумно йшла безлюдною вулицею з кошечком малесеньких фіалок в руках. Цей дивний сон дуже вразив і схвилював Вузциплона, з очей якого цілу ніч безперестанку текли гіркі сльози, а над ранок він прийняв тверде рішення накласти на себе руки.

Однак легіонер через свою паралізованість не міг сам здійснити цей замір і тому після трьох днів болісних роздумів прикликав фельдшера Діогена і розповів йому про своє бажання.

— Це дуже просто зробити, але що я за це матиму? — з кислою міною запитав фельдшер і нахилився над паралізованим легіонером, аби почути відповідь.

Така нелюдська безсердечність викликала у Вузциплона шалену лють і він замість відповіді з усією сили плюнув Діогенові в лице. Той з переляку відскочив і, мов стріла, вилетів з палати.

Відразу наступного ж дня Вузциплона відправили у містечко Тіар неподалік від столиці, де була розташована головна Імперська лікарня для психічнохворих.

22. Все не так погано, як може здаватися спочатку

У повітрі шаленів такий ураган кулеметних кул та осколків від частих вибухів авіаційних бомб, що легіонер Вузципілон разом зі своїм другом капралом Фіраном не наважувалися висунути й носа з окопу, не те щоб думати про якісь спроби полагодити свою невелику переносну гармату, від якої відвалився задній клинок, що кріпив лафет зі стволом. Зв'язок з командуванням фронту був перерваний, бо капрал, намагаючись вранці перенести телефонний апарат у надійніше місце, ненароком щось у ньому пошкодив. Тепер їм не залишалося нічого іншого, як чекати, коли кулеметники короля Рафанаула й авіація його кульгавого генерала Леона припинять свій шалений обстріл.

— Вони думають, що нас вже давно немає в живих, — самовдоволено прощидив крізь зуби Фіран, пускаючи з саморобної глиняної люльки клубок синього диму.

— Навряд чи вони такі дурні, — буркнув Вузципілон і подивився на свій кишеньковий годинник з позолоченим циферблатом.

Стрілки показували рівно полудень. "Обстріл триває вже дві з половиною години", — подумки визначив легіонер і сказав уголос:

— Треба, щоб хтось пішов у штаб до капітана Лорвіка за розпорядженнями.

Вони кинули жереб, і йти у штаб випало Вузципілонові. Легіонер зітхнув, тричі перехрестився і, накинувши на спину маскхалат, швидко виповз з окопу. Коли він повертався назад, була вже ніч. Фосфоричне світло повного місяця освітлювало все навкруги і в мертвій тиші лунали лише співи цвіркунів, для яких, здавалося, зовсім не існує цієї кривавої бойні. Плазуючи, наче вуж, по розритій вибухами землі, легіонер пригнічено роздумував, чому все життя йому не щастило в жодній більш-менш важливій справі. "Очевидно, це якісь вади мого розуму, чи, можливо, просто приреченість долі", — міркував він. Раптом з ворожих позицій заторохтіли кулемети і звідусіль почулися пронизливі свисти куль. Вузципілон усім тілом припав до вологої землі і затремтів, мов осиковий листок, бо йому на мить здалося, що кулетники ціляться саме в нього. Коли постріли стихли, він поволі поповз далі і, діставшись до окопу, в жасі побачив, що капрал Фіран нерухомо лежить у калюжі крові з наскрізь простріленою головою. Вузципілон витер з лоба холодний піт і, опустившись на коліна, тихо накрив мертве обличчя друга чистим мішком.

Смерть Фірана пригломшила його несподіванкою. Він перевів погляд на гармату: вона була відремонтована, снаряди акуратно лежали у дерев'яному ящику. Легіонер підібрав Фіранову рушницю і збентежено знову глянув на труп капрала.

— Сердега, він завжди щось приховував від мене, — замислено пробурмотів Вузципілон.

Пізніше легіонер ще багато разів роздумував про загадкову смерть свого друга, схиляючись до думки, що той навмисно виставив себе під ворожі кулі, аби покінчити з собою.

24. Квітковий магазин і готель "Три нарциси"

— Мені здається, що ми ніколи більше вже не побачимось! — зі сльозами в очах тихо мовила Моавіта.

— Не журись, мила, адже ти пам'ятаєш, що про мене сказав старий відлюдник Єфрем! — заспокоював свою наречену легіонер Вузципілон, думками вже наполовину занурений у майбутні бої.

Це був останній день його перебування в Седіолані, столиці Діамантової Імперії, перед тим як знову відправитися на фронт.

Легіонер Вуаципілон та його наречена Моавіта стиха вели цю розмову, сидючи у м'яких кріслах, оточені пишними орхідеями у великому квітковому магазині, куди випадково забігли, ховаючись від дощу. Моавіта була усміхнена, проте в глибині серця почувала тривогу, бо мала дивне передчуття, що це — їхнє останнє побачення. Їй здавалося, що тривогою сповнене все навкруги, а в шелесті дощу, котрий усе падав і падав, вона почала навіть розрізняти якийсь призабутий смуток. "Яке воно болісне, це останнє прощання", — час від часу, мов спалах, пробігала думка в її свідомості. А легіонер, по черзі думаючи про Моавіту, то про командувача двадцять сьомим легіоном капітана Лорвіка, з задоволенням відчував, що його життя все більше і більше наповнюється справжнім сенсом.

— Ти писатимеш мені? — вже вкотре запитувала Моавіта.

— Так, кохана! — щоразу ніжно відповідав Вуаципілон.

Коли нарешті дощ перестав, вони піднялися з крісел і вийшли з магазину на вулицю. Всюди по стінах виднілися порозклеювані різнокольорові плакати з патріотичними закличками. Війна відчувалася і в столиці. Легіонер та його наречена мовчки йшли по мокрому тротуарі і не звертали ні на що уваги: сьогоднішній день був надто важливий для них.

— О, любий, мені так хочеться що-небудь мати від тебе а цей останній день! — з майже непомітним смутком прошепотіла вона.

— Скільки коштує ось той пурпуровий з золотими кружальцями? — якомога голосніше запитав легіонер горбаня, котрий, здавалося, зовсім не бачив покупців, задумано сидючи на осму кріслі, збитому зі старого ящика.

— П'ятнадцять мідних монет! — незворушно відказав Салатійль і вправно вклав указанного метелика в чистий синій конвертик.

Заплативши за покупку, Вуаципілон передав її нареченій, котра, не приховуючи радості, обережно сховала конвертик до своєї торбинки з крокодилячої шкіри.

Цілий вечір вони заміряно гуляли по набережній Седи, широкої повноводної ріки, що протікала через Седіолан, а коли сонце зайшло за обрій, зупинили якусь пошарпану бричку і поїхали в західне передмістя до готелю "Три нарциси", де мали намір провести свою останню ніч.

У номері готелю було душно. Лежачи в обіймах одне одного, Вуаципілон та Моавіта зачаровано прислухалися до різноманітних звуків нічної вулиці, що разом з нічними комахами проникали до кімнати. Це були звичайні звуки великого міста, які, однак, закоханим тепер здавалися сповненими особливого, фантастичного значення. Моавіта з усіх сил намагалася забути про свою тривогу, але та, сховавшись на саме дно серця, вперто нагадувала про себе, і тоді бідна дівчина знову повторювала:

— Коханий, ти вже ніколи більше не побачиш!

А Вуаципілон тихо гладив її по голих стегнах і, ніжно цілуєчи, був переконаний, що тривожне передчуття його нареченої не має серйозних підстав.

Володимир Яворський

Феномен Шевченка *

На хвилі історичних припливів і відпливів Тарас Шевченко то приходить до нас, як велике сонце, то віддаляється від нас, як далека зірка, від якої залишається сама назва. Вдаюся до цього космічного порівняння не задля звеличення. У нашому мікросвіті справді живе макросвіт. На нас діють його закони, навколо нас носяться, нас будять і опромінюють вічні супутники – носії Духу. Істину вчення Григорія Сковороди про єдність трьох світів – Мікросвіту, Макросвіту і Світу Біблії – ми гостро відчули в ХХ столітті, коли від втрати цього третього світу почали розпадатися і глухнути перші два. Ми стали ворогувати з природою і з собою...

Феномен Шевченка відбиває нашу національну природу, наше світосприймання, наше минуле і нашу надію на майбутнє. Він символізує душу українського народу, втілює його гідність, дух і пам'ять. Отже, Шевченко у нас більше ніж великий поет – він національний пророк і мученик, розп'ятий і воскреслий.

Нині, коли Україна стала місцем найжорстокіших експериментів віку і великою Чорнобильською притчею, Шевченкове сонце зазирає нам у вічі так, як ще ніколи. У спробі збагнути його, ми натрапляємо на скляну стіну, споруджену часом великих духовних спустошень.

За стіною стоять давні знайомі антиномії (протилежні судження, кожне з яких вірне).

Шевченкова поезія проста – і у Шевченка немає нічого простого.

Шевченко поет наскрізь соціальний – і Шевченко завжди і весь в області духовних проблем.

Шевченко національний у всіх проявах – і Шевченко скрізь ставить проблеми загальнолюдські.

Скляна стіна відмежовує нас від світу трансцендентних ідей, які були рідні і зрозумілі шевченковим сучасникам, що починали свій день молитвою. В цьому ключі вони сприймали свого поета.

Написавши слово Бог з малої літери у всіх виданнях "Кобзаря", наш лютий час дав свій антишевченківський ключ. Справа в тому, що таке переосмислення *центрального образу* перевернуло призму Шевченкового світосприймання і здрібноло усі світила Шевченкового світу – Любов, Істину, Волю, Добро, Матір, Україну... Все пішло на шкалу соціальних відповідників... Кілька поколінь українських читачів проходили школу (середню і вищу) знедуховлення свого національного поета і замінювали його образи поняттями жорстокої класової боротьби, за "перемогу революції", "за владу", "за знищення" і т.д.

Шевченко несе християнський ідеал згармонізованої людини, яка живе в zgodі з собою:

Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любити.

Розтоптаний чоботом брутальної сили, яка наступала віками на наш край, промовляючи "і ми ваші і ви наші", цей ідеал іскрив і спалахував

*Текст надісланий на другий Тиждень української культури у Католицькому Люблинському університеті. Дякуємо організаторам за згоду на його друк.

полум'ям бунтів і повстань.

Крізь холодне шкло відчуження цей ідеал блякне, а з художніх епізодів боротьби і помсти вибудовують принцип ненависті...

В українському народі ходить легенда про недрукованого замовчуваного Шевченка. Цю легенду легко спростувати: лише декілька творів з "антимосковськими" мотивами зникають з "Кобзаря" в чергову епоху застою, деякі рядки з такими ж мотивами фальсифікуються... Але не в цих дрібних крадіжках суть легенди. Народ відчуває, що весь Шевченко підмінений — "не той Шевченко". Підмінена і сама любов до Шевченка: адже його вже від появи першого "Кобзаря" в 1840-му році Україна любила з трепетом — "як діти батька"... Нині більш, ніж у минулому столітті, промовляє нам Шевченків образ:

Несли, несли з чужого поля
і в Україну принесли
Великих слів велику силу
Та й більш нічого.

У цих словесних пісках величі Шевченківських святинь не годна оживити навіть магія його слова — могутня естетична стихія його поезії. Адже поетичний твір існує не в знаковій системі, а в прочитанні, у відлунні... Поет живе в душі — він потребує великої розкритої душі, вільного читача. Він оживає тільки наполовину в душі, скованій страхом, позбавленій "святої воленьки". Досить сказати, що та свята воля, яку Шевченко звеличив і ослівав, може, як ні один поет у світі, і яка в бідній уяві радянського читача означала передусім "звільнення від соціального гніту" — та свята воля у Шевченка йде від дарованої Богом людині свободної волі, як єдиного способу саморозвитку індивідуальності. І сучасники Шевченка і наші сучасники не зазнали смаку цієї волі, яка з м у ш у є людину випростатись на повну зріст, шукати долі над прірвами і творити свій шлях на повну силу. Словом, воля — не просто "соціальний і національний ідеал". Воля, як і життя, — це вищий дар Божий. Звеличена поетом проста людина є суб'єктом морального закону, носієм свободної волі — "святої воленьки".

Мабуть, жоден з великих поетів світу не вистраждав так важко свободи як вищого Божого дару і не зміг сказати так одчайсно за живих, за мертвих і за ненароджених:

Бодай ті діти не росли,
Тебе Святого не гнівили,
Що у неволі народились
І стид на тебе понесли.

На такому ж рішні виношена і жадоба правди:
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі.

Шевченкова правда на землі не просто антонім кривди. Вона завжди йде від "Духу Істини, якого світ не хоче прийняти".

Шевченкова мати — це і свята мати, освячена ореолом Марії...

Шевченкова дума — це розмова з Богом... Зайвим було б казати, що Шевченкова любов іде від Євангелієвського джерела, як всетворяща сила життя...

Нині Шевченка "всі люблять": його прийнято любити. Відомо, що особисто Тараса Шевченка любили ще за життя. Книга спогадів про нього дає рідкісний образ чарівливого поета, який попри всю долю майже завжди користувався любов'ю і прихильністю і простих людей, і впливових осіб. Але любов до його імені, яке стало символізувати душу українського народу, то інше питання.

Не будемо говорити про тих, кому Шевченко залишив свій біль і свій заповіт...

В революцію, коли точно за його пророцтвом "в огні її окрадену" збудили, стало звичним хаятись за ім'я Шевченкове — і любити його. Відомо, що ім'я поетове любив і червоний командир Боженко, який наклав на проханні полтавців про дозвіл ставити "Наталку Полтавку" майже прихильну резолюцію: "Грати дозволю, только не на контрреволюционном языке". З іменем Шевченка єднались і погромники панських маєтків. Коли в Яготинському повіті розкопали "поміщицьку" могилу українського історика Миколи Маркевича і волочили його "поміщицьку" труну по селу, то навряд чи ідейних активістів зупинили б слова Шевченка, звернені до Маркевича:

Бандуристе, орле сизий,
Добре, тобі брате,
Маєш крила, маєш силу —
Є куди літати...

Не зупинили б і слова братньої Шевченкової любові тих, що на початку 30-х років волочили з участю піонерів залізаного хреста з могили Куліша на металобрухт першої п'ятирічки... Зрештою, хреста з могили самого Шевченка теж зняли.

Словом, канонізована і професійна любов до Шевченка ні до чого не зобов'язувала. Бушувала страшна, черства і бездушна любов, гірша за ненависть.

Любив Шевченка і відомий монархіст Шульгін — любив, як сумовитого, задушевного кобзаря, а "Шевченка-революціонера пусть возьмут себе большевики".

Більшовики взяли Відкинувши в забуття знамениту лекцію А. Луначарського "Великий народний поет" (прочитану політемігрантам в Парижі 1911 року), вони відкинули і той рівень культури, на якому соціал-демократ розумів Шевченків націоналізм, як "любов до матері зганьбленої і зневаженої", розумів Шевченків гуманізм і високу духовність.

Кожна епоха творила свій образ Шевченка. І хотіла його словами говорити — від імені народу — про себе. Всі мухи-одноденки мають паясу сідати на вічне й вкривати його своєю подобою. В революцію й після поетові накиннули "соціальне завдання" — пропаганду боротьби проти поміщиків та капіталістів. Його високим іменем безпардонно освячували беззаконня і терор. Далі в нудному амплуа "співця важкого життя трудящих в минулому" і "співця прекрасного майбутнього" він був пронесений через найчорнішу смугу нашої історії. Моторошно подумати, що в душогубство 1930-го, в геноцид 1933-го, в чуму 1937-го ті наші діти, що вціліли від голодної смерті, співали про щасливе життя — "в сім'ї вольній, новій". В роки війни Шевченко був мобілізований в ідеологічний авангард... А після війни корнійчуки довірили йому боротьбу проти українських націоналістів і боротьбу за мир у всьому світі.

В програмах і підручниках Міністерства освіти УРСР з тьмяних, затертих слів випліплено антипод Шевченка, задекорований під Шевченка.

...Народився в бідній сім'ї... Викуплений за кріпацтва за участю представників великого російського народу... Закликав до революційної боротьби... Засуджений царським урядом... Братався з російськими революціонерами-демократами і закликав разом із ними до боротьби... Був матеріалістом і атеїстом... Любив усіх трудящих і закликав їх до спільної боротьби проти поміщиків, капіталістів, католицизму, українського націоналізму. — за воз'єднання з російським народом і навіть за двоєвність.

В уявленні бідних дітей такий Шевченко по суті нічим не відрізняється від майора держбезпеки. Неясно тільки, чому він великий поет? Особливо неясно, чому майори вічно мали й мають клопіт з Шевченком та його прихильниками...

Великі людські цінності перестали працювати на нас — zostались обіч

"дороги прогресу". Ми їх обминули, як опустілі храми край дороги або на дні штучного моря. Перестав працювати на нас і геній Шевченка, як носій тих цінностей і проповідник їх вічності. Що залишилось від Шевченка, коли любов і воля, сім'я і Україна стали "пережитками минулого" в свідомості "приречених"...

В ужитковій філософії корисності змінились пріоритетні цілі. На перше місце став фантом *щастя для маси*. Особа і її моральні цінності зникли — як матеріал для цієї фантастичної споруди, як засіб для звеличення тієї особи, яка обіцяла споживацьке задоволення. Геній був залучений до пропаганди. Людина стала засобом для ілюзорних цілей — і великий поет також.

Цікаві метаморфози відбувались з Шевченком ще за життя. Не слід недоцінювати роботи імператорських тінювих кабінетів, які займалися поетом постійно — "шоденя Пилати розпинають". Вони мали диявольські сили розкладу, деформації та дезінформації. Тому і з повстання декабристів, і з Кирило-Методіївського братства

Нічого

не викроїлось, і драму
Глухими темними задами
На смітник винесли...

З драматичного повстання російської еліти залишились уламки долі і засипані вапном жертви без могил. А від яскравого сузір'я української інтелігенції, об'єднаної в політичному братстві, залишились глухі чутки, великі постаті зведені до рангу провінційних чиновників і солдатів... І до заслання, і після заслання окремі твори Шевченка дозволено друкувати. Дозволено йому і звання Академіка живопису. Дозволено йому і жити, тільки не на Україні. Дозволено потім і перевезти тіло на Україну. Відомий навіть факт трактування у 1865 р. по лінії міністерства внутрішніх справ Шевченка поряд з Гоголем як старих поміркованих українофілів.

Але вже коли постать Шевченкова казково виросла на Україні до своїх справжніх розмірів — тоді не дозволено.

Загальновідома жвава реакція Леніна на цей політичний промах 1914 р.: "Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду..." Тут вже звучить визнання того, що українське національне питання піднялося з постаттю Шевченка...

Отже, після революції проблема Шевченка була розв'язана методом створення культу Шевченка. Всі засоби пропаганди (сюди входили і науки) творили образ мертвого поета, який все життя боровся проти кріпацтва, але енергія і пафос його творчості служили справі революції ще довгі роки, а вже після революції залишилось його вшанувати "в сім'ї вольній, новій". Сатанські масштаби сталінського маскараду дали змогу поєднати Шевченка з усіма ^{актуальними} партійними лозунгами і навіть спокійно цитувати Шевченкові слова: "На всіх язиках все мовчить, бо благоденствує". Тільки "ворог народу" міг би віднести ці слова також до народів, що грілись "під сонцем сталінської конституції".

Стереотип Шевченка застиг над рікою часу. За той час зусиллями українських емігрантів побудовано десятки пам'ятників Шевченкові на всіх континентах, а тут за сімдесят років не могло бути створено книжки про Шевченка, яку не сором було б запропонувати іноземним видавцям. Навпаки, зовсім скромна книжка польського автора Єжи Енджєсвича "Ночі українські" зараз у нас перекладається, бо у ній немає замовчувань і фальсифікацій. Загалом усе робилося у душі "єдиновірного" філософського вчення: Шевченко не був ціллю літературознавчих досліджень — він був засобом для ідеологічно-пропагандистських цілей. Це односторонній рух думки з наперед зада-

ними результатами. Метод релятивізму, знеосіблення і негачі духу. Більшовицький Шевченко не тягне навіть на українофільство: він однаково любить "усіх трудящих", він виразник ідей революційної демократії...

Цікава зворушлива традиція тіневих кабінетів щодо трактування політичного обличчя Шевченка. Матеріали слідства над Кирило-Методіївськими братчиками були засекречені — вони не публікуються і зараз. Навіть братство називається в радянському шевченкознавстві "товариством", бо так воно назване в жандармських документах. Охоче використовуються і деякі "невинні", майже поаяльні відповіді Шевченка на слідстві, при тому жандармська партія перекладається на українську мову, а сам Шевченко говорить по-російськи.

Цікаво, що чаклунство підміни відбулось і з портретом Шевченка: маючи прекрасні і дуже правдиві його автопортрети, ми звикаємо до збільшовизованого Шевченка роботи акад. Касіяна, Божія та ін. Важко уявити собі взагалі якогось поета в такому набурмусеному образі. Так було створено грубий міт в душі часу.

Життя шевченкове справді нагадує міт. Поет уже від самого початку вступив у єдиноборство з ідолами російської імперії. Найпрославленіших російських царів він назвав катами і людодіями. Офіційну церкву на службі царів він назвав безбожною. Вірні цареві слуги — гордість імперії — для нього "раби з кокардою на лобі". Зневажений офіційно неіснуючий народ у Шевченка — носій загальнолюдських цінностей. І в цьому єдиноборстві поет назавжди утверджується завдяки силі духу і незбагненній естетичній силі його творів.

Там, у недосяжній високості, він вписався без дозволу... Звідси всі "демократичні" намагання стягнути його вниз! Коли читаєш офіційні епітети, схожі на медалі, запобігливі пояснення Шевченкового "інтернаціоналізму", то здається, що за цим частоколом тріскотні приховується хитрість і лукавство. Справа в тому, що Шевченко зовсім не писав про тих росіян, що фігурують у Пушкіна і Некрасова, ні про тих поляків, що у Міцкевича, ні про тих євреїв, що на сторінках творів Шолом Алейхема. Шевченко писав про український народ і про тих зайд, що влаштувалися господарями в нашій хаті, що зневажали наші святині. Його ставлення до них було таке, як і в народі. Що ж тут пояснювати? Немає потреби говорити про "інтернаціоналізм" жодного великого поета: власна національна гідність передбачає повагу національної гідності інших. Нічого дивного і в тому, що своїх яничарів і лакеїв він судив ще суворіше, бо тут була ще й національна зрада...

Образність "Кобзаря" — це велика загадка багатогранності у видимій простоті. Бог у душі поета і пророка — зовсім не той образ, що у душі смиренного священника. Різні масштаби — і переживання, і бачення. У Псалмах Давидових Бог теж неоднозначний образ: там є елемент богоборства, сумніви і докори... Але хто з нас знає Псалтир так, як знав Шевченко "ще в школі", таки в учителя дяка? І хто з нас може рівнятися до нього глибиною переживань у сфері високого і вічного? Не дивно, що наші платні коментатори схоплять там кілька слів — і мерщій тягнуть їх у свій ідеологічно примітивний контекст, де ті слова мертвють і гаснуть. Навіть арозумілий кожному образ любові "я так її, я так люблю..." коментатор зв'язує тільки "Україну убогу" і "проклену Бога", а вже зовсім порожньо вимовляє слова "святого Бога" і "за неї душу погублю". Бо Душа і Бог для Шевченка були найбільші слова, а для нього — найменші...

Поет тримається на високості не завдяки вічній актуальності опоетизованих ним загальнолюдських ідеалів. Поет великий і справжній створює стихію, в якій живе Дух Істини як у своїй органічній стихії.

Починається творчість Шевченкова символічним образом могутньої ріки

українського народу – "реве та стогне Дніпр широкий". Це дає ключ духовної свободи усьому "Кобзареві".

І "Перебендя", де одинокий співець на могилі виспіває душу і з Богом розмовля, і поеми "Кавказ", "Сон", "Єретик" – ставлять проблеми Духа, який вічно бореться за ясність, проти хмарних випарів сьогодення, проти витворів фарисейства, проти сліпого поєву ала і гордині.

Василь Седляр

Василь Седляр

Шевченко був професійним художником і поетом з покликання. Він явно не любив політичної репетитівщини. Подібно як і Гоголь, він сахався російських суперечок між західниками і слов'янофілами. Але він мав свою позицію, яка трималась на українських республіканських традиціях, близьких до Заходу. Він одразу знайшов спільну мову з польськими політичними засланнями і на ґрунті патріотичному, і на ґрунті релігійно-етичному — за типом культури. У нього була органічна несумісність з монархічним і великодержавними угрупованнями за будь-яким фасадом. В опозиції до російського православ'я і в пошуках Великого Бога Шевченко схилився до європейського протестантизму.

Можна дивуватись, як поет, високо цінуючи цивілізуючий елемент Фултона і Уотта, а особливо ідеал "Вашінгтона з новим і праведним законом", з такою, як б сказав, болісною настороженістю ставився до тих, що

Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями.
Повести за віком,
За німцями недоріку,
Сліплю каліку.

Чому він у зв'язку з цією просвітою вважає, що "гірше ляха свої діти її розпинають"? Чому він гостро картав тих, що "у німецьких землях" шукали "Добра святого. Волі. Волі! Братерства братнього" ?

Сумніву немає, що "в німецькій землі" тут входять передусім французькі землі, а там і англійські. Наївні шевченкознавці пов'язують це з гегельянством-кантіянством, що аж ніяк не стосувалося просвіти, ні тим більше атеїзму:

А то залізете на небо:
І ми не ми, і я не я
І все те бачив, і все знаю,
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я
Та куций німець узловатий...

Чому все ж таки "куций німець"? Може, Шевченко мав упередження до німців? Якраз навпаки: і сім'я Карла Брюллова, і Штенберг, і зворушливо-добрі німці в повісті "Художник" були йому найближчими людьми — після своїх земляків.

Очевидно, для сучасників Шевченке, навіть таких, як Драгоманов, ці загадки були зрозумілі ще менше, ніж нам. Враховуючи профетичний характер твору і саму назву "І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє" мусимо вдуматись у біблійний характер узагальнень у цілісній структурі цього твору. Насамперед слід зауважити, що Шевченко — творець великих образів, явно вихоплених з підсвідомості, і його образи важко вириваються з контексту. Ми часто цитуємо Шевченка, забуваючи, що він з тих поетів, яких найважче цитувати: у них немає легко роз'єднуваних самодостатніх елементів — за всіма образами тягнеться нитка міту (про це говорить Д. Грабович — в книзі "Поет як мітотворець").

Жодними поясненнями не можна прояснити низки пророчих видінь поета, розтерзаного "на розпутьях велелюдних". Чи хоче поет, щоб українські поміщики відмовились від маєтків? Чи, щоб вони не їздили за кордон? Чи хоче він, щоб вони не переймали чужої науки? По суті на такі наївні питання пробували відповідати коментатори, які не розуміли назви твору: вона ставить проблему любові до Бога і до брата в часі і поза часом... Поет ставить проблему нашого визволення в двох словах: "розкуйтеся, братайтеся"!

Перед нашим поглядом проходять цілі епохи блукань і шукань істини, ключі до якої в нашому серці: справжня любов. Пафос спрямований не проти "поганих поміщиків", а проти сліпих і суєтних людей, що переступають через свою святиню, шукаючи Бога в чужій.

Чи такий важкий їх гріх, що поет їм віщує найтяжчу розплату? Адже це одвічний людський гріх: брак живої любові, а звідти прагнення надолужити розумом...

З позицій морального максималізму, з позицій пророків — гріх важкий, кара страшна, неминуча і вже накреслена у слові...

У своєму заповітному творі поет повертає нас лицем до вічних аксіом ("Нема на світі України, немає другого Дніпра... В своїй хаті своя правда... Схаменіться, будьте люди... Бо хто матір забуває, того Бог карає") і нагадує нам вічні біблійні кари за переступ і зраду їх.

Звичайно ж, "куций німець" тут лише символ куцоного позиченого розуму. Але чому ж такі не француз, а німець? В нинішніх термінах ми сказали б "обмовка"... Тоді ще німецькою мовою не було написано "привид ходить по Європі" і ще з німецької землі не йшло вчення, яке мало замінити свої традиції, свою мудрість, свою мову — чужими фразами. Тоді це було прощом.

Добре заходилося
по німецькому показу
і заговорили
так, що й німець не второпа

Минуло століття — і це теж прояснилось і зазвучало у самозневаженій душі, яка забула головне — "бути собою".

Віру замінено свідомістю. Біблію — бібліотекою. Суть замінено видимістю. Арешт ударив Шевченка в zenіті його життя — і нараз різко змістив угору призму його світосприймання.

Тринадцять поезій Шевченка, написаних в казематі, завжди манили читачів і дослідників. Мініатюрні ідилії, міти, притчі. Таємничі прозори примари у якімось відчуженім світлі. Колись вони здавались нам ностальгійними спогадами, тепер — "спогадами про майбутнє"... прозріннями у двадцятий вік відчуження.

Ось ці мерехтливі уламки української долі — десь розсіяні у просторі й часі.

"Садок вишневий коло хати" — ідилічне марення про Україну, про її одвічну сутність. Нині це як сон золотого віку...

"За байраком байрак" — міт часів Руїни у розповіді козака, що вийшов із заклятої могили.

"Ой одна я одна" — одинока в світі дівоча краса — без життєвої дороги, без щастя й долі.

"Ой люлі-люлі" — дивна колискова — далекий, як спогад, спів відчуженої знебулої любові.

"Мені однаково" — одинокий ув'язнений поет перед тривожною книгою долі свого краю.

"Не кидай матері" — пуста покинутої хати, з якої дівчина втікла десь у світ.

"Чого ти ходиш на могилу" — марне чекання і загибель дівчини під калиною на очах у байдужих людей.

"Ой три шляхи широкії..." терном заростають" — туга згасання колись живого села, до якого не вертаються три брати з чужини.

"Веселе сонечко ховалось" — сиротливий спогад за ґратами про минуле й майбутнє, якого ні з ким ділити поетові.

"Рано вранці новобранці" — одинокий на милицях солдат біда опустілої

хати колишньої його дівчини.

"В неволі тяжко" — холоне серце поета перед примарою вічної чужини.

"Косар" — примара рівності — смерті з косою — смерті на чужині — без хреста й могили.

"Чи ми ще зйдемося знову" — завіт любові й молитви за Україну "во время люте".

І нарешті — притча про душевний світ українця і росіянина в москалях — про два типи моралі.

В цих відзеркаленнях ціла картина розбитої долі народу, якому відібрано право на життя задля перетворення його в податливу масу. Але права самооновлюватись в розмаїтті форм, право мати своє лице і пам'ять — того права не відбереш.

В довгі роки цареві "найсуровішої заборони писати й малювати" Шевченко протестував проти цієї духовної заглади всіма силами душ — він вдавався навіть до скульптурного мистецтва. Українські вірші поет писав потай, ховав їх у "захальних книжечках", російською мовою писав повісті без страху і підписувався Дармограй. Подвійну діалектику російських заборон незнайомий однодумець Шевченка маркіз де Кюстін зміг відкрити з першого візиту в край беззаконня.

В пустельних пісках заслання побільшали зорі поетової молодості й поглибшали притчі. Якщо "Катерина" — поема-притча про зневажену й зруйновану любов, що не вмiла шануватися, "Наймичка" — поема-притча про любов згармонізовану, здатну світити за всяких обставин, то "Марія" — поема-міт про святу любов, яка в людській душі возродилась і досі світить "в душі скорбящій і убогій".

"Жодна риса в моєму внутрішньому образі не змінилась", — говорить Шевченко, повертаючись із заслання. Це вірно. Але риси стали ще виразнішими. Біблійні мотиви, що були наскрізними у Шевченковій творчості від самого початку, запанували в його поезії останнього періоду.

Перше, з чого слід було б почати сучасне прочитання Шевченка — це з вивчення біблійних епіграфів, якими відкриваються усі його великі твори. І зважити: у Шевченка, так само, як у Сковороди, так само, як у пізнього Достоевського і Толстого, епіграф грає ключову роль. Сковорода брав біблійні вирази, як "зерно", вічне зерно мудрості, з якого виростає його "Сад божественних пісень". У Шевченка епіграф наводить на основний підтекст твору, спрямовує погляд у таємну глибину.

Слід також задуматись, що в zenіті Шевченкової творчості — десь посеред отого "революційного полум'я" "трьох літ" — світяться Давидові псалми — переспіви з першої великої книги школяря Тараса. І то рідкісні у світовій літературі переспіви — як спів душ! В цьому світлі великі поеми, які охоче називають політичними, насправді розвивають колізії Духу: в боротьбі з лакейством і фарисейством поет несе на собі печать і місію цього духу.

Перегортаючи попiл нашої історії, в засланських поезіях "Іржавець", "Чернець" Шевченко відновлює вітвар перед вічним образом Пресвятої.

Отам вона й досі плаче

Та за козаками.

У засланських поемах "Княжна", "Марина", "Відьма" —

Неначе ворон той летячи

про непогоду людям криче —

поет снує похмурий міт про край неволі, де згвалтована любов, потоптана краса і змарнована сила, де злочин йде потоком беззаконня — без суду й кари, а жертви мстять й гинуть, як бджоли, випустивши жало, або ховаються в пісню й божевілля. Але в мить просвітління вони знову вертаються до своєї християнської суті — прощають мучителям і моляться за них.

І молитесь поет:

Даруй словам святу силу
Людськеє серце пробивать...
Щоб милість душу осінила.

Усі в кінці життя звертають на народну дорогу очищення й каяття. Кається перед черницями за батькові гріхи княжна, важко кається і "диявол проклятий" за злочини у "Москалівій криниці", важко карається і кається дід Варнак за самовільні мстиві суди.

Колізії цього важкого міту і національні ("на нашій — не своїй землі") і соціальні ("ревуть палати на помості, а голод стогне на селі") і позачасові як історичне прокляття ("минають літа; люди гинуть, лютує голод в Україні... а скирти гниють! А пани й полову жидам продають").

Духовний синтез тих "проклятих питань" нашого життя постає у поемі "Неофіти", яку Шевченко писав не для осуду покійного деспота Миколи, а в надії, що вона

Притчею стане
Розпинателям народним —
Грядущим тиранам.

Образ переслідуваних за правду і за проповідь любові добра своїми масштабами справді сягає розлитого горя грядущих часів:

Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата і сестри,
Щоб незаплакани ходили,
Не катувалися в тюрмі
Або в далекій стороні.

Бедашний тиран і історично реальний, і вічний, наче заклятий ідол горщині:

Кого благати ви прийшли,
Кому ви сльози принесли?
Раби незрячі! Сліпі!
Молітьє Богові одному...

В погляді поета — жодних ілюзій, жодних надій на милосердя. І, здається, нема жодного містка, що єднав би тирана з людьми. Може, єдиний місток — кара Бога.

Нероне лютий! Божий суд
Правдивий, наглий, серед шляху
Тебе осудить!

Але "припливуть і прилетять з усього світу святії мученики, діти святої волі", припливуть до нього, свого ката, що одібрав їм життя — йому не уникнути на землі останньої зустрічі з ними:

Круг одра,
Круг смертного твого предстануть
В кайданах. І... тебе простять.
Вони брати і християни.

Отже, навіть тут буде останнє християнське примирення... Чи немає тут справді суперечностей в автора "Гайдамаків", "Сну", "Заповіту"? Є суперечності... Але це вічні суперечності людського життя, у якому любов і всепрощення залишаються ідеалом — чистим і далеким. Вічно живим був цей ідеал у серці поета, починаючи від елегійних еклезіастівських нот у пролозі до "Гайдамаків". І вічно живим був у його серці біль і готовність захистити невинність.

Убий гадюку — покусає!
Убий — і Бог не покарає!

Дуже характерний для Шевченка вираз: у великі хвилини перед ним

завжди стоїть Бог. Але його Бог підтримує активні сили добра: "Борітеся — поборете, вам Бог помагає". В тому розумінні Шевченко — поет-революціонер, навіть "вічний революціонер", непримиренний до зла і беззаконня, проповідник боротьби із силами поневолення, присипляння, обману. Боротьби великої і вічної.

Не забуваймо, що Шевченко у всіх своїх великих творах повстає проти зневаги святині — чи то "Великого Бога" /"Кавказ"/, чи то "Духу Істини" /"Сон"/, чи Любові /"Послання"/, чи Матері /"Марія"/, чи України /"Великий Лях"/... "Вигнання міннялів з храму" — це той образ високого бунту, який узагальнює повстання на ЗАХИСТ ДОМУ ОЦЯ.

В основі драматичної боротьби Шевченкових героїв лежить одвічна колізія, яку можна було б назвати основною антиномією його творчості:

Шевченко носив ідеал любові, добра, прощення, Шевченко животворив ідею боротьби "за святую правду — волю", за право жити за Божим законом і актом свободної волі обирати свою дорогу, відстоювати свою правду. "Благослови шукать долю на широкім світі" — говорить Шевченків герой.

"Ось твоя доля — слухатись мовчки", — говорить ворог — "орел чорний" і "ворона на хресті".

Тут мало сказати нинішнє слово "нонконформіст". Конформізм був злочинним потуранням злу, пристосуванням до беззаконня і сваволі сильних світу. А з морального боку — поступовою втратою подоби Божої на шляху пристосовництва. Ось чому поет воліє бачити лицаря навіть "в дурному оригіналові",

Що царство все оголосив:

Сатрапа в морду затопив.

Бо він, як міг, протестував — коли всі дивились, гнулись і "мавчали та мовчки чухали чуби". Коли всі були покірною масою, податливим матеріалом —

Найшовсь такий один козак

Із мільйона свинопасів.

Звичайно, з погляду конформістської етики — це "Юридичний"... Але хто ж тоді носії цієї етики, що зберігають добру міну при поганій лакейській грі?

Власне, у всі часи застою така "добропорядна" маса була поза моральним осудом. Шевченко виніс її і в її образі усім поколінням боязких пристосуванців, що залишають своїм дітям у спадщину ярмо, — найсуровіший моральний осуд: "Німії подлії раби, п'дніжки царські..." Шевченко кидає їм і давні біблійні прокляття: "О роде суетний, проклятий..." І свої історіософські запитання:

Коли ти видохнеш? Коли

Ми діждемося Вашингтона

З новим і праведним законом?

А діждемось таки колись!

Останні рядки (вибиті на пам'ятнику Шевченкові у Вашингтоні) виражають: і республіканські ідеали козацької історії, яка породила Шевченка, і його уявлення про право і закон — у "своїй хаті" — про праву державу, яка має покласти край "благоденствію" слухняних пасивних рабів і — початок волі "роботящим рукам". Драматичний образ Шевченка останніх років заслоняла нам кон'юктурна маячня про його нібито політичну діяльність, про конспіративні знайомства і т. п. Писарі просто не уявляють, яка то мала бути праця, щоб після десяти років солдатчини за два роки (останні) освоїти нову техніку живопису і стати академіком. Не відають, скільки сил потрібно було віддати творчості, щоб в умовах ейфорії, гостювань, бездомності написати і намалювати те, що залишив нам Шевченко, займаючись при

цьому ще й розв'язуванням найважчої проблеми – сім'ї і хати над Дніпром...

Але вже коли задуматись над його позицією, то тут насторожує дисонанс з епохою. Тоді Росію захопила могутня течія нігілізму. Біблійні Шевченківські мотиви звучали як анахронізм. Це тільки нині мотиви протестантизму і критики офіційної церкви напівосвічені дослідники ототожнюють з атеїзмом. Поет не працював на цю ідею... Залишається обігрувати "революційні заклики" вірша "Я не нездужаю" і вигадувати в образі сокири ідею революційної боротьби (сокира ніколи не була знаряддям повстання). Але то вірно, що в перманентні епохи застою, і особливо млявих реформ, Шевченко постійно будив волю, приспану і заколисану. Він завжди був і залишається будителем, і послідовним ворогом імперії.

Але прогляньте його "Буквар", складений в ці ж роки: самі Євангельські та народнописані тексти – і жодних мотивів у душі часу! Оживи на ту пору гарячковий Белінський, він би залементував: "Проповедник мракобесия, что ви делаете!"

Що ж стосується Чернишевського (справжнього, не мітичного), то він підносить і Гоголя, і Шевченка як сячів нового слова, як поетів великих – над часом...

Імовірно, що якби Шевченко прожив довше, його політична активність виявилась б гостріше, звичайно, на боці польського повстання... Але в творчості його біблійно-пророчі мотиви були остаточними. Трансцендентні поняття свободи і віри... Рішуче неприйняття облудного маскараду та ліберальної тріскотні про "розум наш і наш язик"... І вічне прагнення підняти, возвеличити рабів німих –

Я на сторожі коло них
Поставлю Слово.

Але Шевченко не знав спокуси ставити своє слово вище. Навпаки, він вірив у всемогутні, святі слова "Твої, о Господи". Свої він цинив, оскільки вони йшли "В подражаніє II псалму", а отже теж мали на собі печать "всестворящої любові".

Нею і живе поет в серці свого народу і донині. То оживає, то завмирає. Шевченко до українців містично близький, як голос ества.

В основі того феномену лежить, зрештою, теж антиномія.

Тому, хто все знає
Тому, хто все чує
Що море говорить,
Де сонце ночує –

Його на сім світі ніхто не прийма.

Але разом з тим САМЕ НИМ вічно марить душа народу, щоб причаститись його слова, побачити його очима себе на плинному плесі ріки і відчути стихію – Рева та стогне Дніпр широкий...

Актуальність Шевченка сьогодні не в тому, що він порушував великі вічні питання, або дав нам відповідь на них – кожне покоління мусить само шукати відповіді на питання, поставлені часом. Нині ми повертаємось лицем до загальнолюдських цінностей, а отже, й до Шевченка.

Люди, які читають Шевченка, може й не вичленовують проблем, які він ставив. Але вони читають його твори і під їх поетичним чаром вдихають чисте здорове повітря його пісні, відчувають

Ті незримі скрижалі
Незримим писані пером.

І воно має цілющу властивість духовно випрямляти, підносити, пробуджувати, зміцнювати в людині Людину, її духовні начала.

Євген Сверстюк

ОГЛЯД

Навчити людей шанувати самих себе

"Основи" - український часопис в Підляшші

До справді незвичайних явищ українського життя в Польщі треба віднести здатність перетривання й розвитку форм громадського існування. Розтрощена виселеннями, позбавлена інтелігенції, з незакінченим процесом національного усвідомлення - українська людність пережила понад чотири десятиліття одностайної негативної політики по відношенню до себе. Поява нових явищ й процесів в нашому суспільному житті у 80-их роках записує нову сторінку історії українства в Польщі. Це стосується зокрема національного руху на північному Підляшші, зродженого на початку цієї декади. Після початкового, організаційного етапу його існування прийшли заяви про себе, кшталтування себе шляхом власних видань, поруч статей і матеріалів друкованих у "Нашому Слові". Першою ластівкою була поява у 1983 році літературного альманаху "Наш Голос", що виходить як щорічне видання а також брошурки "Руське Слово" у 1985 році. Зараз переді мною три номери часопису "Основи". Видані "малою технікою", невеликим тиражем, у форматі А-3, об'ємом 48, 60 і 64 сторінки. Появилися вони відповідно у 1987, 1988 і 1989 роках. Видання цікаве й вартісне ex definitione, бо ж говорить / а водночас засвідчує існування / про зовсім нову якість в нашому громадському житті. І тому теж спершу хочеться сказати: добре, що ви є. Вже бо сама поява трьох "товстих" номерів здається бути достатньою основою для схвальної, доброзичливої оцінки. Але по-черзі.

Під заголовком першого номера читаємо: "Наука. Публіцистика. Мистецтво", натомість у двох наступних: "Суспільство й культура". Це і є зачатковий напрямок часопису, цим й визначається зміст поміщених у ньому статей. "Основи" задумані амбітно, як інтелектуальний журнал. Головний корпус всіх трьох номерів складають оригінльні матеріали, хоч є багато передруків з давніх наукових праць, польської й української періодики. Сатті мають публіцистичний, науковопопулярний та інформаційний характер. Поміщені також літературні твори, рецензії, фольклорні записи. Словом, "Основи" написані різноманітно, з емоцією, зі свідомістю що й про що пишеться, а також для кого. Вони проілюстровані графіками, знімками, картами репродукціями. Читається журнал добре, "в темпі", хоч належному непростим справам, науковим опрацюванням, потокові інформацій. Читабельність трохи псує невеликий розмір букв й незавжди добра якість друку, хоч це, звичайно, немов притаманне виданням друкованим "малою технікою". Проте, час проведений над "Основами", мабуть, ніхто не вважатиме втрченим.

Редактори "Оснів" декларують, що: "головним завданням нашого журналу бачимо даліші пошуки, які показали б нам наше минуле, наше сучасне, нашу культуру в якнайповнішому освітленні. Хочемо разом зі всіма вчитися як зберігати своє духовне, національне обличчя, як збагачувати його самопіз-

нанням". /"Наші наміри", ч.2/. Таке визначення мети часопису зумовлене тим, що, як про це написав Юрій Гаврилюк: "Всіх людей, які живуть - як і я - на Північному Підляшші більше або менше цікавить проблема якій є наш "руські" - як називають його старі люди - народ, до якої східнослов'янської нації маємо його зарахувати". /"Національне обличчя Підляшшя", ч.1/.

Справді бо історична доля підляської землі, її південної частини /на південь від Буга/ склалася дуже трагічно. Відірвана перед віками від процесів, які проходили в "центрах" української історії, дуже поволі розвивала в своїх мешканців українську національну свідомість. Саме в цьому знаходився корінь трагедії Підляшшя та спорідненої з ним Холмщини. І якщо доля цілої України суцільно позначена в нашому столітті жахливими катастрофами, то в її північно-західних окраїнах записано особливі випробування. Драму доповнює ще й факт, що про ці справи майже нічого не пишеться, нічого не знається. Вони майже неprisутні в збірній свідомості української громадськості в Польщі, у свідомості українського суспільства в цілому. Для зміни такого стану дещо зроблено на еміграції, але це лише "крапля в морі потрєб".

Людність Холмщини й південного Підляшшя виселено в 1947 році так само як й решту українців, що залишилися в Польщі після переселень 1945--1946 років. В 1956-58 роках повернулося в свої рідні сторони бл. 10 тисяч чоловік. Залишені самим собі, з кількома православними парафіями, майже зовсім поникли з обрїю нашого громадського життя, асимілюючись у польське середовище. Щойно тепер відкриваються деякі шанси на зміну цієї ситуації. Засновано гурток УСКТ у Володаві, в цьому році покликано до життя Холмсько-Люблінську православну єпархію. Може, таким чином маємо справу з новою сторінкою, надійною хоч трохи, в історії цієї трагічної землі?..

Такі сподівання підсилює саме поява на північному Підляшші українського національного руху. Землі між Бугом й Нарвою не зазнали стільки лихоліття, що територія розположена на півдні. Тут не було виселення 1947 року. Так пишуть про це редактори "Основ":

"Можна сказати, що нам, українцям з Північного Підляшшя, дуже пощастло. Є в тому, очевидно, правда - безперервне переживання нашого населення має величезне значення для його сучасного й далішого існування /яка ж однак в тому іронія - в Європі в ХХ столітті право до переживання на відвічно власній землі назвати щастям/. Але водночас треба признатися, що трагічною є ситуація нашого північнопідляського населення під оглядом заховання національності. Отже сформована національна свідомість тут майже не існує. Населення, яке щодня говорить українською мовою й переходує, не до кінця ще виперті сучасністю, обряди й пісні, найчастіше не вмєє назвати своєї національної приналежності. Додатковий заколот уводять тут існування опінії про білоруську національність нашого населення між Бугом і берегами Нарви, й пов'язана з цим діяльність на цьому терені гуртків Білоруського суспільно-культурного товариства, якого ефективність в культурній праці є однак мінімальна".

У такій ситуації українське культурне життя тут майже не існувало. Лише в Кліщелях, малому містечку біля Більська Підляського, в 1957-1970 роках діяв гурток УСКТ, що славився драматичним гуртком. У місцевій початковій школі велось також навчання української мови. В "Основах" пригадує цю діяльність добірка статей з "Нашого Слова", які присвячені були якраз Кліщельському гурткові. /"З недавнього минулого", ч.3/. Українське національне пробудження прийшло на початку 80-тих років. Відбулися, немов "класичні", пошуки власної тотожності, намагання знайти прості відповіді на непрості питання.

"Мамо, кім ми є?
 Дитяче запитання.
 Заклопотано усміхаєшся?
 Кажеш:
 - Дурниця!
 А може пробуєш одказати?
 - Мамо, кім ми є?
 Ехо мого дитинства.
 Хтось заклопотано усміхнувся.
 Хтось сказав:
 - Дурниця!
 Хтось пробував одказати:
 - От, кажуть, що якісь хахли...
 - Мамо, кім ми є?!
 Росло запитання й росла я.
 Вдома казали:
 - Руські".

/ч.1/

Цей вірш Жені Жабінської став поетично згущеним виявом усієї складності внутрішньої ситуації молодого покоління підляшуків. А водночас він - відбиття поглядів пробудженого покоління. Подібно як відомий вірш Ю. Гаврилюка "Мова наша // Батькуов і дідуов наших". Молодій авторці належить також нарис "Їх виховували на поляків" /ч.2/, "Мініатури прозою" /ч.3/, нагороджені і нагородою в ділянці літератури на II Огляді молодих творців української культури в Польщі /Краків, 22.05.1988 р./. У першому номері поміщено фрагменти II листа, що починається такими словами:

"Я колись писала по-пуольську, ще в початковій школі, потім пробувала по-білоруську. Але то все не було тое, все здавалося чужое. Потім зачала писати по-нашому і тут однайшлася. Познала якая наша мова є хороша і зовсім не убога - як декотри кажуть.

То тому, що писала, почала думати кім ми на правду є. Тому однайшла свою національність".

Новий український рух на Підляшші існує кілька років /якщо рахувати 1982 рік його початком, тоді сім/. За ним перші успіхи й невдачі. Тому йому необхідне, з одного боку, осмислення дотеперішнього розвитку, а з другого, визначення напрямних на майбутнє. Цьому завданню служить кілька статей помічених в "Основах": рекаційна пз. "Про наше місце на своїй землі" /ч.1/, Ю. Гаврилюка пз. "Національне обличчя Підляшшя" /ч.1/ та "Етнос і етос" /ч.2/, а також Івана Ігнатюка пз. "Підляшшя і підляшуки /Історично-етнографічний нарис/" /ч.1/.

У цитованій уже відредакційній статті читаємо:

"Український національний рух на Підляшші, його основне ядро, не є найбільше під оглядом численності й можливості мати сильний, постійний вплив на населення, як по селах, так і в містах. Головною перешкодою є тут відсутність якоїсь загальнопідляської організаційної структури, яка розпоряджувала б являючими засобами, щоб вести систематичну інформаційно-пропагандову й освітню працю серед нашого населення. Дуже болюча є тут відсутність своєї преси, бо "Наше Слово", як часопис загалу українців в Польщі, репрезентуючий інтереси УСКТ, не є в змозі заступити газети й часописи, які повинні всесторонньо займатися проблемами українського населення цілого підляського регіону".

Юрій Гаврилюк зайнявся в статті "Національне обличчя Підляшшя" справою білоруськості північного Підляшшя. За основу своєї тези про етнічно

український характер цієї території йому служить перш за все мовний критерій, а також стан національного самоокреслення підляшуків у ХІХ ст. Згідно бо з результатами перепису населення в 1897 році 36,8% людності Білоруського повіту наваля себе українцями /малоросами/, а лише 3,6% білорусами. Після ІІ світової війни ці землі визнано етнічно білоруськими, що, до речі, погоджувалося з поділом теренів діяльності КПЗУ й КПЗБ. По селах й містах створено мережу гуртків БСКТ, пунктів навчання та шкіл з білоруською мовою. Автор констатує, що:

"Діяльність білоруських організацій, інтелігенції та навчання в школах білоруської мови довело до того, що протягом нецілих 100 років наступило затертя української свідомості серед населення Північного Підляшшя, та витворення у частини населення поверхової білоруської свідомості. Більшість людей, не погодившись з таким окресленням своєї національності, а будучи відтятою від української культури, від народу - через що не могла з ним утотожнитись - окреслюється як "руські", "православни" чи навіть "тутейши". Коли однак дається їм можливість порівняти свої говірки з літературною українською мовою - то згідно стверджують, що є вони дуже до себе подібні, а напевне більше як з білоруською".

У другій своїй статті Ю. Гаврилюк аналізує значення 1000-ліття Хрещення Київської Русі для національного самовизначення підляшуків. У першій частині він займається українським національним етосом, його конституційними елементами: історичною свідомістю та мовою. Говорячи про нищівні удари по українській культурі й науці в ХХ ст., автор ствердив, що "коли так повелися з українською історією на Україні не дивувати, що так погано з українською історією на Підляшші, яка в межах Польщі. Тут же ж не тільки люди не знають, яка їхня національність але й немає досі трудівників науки, які б зуміли відбудувати історичну пам'ять україномовного населення на Підляшші". Далі Ю. Гаврилюк зупиняється на значенні мови, як фактора етнічної приналежності, визнаючи її основну роль. "Отже народ без мови існувати не може. Народ і його мова це нерозривність як тіло і душа людини./.../ Прибувши на ці землі на протязі VI-XI століть волиняни /інші їх назви то бужани й дуліби/ й деревляни залишили нам мову, якою незмінно володіли наші діди й прадіди. Мову цюю створив український народ і ми, будучи невідлучною його частиною, зберегли її до сьогодні як знак своєї приналежності до української нації".

У Білостоцькому воевідстві нараховується 100 тисяч осіб, які офіційно задекларували свою білоруську національність, виповнюючи анкети для одержання посвідок про особу. Для Ю. Гаврилюка це здебільшого люди з Північного Підляшшя - "такі" білоруси "Більсько-гайнівсько-сім'ятицькі". Бо, на його погляд:

"Показується, що крім окреслення "білорус" /бо не поляк/ білоруська нація й культура нічого українськомовним підляшкам дати не може. От хоч би згадати цей факт, що на переглядах білоруської пісні /організованих Білор. Сусп.-Культ. Тов./ співається найчастіше пісні українські, які популяризовані є також /а не білоруські/ в радіовому "Білоруському магазині".

Автор високе місце у ділі збереження етнічної окремішності підляшуків виділив православній Церкві, яка " органічно пов'язана з народом і через останнє століття не наступили в ній події, які б змінили її обличчя - тому теоретично будучи "наднаціональною", церква є основним символом національної відрубності православних - як українців так і білорусів. /.../ Тому також кожний, прив'язаний до своєї батьківської традиції, підляшук мусить дбати, щоб Церква залишилася Церквою, а не стала "православним костелом", до чого пробують довести не тільки деякі поляки, але - а може передусім - національні неофіти - "поляки православні" з Більська, Сім'ятич та околиць".

Цікавою, багатою на історичні факти, опис сьогодишнього стану Підляшшя й Холмщини є розвідка Івана Ігнатюка, відомого підляського діяча, поета, збирача фольклору. Вона передрукована в цьому номері "Зустрічей", так що немає потреби передавати її змісту.

Вартісними є науковопопулярні статті поміщені в "Основах". У першому номері передруковано з I тому книжки пз. "Надбужанщина. Історично-мемуарний збірник" /Нью Йорк 1986/ розвідку проф. Михайла Лесіва пз. "Народні говірки Підляшшя й Холмщини", а також статтю Ірини Богун "Роль православної Церкви в Київській Русі" передрукованої з "Православного календаря" за 1985 року. З черги другий номер визначається добіркою матеріалів присвячених Ювілеєві 1000-ліття Хрещення Київської Русі. Тут також знаходиться стаття д-р Миколи Рошенка пз. "Щоденне життя підляських селян в давні часи" - вартісна розвідка про побут підляського населення в XVI-XIX ст. З черги в третьому номері знаходимо статтю д-р Володимира Мокрого "Без зерна неправди за собою" присвячену Тарасові Шевченкові з нагоди 157-річчя з дня його народження. В цьому ж номері Ю. Гаврилюк помістив розвідку "З культурного життя на Підляшші в XV-XVI ст.", в якій

розповідає про магнатський рід Сапігів, якого представники в цей період сприяли руській культурі. Про руйнування польською владою православних храмів у 1937-38 рр. на Холмщині й Підляшші, розповідає стаття протопресвітера Володимира Вишневського. Тут також поміщено статтю Григорія Матача про святкування 1000-ліття Хрещення Київської Русі в селі Коаліки.

Обговорюваний номер "Основ" приніс замітку про польський рух, який розвивається в Білоруській РСР, а також добірку віршів польських авторів писаних польською говіркою з Берестейщини. Натхненником цього руху є Микола Шелягович, який у 1986 році на сторінках білоруської преси опублікував свої вірші писані польською говіркою. І, як пишеться в "Основах":

"Від цього часу минає вже три роки. На сторінках різних газет опубліковано вже багато творів писаних польським діалектом: на сторінках мінської "Чирвонай змени" появилася постійна літературна рубрика "Балесси Полісьсе"/"Голоси Полісься"/. В квітні 1988 року засновано також Громадське згуртованне "Полісьсе", яке океслилось в своєму статуті як "суспільна, творча й культурно-освітня організація, гуртуєча в своїх рядах прихильників розвитку культури на польській мовній основі". Окреслений в цьому статуті польський етнокультурний регіон має обіймати: "Березівський, Берестейський, Ганцевичівський, Дорогичинський, Жабинківський, Янівський, Івацевичівський, Кам'янецький, Кобринський, Лунинецький, Малоритський, Пінський, Пружанський, і Столінський райони Берестейської області та Ільський, Житковичівський, Лельчицький, Мозирський, Наровлянський, і Петриківський райони Гомельської області, а також польський райони УРСР і підляські райони ПНР".

Дітячі з "Полісьсе" говорять про ятвязькі корені свого походження, проповідуючи існування четвертої східно-слов'янської нації - польської "Балесси Полісьсе" оформились в окреме малотиражне видання. Польський рух аустрівся з критичними відгуками в білоруській пресі. Засудив його м. ін. відомий білоруський письменник Ніл Гілевич на сторінках "Літератури і Мастацтва" /відповідник "Літературної України"/.

"Основи", як уже писалося, друкують також літературні твори Ж. Жабінської, Ю. Гаврилюка, І. Хващевського, А. Кравчука, В. Білокозовича, В. Симоценка, П. Тичини. Особливу вартість мають фольклорні записи, в тому числі "Риболовські пісні" Миколи Ігнатюка. Хоч треба ствердити, що таких матеріалів є надто вже й мало в часописі.

У "Листі до редактора" один з читачів "Основ" написав про журнал: "Перше, найосновніше - мусить це бути справді підляський часопис, не тільки про Підляшшя, не тільки для Підляшшя, не тільки з Підляшшя, а саме підляський". На цю тему хотів би і я написати кілька критичних зауважень.

"Основи" взяли високий мериторичний та інтелектуальний тонус. Часопис призначався редакторами головним чином молодій підляській інтелігенції, якої завданням

"буде показати кожному підляшуківі-українцеві звідки він і хто він, допомогти знайти йому Вітчизну, показати, що крім церкви, багатьма забутої "простої" мови й весільної пісні є ще нація, яка має таку саму церкву, таку саму мову й пісню, нація що має свою культуру і свою Вітчизну, якої ім'я Україна"/ч.2/

Кожен з номерів це біля 150 сторінок машинопису. Для невеликого гурту редакторів праця над оформленням часопису це велике зусилля, беручи до уваги ще й те, що вони здебільшого є студентами, zaangażовані в організаційну роботу. Часопис хоче бути перш за все проблемним, хоче охоплювати найрізноматніші площини українського життя на Підляшші, але також тримати контакт з проблемами українського життя в самій Україні. Редактори

поставили, отже, перед собою завдання широкого інтелектуального формування своїх країн. Тим також пояснюється, мабуть, поява перекладів роздумів відомого польського філософа Романа Інгардена, Едмунда Османьчика чи цілого ряду матеріалів з України. Не ставлю цього в докір, але надмірна, як на мене, кількість передруків й перекладів негативно позначилося на кшталті "Основ". Оскільки бо в першому номері їх було відносно небагато й вони були оправдані /дуже добра й цікава розвідка проф М. Лесіва/, остільки в третьому номері їх напевно забагато. Можна, звичайно, погодитися з тим, що темпо суспільного життя України, пожвавлення суспільних, культурних й політичних процесів, яке там спостерігається, - а яке має вирішальне значення для подальшого існування нашого народу - виправдовують потребу якнайживішого контакту з материком, також у формі широкого інформування про тамтешні публікації. Проте спосіб їх подачі в "Основах" затемнює практично чіткість позицій самого часопису й мету, яку він обстоює. З'явився бо він як відповідь на цитовану вище потребу мати газети й часописи, "які повинні всесторонньо займатися проблемами українського населення цілого підляського регіону, і також: варто мабуть згадати, що "Над Бугом і Нарвою" мала зватися "підляська сторінка" в "Нашому Слові", однак, ідея такої сторінки не була підтримана редакцією тижневика. Одним з аргументів проти була обava перед виникненням "підляського сепаратизму". І якщо редакція "Основ" протиставляється такому підходу до справ Підляшшя, тоді сама не може сходити з обраної дороги й перетворювати свій часопис на зібрання передруків, хоч би як цікавих й потрібних, доступних найчастіше в офіціальних часописах України. Кому ж тоді їх адресується? Тзв. простим дядькам такі справи написані хтозна чи дохідливо. А чи для молоді з Підляшшя, для усвідомлюючої праці серед неї хтозна чи є потрібна, в одиночному часописі, така широка презентація матеріалів з України /і не тільки з неї /, коли багато подібних матеріалів друкують "Наше Слово" та самі часописи з України, які щораз ширше доступні в Польщі. Не виступаю тут проти самих передруків, аж ніяк. Ідеться мені лише про це, щоб зберегти пропорції в часописі, - бо він є надто важливою появою - і щоб він справді писав про проблеми підляського населення й для підляського населення. І тому-то, з огляду на виконання такої ролі, добре було б увести відповідні рубрики, що надало б часописові певну конструкційну чіткість. Рубрики якої: з проблем Підляшшя, література, фольклор, історія, огляд, з життя України. Це дозволило б зберегти належні пропорції розкладу текстів. Думаю, що це допомогло б "Основам" устійнити читачький круг, випрацювати власну тзв. лінію, якої вони ще не знайшли.

Підбиваючи підсумки. Поява "Основ" - це визначна подія в українському громадському житті на Підляшші й в цілій Польщі. Почин молодих редакторів цікавий і потрібний. І, хоч позначаються певні недоліки в концепції журналу, це не применшує його значення. Треба сподіватися, що "Основи" розвиватимуться, що розширюватиметься круг їх співробітників й читачів, так як розвиватиметься сам український рух на північному й південному Підляшші. І що, як написав про це автор цитованого "Листа до редактора": "Живемо в настільки ненормальних умовах, що не можна офіційно видавати журналів, книжок. Це оправдує видавання неофіційне. Але незалежно від цього натуральним і необхідним вважати треба стремління до цього, щоб вийти на офіційний "ринок". Уповні підтримую цю думку. Здається бо мені, що ця справа на Підляшші для подальшого розвитку українського руху на цій землі має першочергове значення, щоб, як пише Ж. Жабінська: "Навчити людей шанувати самих себе".

Микола

Із серії "Свята месія"

Андрія Тирпич 1988 р.

Другий тиждень української культури у Католицькому Люблинському університеті

Урешті-решт українська тематика замандрувала з дискримінуючих її сторінок першообігової преси, опаллюючих псевдонаукових видань і тримаючих такий слід груп прихильників у доволі широке університетське середовище. Прізвища, які користуються великим авторитетом і зацікавленням забезпечили численну присутність учасників II Тижня української культури в КЛУ. Він проходив у дні 17-23 IV 1989 р., і вже вдруге був зорганізований Студентською самоуправою КЛУ. Проте не ті достоїнства імпрези дозволять визнати її успіхом. Найважливішим осягом II Тижня української культури було створення справжнього образу стану знань і розуміння української проблематики в польському суспільстві та автентичного образу функціонування українців у ПНР.

У цьому контексті особливу увагу слід звернути на доповідь пані проф. Кристини Керстен, яка намагалася представити подію, яка хтозна чи не визначає долі багатьох українців у повосенній Польщі. До речі, ішлося про переселення. На жаль, і надалі треба обходитися без назв, цифр, статистик і прізвищ. І хоча історик часто безсилий супроти фальшивих джерел, німих архівів, як у випадку переселень 1945-47 років, то все-таки маємо вже справу з конкретними пропозиціями, що можуть оздоровити спогади зв'язані з минулими літами й подіями. Зокрема українцям важливо сьогодні побачити акцію "Вісла" в широкому контексті подібних подій і вникнути в саму суть переселень. Скорочуючи виступ пані Керстен, слід зробити зауваження, що ідея національної держави, держави де нема місця національним меншостям, народилася в Італії в минулому столітті й була результатом формування сучасних націй в рамках багатонаціональних імперій. Конкурентною цій доктрині нової форми державності була соціалістична доктрина, сперта на класовій спільноті. Натомість проблема переселень появилася зразу після I світової війни в зв'язку з напруженою ситуацією на Балканах. "Справжня Європа", що й Балкани були провінцією не признавала переселень, вони не вміщалися в канон європейської культури. Щойно поразка післяверсальської ідеї співжиття меншостей, поразка Ліги націй внаслідок II світової війни довела до своєрідного признання європейськими політиками й істориками - як меншого лиха - переселень. Парадоксально, звертає увагу проф. Керстен, що ідею національної держави здійснили комуністи. Нині годі, у випадку Польщі, встановити якою мірою переселенська акція була самостійним рішенням польських комуністів. Однак, здається, вони були надто слабкі для приймання таких рішень без інструкцій Сталіна. Це і є проблема "білих плям". Причому слід не забувати, що перші рішення про переселення, про т. зв. обмін людьми, були обоюдоцінними рішеннями прийнятими урядами, що по суті не були репрезентабельними для польського й українського народів. У польській політичній думці не існувало ідеї однопонаціональної держави, позаяк навіть у добу II світової війни не заперечувано кордонів II Речі По-

Єва Рибалт - студентка історії мистецтва в Католицькому Люблинському університеті

сполитої, бо ірсо разом з цілим етнічним розмаїттям т. зв. східних кресів. Альберт Рампе в 1944 р. щоправда на сторінках "Нових віднокрєнгів" /газета польських комуністів яка почала видаватися в СРСР з 1943 року - ред./ писав, що відроджена Польща буде однаціональною державою, та все ж не можна визнати цього погляду репрезентабельним, хоча й слід зазначити, що ні один історик не досліджував есентуального здійснення цієї ж програми.

Окремим питанням є схвалення акції "Вісла" польською історіографією і польською громадськістю з-під "різних прапорів". Розуміються причини, з яких українцям дуже важко вникнути в польський досвід поразки 1945 р. Поляки втратили половину території довоєнної держави, втратили суверенітет. Більшість людей, пройнята огірченням і браком надії, добачала й до сьогодні українську проблему добачає в контексті волинських подій 1943-44 рр. На щастя людська увага не робить статистик кривд й не шукає в історії оправдань для кровопролиття - жорстокість вона завжди сприйматиме як окремий факт, що викликає жах і відразу. І українці повинні пам'ятати, хоча їх ситуація всупереч об'єктивній суспільній ситуації була виставлена на шкоду, повинні пам'ятати, що 300-тисячна маса поляків - утікачів з Волині і Східної Галичини в 1944 р. зазнала кошмару братовбивчої по суті війни. Мені здається, що схвалення польським суспільством

акції "Вісла" великою мірою було реакцією на загрозу національному суверенітету й культуровій тотожності. Проте єдиним результативним розв'язанням вузла повоевної долі польсько-українських відносин є почати наукові дослідження даної квестії. Тільки їм під силу подолати обопільну упередженість, хоча це, безсумнівно, дуже

клевітне завдання. Як підкреслювала проф. Керстен, ми тепер на "припоні" у фальшивих джерел, що, безперечно, матиме значний вплив на сповільнення праці над відповіддю, яка потрібна вже сьогодні. Продовженням виступу пані Керстен з 19 IV була зустріч з Яцеком Куроном 22 IV. - "Україна і українці в очах польського дисидента". Цей виступ Яцек Куронь присвятив Україні й українцям тут, у ПНР. Найбільшу увагу зосереджено на проблемах пов'язаних з виборчою кампанією д-р Володимира Мокрого. Сьогодні, з часової перспективи, а вибори вже позаду нас, можемо мати надію, що постулати представлені Яцеком Куроном можливо здійснити. Після успіху д-р Мокрого, вибраного послом передусім польськими голосами, можна вважати, що перші труднощі вже подолані. Це неначе й підтверджує слова доповідача, що вирішальним є те, що ми поляки й ми українці зробимо і "не доконче якому-небудь урядові втручатися в це". І тут особливо цінні почини, які послідовно розроблятимуть цікаву нам проблематику.

Яцек Куронь назвав 12 часописів другого обігу, які меншою або більшою мірою щодня намагаються будувати в Польщі свідомість існування Середньо-східної Європи з притаманними їй проблемами й необхідністю будувати зв'язки на засаді відмінності. Ця ідея - її відпочатку висувала "Солідарність" - дозволяє запобігти потребі "залити сале за шкіру" сусідові, яка така часта в нашій частині Європи, бо, знову наводячи слова Яцека Куроня, "єдине, що всім нам потрібне - це правда". Звідси йде необхідність створити шанс наукового розроблювання проблематики польсько-українських стосунків. На мій погляд, крім низки інших проблем, для цього потрібно подолати інертність українського середовища. Не один недогляд руху "Солідарність" у справі національних меншостей за причину має просто брак партнера, відповідного представника чи то серед українців, білорусів чи литовців. Яцек Куронь згадав також про дуже неспокійну реакцію українців у Польщі на процеси національної й культурної емансипації поляків. На жаль, українці здебільшого пов'язують ці процеси з загрозою і не можуть зрозуміти величезного значення руху "Солідарність" для України. При чому слід пам'ятати, що

тільки дійсна співучасть у теперішніх процесах становить гарантію рівноправних стосунків у майбутньому. Під час II Тижня української культури не один раз прозвучала думка, що вже невзбарі за східним кордоном поляки матимуть самостійні держави: Литву, Білорусь і Україну - вона буде мати значення оскільки ці народи хоча потенціально розпоряджатимуть сучасним культурним, політичним і економічним досвідом. Неприсутність українців відчувається також у інших, крім політичної, сферах життя. Годі їх побачити також і на культурному коні. На жаль, фольклорні фестивалі, хоча й важливі самим українцям, не дозволяють функціонувати в сучасному культурному обігові.

Про культурну присутність національних меншостей говорив також письменник Тадеуш Конвіцький, людина, яка попри 40-літні наполегливі намагання забути про місця культурного пограниччя, усе намагається творити їх заново. Варто пам'ятати, що саме ідея культурної суміжності якраз під сучасну пору створює кожній національній меншості шанси культурного розвитку, адже ж сьогодні, удаючись до параболи Т. Конвіцького про заплутання польської культури в польський прапор - наче Заглоба Сенкевича - культура національних меншостей своєю камерністю, своєрідною екзотикою може сприяти пошукам нових цінностей, дуже "позаобігових", та незвичайно потрібних для зрозуміння й сприйняття відмінності.

Одним з тих, хто вже від багатьох років старається вести українську культуру в польський обіг є пан Ежи Литвинюк. Воно добре, що цьогорічний Тиждень української культури створив нагоду послухати спогадів про працю багаторічного перекладача творів українського красномовства. Йому важко давався вхід у культуру східних сусідів. Уродженець Познаня, уперше зіткнувся з українством у 10, коли-то прочитав листа запорожців до султана. Проте ознайомлювання з українською класикою почалося значно пізніше, та й тоді досить випадково. Незмінній особистій пасії дали початок 60-ті роки разом з появою покоління "шестидесятників" в українській літературі. За словами самого пана Литвинюка, "щоб відчутти красу української мови треба вуло відкинути багато упереджень, тому що в польському фольклорі є не одна смішна приповідка про українську мову, подібно, як і про чеську мову". Своєрідна лірика українського слова - ось що особливо приманювало Литвинюка в поезії й прозі Гуцала, Щербака, Тютюнника, Драча, Коротича. Необхідно звернути увагу на те, що перекладач української літератури зустрічає низку труднощів. Найперші такі: брак словників, практично відсутність інформацій на тему сучасних подій у літературі й поготів не згадуючи про критичний аналіз розвитку української літератури під сучасну пору.

З огляду на послідовність і якість порушуваних польсько-українських проблем особливо слід відзначити зустріч з редактором люблінських "Споткань" /Зустрічей/ паном Яном Базидлюю, який розповів про причини появи української проблематики на сторінках цього часопису наприкінці 70-тих рр. Перший номер "Споткань" вийшов у 1977 р. Від цього моменту вже протягом понад 10 років редакція систематично намагається заторкувати найважливіші і нерідко найтрудніші проблеми польсько-української історії. Тим-то на сторінках цього незалежного видання знайшлося місце таким темам як от: стосунки українців до польської державності, Греко-католицька церква, Шептицький, Петлюра. У часописі не один раз поміщалися також інформації про еміграційні події.

За представлення панорами сучасної України подбав доц. Степан Козак. Деградація української культури, роками підготовуваний мовний Чорнобиль - це основні мотиви його виступу. Українська преса, крім "Літературної України", "Києва", "Жовтня", "Всесвіту", "Вітчизни", "Прапора", не бере участі

Василь Седляр

в дискусію над перебудовою. Якщо завдяки перебудові не припинено б процесів денационалізації - то ймовірно, що Україна як народ після 2000 перестала б існувати. Початок рішучого наступу на українську мову й культуру датується 1929 р. Масова колективізація та голод 1932-33 рр. знищили сподівання 20-х років. У 1931 р. створено нову спілку літераторів, яка весь неокласичний доробок потрактувала як ворожий народу, націоналістичний. У "націоналізмі" засуджено всіх учасників Розстріляного Відродження - згинulo біля 800 творців культури. Державний апарат допускався до неприпустимих за наслідками провокацій й вбивств. Їх жертвою стали такі люди як А. Кримський - знаменитий мовознавець і орієнталіст, Я. Галан - письменник, у вбивстві якого звинувачено українське підпілля, та виявилось, що вбивцею був НКВД-ист. Цей духовний канібалізм щойно сьогодні піддається дискусії, проте навіть у такій ситуації Народний рух за перебудову звинувачується в необґрунтованих вимогах. Щоб захиститися, його діячам необхідно наводити факти, від яких сором: усього 7-8 бажаючих достатньо для відкриття у вищій школі навчання англійської або німецької мов - українській необхідно набрати 30 бажаючих: у СРСР на одного мешканця припадає в рік 9 книжок, тимчасом як на Україні - 3, у цьому 1,1 по-українському. Щоб порівняти: у Естонії 9 по-естонськи. Багато сподівань викликає серед українців створене 12 III 1989 р. Товариство української мови ім. Тараса Шев-

ченка, яке має на меті домогтися надання мові українців статусу державної мови України й забезпечити їй нормальне функціонування в усіх сферах життя.

Крім питання удержавлення української мови найбільше дискусій викликають екологічні проблеми. Виявляється, 25% атомної енергії постачає СРСР Україна. Колоніальна політика міністерств руйнує величезний економічний потенціал України.

Замітним явищем є також релігійне відродження як серед православних-автокефальників, так і серед греко-католиків. Справляються екуменічні Богослужби на площах і вулицях Львова.

Про перебування на Україні в контексті перемін у інших республіках СРСР говорив пан Анджей Дравіч. Легко завважається очевидну відсталість України проти країн Прибалтики, Armeniї й Грузії, хтосна чи причиною не є тут особливе трактування її радянською владою з уваги на економічне питання?

Після бурхливих подій святкувань Тисячоліття у 1988 р. недопустимим був би брак зустрічі зв'язаної з Тисячоліттям Хрещення Київської Русі. І так сесії, які були присвячені традиції Володимирового хрещення охарактеризував проф. Єжи Клочовський. Результатом зустрічей науковців по всьому світі є величезна кількість матеріалів, які вже сьогодні важко оцінити. У виступі проф. Клочовського особливо цінним було поставлення проблематики Київської Русі в широкому європейському контексті. Це дозволяє показати всі партикуляризи і, як ствердив доповідач, може бути, що спір за святість Росії, спір, що не допускає діалогу, це основна проблема Росії.

На відміну від україністичних наукових сесій організованих останніми роками, ініціатива студентів КЛУ мала за завдання також презентацію власне української культури. Звідси завдяки студентам університету Марії Кюрі-Скłodовської прозвучала українська фольклорна музика, а музики з люблінської філармонії виконали твори української класики. Увічливість єпископа Івана Мартиняка дозволила учасникам II Тижня української культури побачити філателістичну виставку присвячену Тисячоліттю Хрещення Русі - єпископ Іван Мартиняк є власник зібрання багатьох поштових марок і листівок з усього світу. Так як і в минулому році, так і тепер продемонстровано фільми. Повз увагу не міг пройти зокрема документальний фільм про т. зв. Львівський синод 1946 р. Стрічка закріпила образ поклонництва ватажків синоду перед Сталіном і радянською владою та не дає ніяких сумнівів щодо справжніх причин ліквідації уніатської Церкви. Продемонстровано також два інші фільми: "Дзвони Тисячоліття" - представляв святкування на Ясній Горі та "Бешадська ікона". Незвичайне зацікавлення викликала п'єса, яку підготувала театральна група "Контакт" з Іданська. Спектакль присвячено Васильові Стусові. Скромні технічні засоби таки дозволили змалювати трагедію вмирання на самоті в лагровій дійсності, коли надією є лишень власні слова.

Тиждень української культури матиме значення оскільки він і надалі систематично організуватиметься і постійно збагачуватиметься його тематика. Для цього доконечно встановити контакти з творцями української культури по всіх місцях, де вона твориться, маю на думці радянську Україну й еміграцію. Це єдиний шанс, щоб уникнути слів, що лейтмотивом супроводили кожен виступ: "я некомпетентний", "я не спеціаліст з цієї теми", "я погодився взяти слово, бо усвідомлюю собі вагомість проблематики". Крім доброї волі здорові взаємини обох сусідніх народів найкраще забезпечить добре знання минулого.

Єва Рибалт

cena: 1000 zł.

